

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

А. А. СТАНКЕВІЧ

ЛІНГВІСТЫЧНЫ АНАЛІЗ ТЭКСТУ

Дапушчана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь
у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў устаноў вышэйшай
адукацыі па спецыяльнасці 1-24 05 01 “Беларуская філалогія”

Гомель
ГДУ ім. Ф. Скарыны
2018

УДК 811.161.3'42(075.8)
ББК 81.411.3-51я73
С764

Рэцэнзенты:
кафедра сучаснай беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта;
доктар філалагічных навук, прафесар В. В. Шур

Рэкамендавана вучэбна-метадычным аб'яднаннем па гуманітарнай адукацыі для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі, якія навучаюцца па спецыяльнасці 1-24 05 01 “Беларуская філалогія” (па напрамках)

Рэкамендавана да выдання навукова-метадычным саветам установы адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

Станкевіч, А. А.

С764 Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч ; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Францыска Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. – 198 с.
ISBN 978-985-577-394-9

Вучэбны дапаможнік знаёміць з паняццем тэксту, задачамі лінгвістычнага аналізу, рознымі падыходамі да тэксту, яго важнейшымі катэгорыямі і характарыстыкамі, функцыянальна-сэнсавымі і функцыянальна-стылістычнымі тыпамі. Асаблівая ўвага звернута на выяўленчую выразнасць тэксту, якая разглядаецца ў дапаможніку на розных моўных узроўнях, у сувязі з чым выдзяляюцца гукавыя, лексічныя, лексіка-семантычныя, словаўтваральныя і сінтаксічныя сродкі стварэння выяўленчай выразнасці, акрэсліваюцца іх тыпы і віды, вызначаецца вобразная роля і стылістычная функцыя ў кантэксце.

Важнейшыя тэарэтычныя палажэнні ў дапаможніку ілюструюцца шматлікімі прыкладамі з мастацкай і публіцыстычнай літаратуры.

Дапаможнік адрасуецца студэнтам філалагічных спецыяльнасцей вуну дзённай і завочнай форм навучання, настаўнікам, навучэнцам гімназій, вучням сярэдніх агульнаадукацыйных школ.

УДК 811.161.3'42(075.8)
ББК 81.411.3-51я73

ISBN 978-985-577-394-9

© Станкевіч А. А., 2018
© Установа адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”, 2018

Прадмова

Выданне вучэбна-метадычнай літаратуры па лінгвістычным аналізе тэксту ў беларускім мовазнаўстве пачалося ў канцы 80-х гг. XX ст., калі ў навучальныя планы падрыхтоўкі студэнтаў-філолагаў педагагічных інстытутаў уключылі курс “Лінгвістычны аналіз мастацкага тэксту”. У 80–90-х гг. XX ст. з’явіўся шэраг зборнікаў артыкулаў (Лінгвістычны аналіз тэксту : матэрыялы семінара. — Мінск, 1975; Лінгвістычны аналіз тэксту: зборнік артыкулаў / пад рэд. Ф. Янкоўскага. — Мінск, 1978) і дапаможнікаў, прысвечаных лінгвістычнаму аналізу літаратурна-мастацкага тэксту, аўтарамі якіх былі А. К. Юрэвіч (Лінгвістычны аналіз мастацкага тэксту. — Мінск, 1978), І. Я. Лепешаў (Лінгвістычны аналіз літаратурнага твора. — Мінск, 1981; Лінгвістычны аналіз літаратурнага твора. Частка 2. — Гродна : ГрДУ, 2000); Г. М. Малажай (Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэбны дапаможнік. — Мінск, 1992), В. П. Красней (Грані слова. — Мінск, 1986) і інш.

Як адзначаў І. Я. Лепешаў, прадметам лінгвістычнага аналізу з’яўляецца мова мастацкага тэксту, задача курса ЛАТ — даць студэнтам неабходныя веды пра тыповыя моўныя асаблівасці мастацкага тэксту, азнаёміць з метадыкай лінгвістычнага аналізу, выпрацаваць адпаведныя навыкі і падрыхтаваць будучых настаўнікаў да лінгвістычнага каменціравання мастацкіх твораў у школе [1, с. 6–7].

Паводле меркавання М. М. Шанскага, “Найважнейшай мэтай лінгвістычнага аналізу з’яўляецца выяўленне і тлумачэнне выкарыстаных у мастацкім тэксце моўных фактаў у іх значэнні і ўжыванні, прычым толькі таму, што яны звязаны з разуменнем літаратурнага твора як такога” [2, с. 6].

Беларускія дапаможнікі па лінгвістычным аналізе тэксту ў асноўным і адпавядалі такім задачам.

Асноўнае адрозненне прапануемага дапаможніка ад іншых у тым, што ў ім коратка асвятляюцца розныя падыходы да тэксту ў сучасным мовазнаўстве, акрэсліваюцца асноўныя катэгорыі і характарыстыкі тэксту і сістэмна аналізуюцца моўныя сродкі стварэння выяўленчай выразнасці мастацкага і публіцыстычнага тэкстаў на розных моўных узроўнях — фанетычным, лексічным, лексіка-семантычным і сінтаксічным.

1. Тэкст як аб'ект лінгвістычнага аналізу

Тэкст як слоўны маўленчы твор, у якім рэалізуюцца ўсе моўныя адзінкі, з'яўляецца складаным, шматпланавым і шматаспектным моўным знакам, таму да гэтага часу не існуе агульнапрынятага азначэння тэксту. У навуковай літаратуры адзначаюцца як празмерна лаканічныя, агульныя азначэнні тэксту накшталт: “Тэкст — моўнае выражэнне намеру аўтара” (Д. С. Ліхачоў); “Тэкст — функцыянальна завершанае маўленчае цэлае” (А. А. Лявонцьеў), так і надзвычай аб'ёмныя, разгорнутыя: “Тэкст — твор, які атрымліваецца ў выніку маўленчай дзейнасці і валодае завершанасцю, аб'ектывавасцю, мае выгляд пісьмовага дакумента, складаецца з назвы і сукупнасці звышфразавых адзінстваў, аб'яднаных рознымі тыпамі структурна-граматычнай, лагічнай і стылістычнай сувязі, які мае пэўную мэтанакіраванасць і прагматычную ўстаноўку” (І. Р. Гальперын).

Няма адзінага погляду сярод лінгвістаў і на структурна-сістэмную арганізацыю тэксту. Некаторыя моваведы тлумачаць тэкст як пэўную паслядоўнасць сінтаксічных канструкцый, як сукупнасць асобных узаемазвязаных частак. Іншыя разумеюць тэкст як семіятычна арганізаваную паслядоўнасць знакаў, у сістэме якіх выдзяляюцца парадыгматычныя і сінтагматычныя сістэмныя аб'яднанні.

Многія сучасныя даследчыкі разглядаюць тэкст як акт маўлення і выдзяляюць у ім план выражэння і план зместу, тэму і ідэю, сюжэт і кампазіцыю, вобраз аўтара і вобраз апавядальніка (В. Адзінцоў “Стылістыка тэксту”, А. І. Гаршкоў “Русская словесность”, Т. Я. Салганік “Ад слова да тэксту”, “Стылістыка тэксту” і інш. [3, с. 27–29]).

Як адзначаецца ў навуковай літаратуры, тэкст як аб'ект лінгвістычнага даследавання можна разглядаць з розных пунктаў гледжання:

1. З пункту гледжання выражаемай інфармацыі, паколькі тэкст — гэта ў першую чаргу інфармацыйнае адзінства.

2. З пункту гледжання псіхалогіі яго стварэння, як творчы акт аўтара, выкліканы пэўнай мэтай, таму што тэкст — гэта прадукт маўленчай і мысленчай дзейнасці суб'екта.

3. З прагматычнага пункту гледжання, таму што тэкст з'яўляецца матэрыялам для ўспрымання, асэнсавання, інтэрпрэтацыі чытачом.

4. З пункту гледжання яго структуры, маўленчай арганізацыі, бо ён уяўляе сукупнасць моўных сродкаў, звязаных пэўнымі сувязямі і адносінамі.

5. З функцыянальнага пункту гледжання, так як тэкст мае сваю функцыянальна-стылістычную прыналежнасць [3, с. 11].

1.1. Розныя падыходы да вывучэння тэксту

У сувязі з рознымі аспектамі вывучэння тэкставай дзейнасці выдзяляюцца наступныя падыходы да тэксту:

1. *Лінгвацэнтрычны падыход* або функцыянальна-лінгвістычны падыход заснаваны на тым, што кожны тэкст арыентуецца на моўную сістэму і ўяўляе сабою выбар моўных адзінак з усёй сістэмы мовы, які ажыццяўляе аўтар у адпаведнасці са сваім намерам і які адлюстроўвае яго веды і ўяўленні пра свет.

Пры такім падыходзе малымі адзінкамі тэксту з'яўляюцца традыцыйныя для моўнай сістэмы элементы (фанемы, марфемы, словы, словазлучэнні, сказы), якія функцыянуюць у тэксце і маюць тэкставую значнасць, г. зн. удзельнічаюць у фарміраванні тэкставай семантыкі або сінтагматыкі, але разглядаюцца па-новаму, у плане іх функцыі ў тэксце, што дазваляе гаварыць аб унікальнай індывідуальна-аўтарскай арганізацыі моўных адзінак у тэксце.

2. *Тэкстацэнтрычны падыход* заснаваны на ўяўленні пра тэкст як вынік і прадукт творчай дзейнасці. Гэты падыход разглядае тэкст як завершаны, цэласны аб'ект даследавання, як структурна-семантычнае адзінства формы і зместу. Тэкставы падыход закранае ўяўленне пра тэкст як пра ўнікальнае структурна-тэкставае цэлае, якое мае сваю асаблівую адзінку — складанае сінтаксічнае цэлае, звышфразовае адзінства. ССЦ — адзінка, большая, чым сказ. Яна вызначаецца выражэннем адзінага зместу і абумоўлівае структурны падзел тэксту як маўленчага цэлага.

3. Разгляд тэксту ў сувязі з асобай, чалавекам сфарміраваў *антрапацэнтрычны падыход* да яго вывучэння. Гэты падыход

прадугледжвае аналіз тэксту з пазіцый яго аўтара ў працэсе стварэння і з пазіцыі чытача ў працэсе ўспрыняцця, асэнсавання тэксту. Ён выяўляе асаблівасці ўздзеяння тэксту на адрасата, з аднаго боку, і прадугледжвае разуменне тэксту як выніку творчай дзейнасці аўтара, яго ўнікальнай моўнай асобы, з другога.

Паколькі працэс ўтварэння тэксту даволі складаны, унутры антрапацэнтрычнага падыходу вызначаецца некалькі напрамкаў:

а) псіхалінгвістычны — даследуе тэкст як дваадзіны працэс утварэння і ўспрыняцця, які ляжыць у аснове камунікатыўнай дзейнасці. Гэты падыход разглядае тэкст і як працэс маўленчай дзейнасці, калі аўтар стварае яго, і як вынік гэтага працэсу, калі твор напісаны. Пры такім падыходзе тэкст уяўляецца працэсуальным і дынамічным. Псіхалінгвістычнае даследаванне тэксту засноўваецца на агульнай тэорыі маўленчай дзейнасці, якая даволі поўна распрацавана;

б) прагматычны, пры якім тэкст разглядаецца як складаны маўленчы акт, які мае пэўны намер, мэту, у якім выкарыстоўваюцца разнастайныя моўныя сродкі і прыёмы ўздзеяння на чытача;

в) дэрывацыйны напрамак, які разглядае аналіз тэксту як працэс выражэння думкі аўтара. Тэкст мае змястоўную аснову, якая праз моўныя сродкі выражае сукупнасць думак аўтара;

г) кагнітыўны напрамак, які падразумявае вывучэнне тэксту як сродку выражэння ведаў пра аб'ектыўную рэчаіснасць. З гэтага пункту гледжання тэкст асэнсоўваецца як складаны знак, які выражае веды пісьменніка пра аб'ектыўны свет, увасобленыя ў яго творы ў выглядзе т. зв. індывідуальна-аўтарскай карціны свету.

д) рытарычны. Кагнітыўная лінгвістыка тэксту выкарыстоўвае такія паняцці, як канцэпт, канцэптуалізаваная галіна. Пад канцэптам падразумяваецца найбольш агульнае паняцце, якое адыгрывае важную ролю ў жыцці грамадства (чалавек, жыццё, смерць, каханне). Сістэма ўзаемазвязаных канцэптаў утварае канцэптасферу, заснаваную на ўзаемасувязі, карэляцыі важнейшых паняццяў [3, с. 13–21].

Розныя падыходы да вывучэння тэксту спалучаюцца, дапаўняюць адзін аднаго і садзейнічаюць больш поўнаму раскрыццю прыроды і сутнасці тэксту.

1.2. Тэкст у сістэме ўзроўняў

Паняцце “ўзровень тэксту” звязана з сістэмным уяўленнем пра мову. Пры разглядзе мовы як сістэмна-структурнага ўтварэння галоўным з’яўляецца ўяўленне пра іерархію моўных адзінак, якія знаходзяцца ў адносінах “сродак — функцыя”, г. зн. адзінкі ніжэйшага ўзроўню функцыянуюць у складзе адзінак вышэйшага ўзроўню: фанема функцыянуе ў складзе марфемы, марфема — слова, слова — у складзе сказа і г. д. Найбольш пашыранае паўзроўневае ўяўленне тэксту арыентавана на моўную стратыфікацыю (падзел) і адпаведна выдзяленне ў тэксце фанетычнага, марфалагічнага, лексічнага і сінтаксічнага ўзроўняў. Пры гэтым звычайна падкрэсліваецца важнасць лексічнага ўзроўню, які найбольш цесна звязаны з ідэйна-тэматычным зместам тэксту. Гэты падыход з’яўляецца традыцыйным для лінгвастылістыкі.

Вышэйшым узроўнем у гэтай сістэме лічыцца сінтаксічны, бо ён завяршае моўную сістэму, але агульнавядома, што толькі ў тэксце, у цэласным маўленні, можа адэкватна і адназначна асэнсоўвацца змест сказа. У такім разе мэтазгодна прызнаць, што над сінтаксічным узроўнем ёсць яшчэ тэкставы ўзровень, які таксама мае сістэмны характар. Галоўнымі адносінамі паміж адзінкамі любой сістэмы з’яўляюцца парадыгматычныя і сінтагматычныя.

На ўзроўні тэксту гэтыя адносіны выступаюць наступным чынам:

Парадыгматычныя адносіны звязваюць паміж сабой тэксты аднолькавай жанравай або стылёвай арганізацыі, якія з’яўляюцца блізкімі па змесце, тэматычна. Напрыклад, у тэматычныя групы аб’ядноўваюцца ў паэзіі вершы пра каханне, прыроду, паэта і паэзію і інш. Унутры драматычных жанраў вызначаюцца парадыгматычныя групы трагедыі, камедыі, трагікамедыі, лірычнай камедыі, фарс і г. д.

У залежнасці ад маўленчага намеру тэксты падзяляюцца на інфармацыйныя, аргументуючыя (пераконваючыя), агітуючыя (заклікаючыя да дзеяння), эпідэйктычныя (натхняльныя), забаўляльныя, давяральныя.

Сінтагматычныя адносіны заснаваны на аб’яднанні моўных адзінак па сумежнасці іх размяшчэння ў адным лінейным радзе. Гэтыя адносіны звязваюць, напрыклад, тэматычна разнастайныя

лекцыі ў цыкл лекцый, творы аднаго аўтара ў яго творчасць, творчасць аўтараў адной школы ў літаратурны напрамак.

Неабходна прызнаць, што тэкставы ўзровень не з'яўляецца вяршыняй мовы, ён арганічна ўключаецца ў узровень культуры пэўнай нацыянальнасці. Тэкст — складаны маўленчы твор. Як сістэмна-структурнае ўтварэнне ён мае ўласныя тэкставыя адзінкі, звязаныя пэўнымі адносінамі, арганізаваны ўзроўнямі ў адно цэлае [3, с. 30–31].

Такім чынам, ёсць розныя азначэнні тэксту, розныя пункты гледжання на яго і розныя падыходы да яго.

1.3. Асноўныя катэгорыі і характарыстыкі тэксту

Пры аналізе тэксту ў навуковай літаратуры вызначаюцца яго найбольш адметныя, істотныя ўласцівасці, якія называюцца катэгорыямі, або сістэмнымі прыкметамі ці характарыстыкамі. Усе катэгорыі тэксту падзяляюцца на змястоўныя і фармальна-структурныя.

Змястоўныя катэгорыі звязаны з выражэннем сэнсу, зместу тэксту, фармальныя — з афармленнем зместу, яго будовай, структурай. Фармальныя і змястоўныя катэгорыі дыялектычна ўзаемазвязаныя, як звязаны паміж сабой форма і змест, план выражэння і план зместу. Фармальна-структурныя катэгорыі маюць змястоўныя характарыстыкі, а змястоўныя катэгорыі выражаюцца ў структурных формах.

1. Адною з асноўных катэгорый тэксту лічыцца **інфармацыйнасць** — выражэнне ў тэксце пэўных звестак, ведаў пра аб'ектыўную рэчаіснасць, якія адлюстроўваюць аўтарскае бачанне, светапогляд, выражаныя ў канкрэтнай маўленчай форме. У навуковай літаратуры вызначаюцца наступныя віды інфармацыі: **змястоўная, эстэтычная, лагічная і метадычная**.

Змястоўная інфармацыя ў сваю чаргу падзяляецца на:

— змястоўна-фактуальную, якая фіксуе канкрэтныя факты, падзеі, дзеянні, учынкi і адпавядае эмпірычнаму ўзроўню пазнання;

— змястоўна-канцэптуальную, якая адлюстроўвае аўтарскае разуменне, увасобленае ў ідэі тэксту і адпавядае тэарэтычнаму ўзроўню пазнання;

— змястоўна-падтэкставую інфармацыю, якая выражаецца праз намёк, дадумваецца самім чытачом (байка, казка, прытча, прыказка);

— перадтэкставую інфармацыю (прэсупазіцыю) — гэта веды чалавека пра аб’ектыўную рэчаіснасць, свой уласны вопыт, якія захоўваюцца ў доўгачасовай памяці [4, с. 26–29].

Прэсупазіцыя — кампанент сэнсу тэксту, не выражаны вербальна, які ствараецца папярэднімі ведамі, што даюць магчымасць адэкватна ўспрыняць яго змест. Папярэднія веды называюцца фонавымі ведамі. Гэта веданне рэалій і культуры, якімі валодае як аўтар, так і чытач. Фонавыя веды бываюць трох тыпаў: сацыяльныя — вядомыя ўсім удзельнікам маўленчага акту яшчэ да пачатку паведамлення; індывідуальныя — вядомыя толькі асобным удзельнікам; калектыўныя — вядомыя групе людзей, звязаных пэўнымі прафесійнымі адносінамі [5, с. 13–15].

У навуковай літаратуры адзначаецца, што **перадтэкставая інфармацыя** мае некалькі разнавіднасцей:

— **універсальная**, якую ведаюць усе жыхары зямлі; ноч — дзень, вада- зямля;

— **лакальная** — звесткі, якія маюцца ў жыхароў пэўнага рэгіёна па геаграфіі, флоры, фаўны і інш.;

— **культурная** — звесткі па гісторыі, традыцыях, духоўным жыцці дадзенага народа;

— **прафесійная** — веды спецыяліста аб прадметах матэрыяльнай і духоўнай дзейнасці;

— **маўленчая** — веданне лексічнай сістэмы і граматыкі, уменне ўзнаўляць і ўтвараць выказванні, успрымаць тэксты, удзельнічаць у дыялогах на гэтай мове.

Эстэтычная інфармацыя накіраваная на фарміраванне эстэтычных пачуццяў чытача. Яна звязаная з катэгорыяй ацэначнасці і ўздзейнічае праз вобразнасць на эмоцыі і псіхічны стан чытача. Эстэтычная інфармацыя адлюстроўвае аўтарскую карціну свету, яго намер, эмоцыі, ацэнку, увасобленыя ў вобразнай форме. Мэта эстэтычнай інфармацыі — праз выражэнне аўтарскага светапогляду выклікаць лірычную эмоцыю ў чытача.

Лагічная інфармацыя адлюстроўвае аб’ектыўны свет у абагуленай форме ў выглядзе паняццяў і высноў. Яна раскрывае сутнасць і сістэму паняццяў, паказвае іх узаемасувязь.

Метадычная інфармацыя апісвае спосабы, прыёмы засваення ведаў.

Акрамя таго, адзначаючы інфармацыйнасць тэксту, даследчыкі выдзяляюць *асноўную* (галоўную) інфармацыю, **дадатковую, удакладняльную, паўторную і нулявую** (ні пра што).

Інфармацыйнасць па-рознаму выражаецца ў розных стылях і жанрах: у навуковым стылі на першы план выносіцца лагічная інфармацыя, у публіцыстычным — змястоўная, мастацкім — эстэтычная і змястоўная.

Тэкставая інфармацыя адлюстроўваецца ў свядомасці чытача як *змест*, сэнс тэксту. Даследчыкі вызначаюць так званы **павярхоўны і глыбінны** змест тэксту. **Павярхоўны** сэнс суадносіцца з засваеннем моўнай інфармацыі, **глыбінны** — звязаны з засваеннем усіх элементаў структуры тэксту ў сувязі з фонавымі ведамі і інфармацыйным слоўнікам.

2. Паколькі тэкст з'яўляецца вышэйшай камунікатыўнай адзінкай, праз якую адбываецца ўзаемадзеянне паміж адрасантам (аўтарам) і адрасатам (чытачом), вялікае значэнне для яго мае катэгорыя **антрапацэнтрычнасці**. Антрапацэнтрычнасць тэксту выражаецца ў трох праекцыях: тэкст стварае аўтар — чалавек, які выражае свае веды, погляды, меркаванні і г. д.; тэкст успрымае чытач, таксама чалавек, які асэнсоўвае тэкст у адпаведнасці з узроўнем свайго развіцця; у цэнтры тэксту таксама стаіць чалавек — персанаж, герой твора, пэўная асоба [6, 42]. Такім чынам, галоўны стрыжань змястоўнага напаўнення тэксту — асоба, чалавек, праз успрыманне, разуменне і ацэнку якога выражаецца асноўная ідэя твора.

У навуковай літаратуры выдзяляецца таксама блізкая да антрапацэнтрычнасці катэгорыя **персаніфікаванасці**, (**эгацэнтрычнасці**), або **пэўнасці**, якая садзейнічае індывідуалізацыі, канкрэтызацыі апавядання. Яна звязана з асобай, ад імя якой апісваюцца падзеі. Як вядома, апавед можа весціся ад імя дзеючай асобы і ад імя аўтара. У першым выпадку вобраз аўтара зліваецца з персанажам, свае думкі, меркаванні стваральнік твора выражае словамі дзеючай асобы, у другім — яны размежаваныя, аўтар, апісваючы характар і паводзіны свайго героя, дае ім ацэнку, як станоўчую, так і адмоўную.

3. У тэксце, як адзначалася вышэй, апісваюцца пэўныя факты, падзеі, дзеянні, учынкi, якія адлюстроўваюць аўтарскае

разуменне, увасобленае ў ідэі твора. Таму адной са значных для тэксту катэгорый з'яўляецца **мадальнасць** — выразненне аўтарам уласнай пазіцыі і адносін да выказваемага, спосаб перадачы адносін таго, хто гаворыць, да выказвання і выказвання да рэчаіснасці. Мадальнасць можа быць аб'ектыўнай і суб'ектыўнай. Аб'ектыўная мадальнасць паказвае на адносіны дзеяння да рэчаіснасці і выражаецца праз лад, час, інтанацыю, яна абумоўлівае характар выказвання па мэце (сцвярджэнне, пабуджэнне, пытанне). Суб'ектыўная мадальнасць выражае адносіны гаворачага да таго, што ён гаворыць. Змест выказвання можа ўяўляцца як рэальны / нерэальны, магчымы / немагчымы, жаданы / нежаданы, неабходны / верагодны [5, с. 96–97].

Мадальнасць выражаецца:

- 1) граматычнымі сродкамі (формаў часу, ладу, інтанацыяй),
- 2) лексічнымі адзінкамі — мадальнымі дзеясловамі (*магчы, умець, хацець, жадаць, намервацца, старацца* і інш.), мадальнымі словамі і зваротамі. Мадальныя словы выражаюць:
  - а) лагічную ацэнку выказвання, яго рэальнасць: *сапраўды, безумоўна*; б) магчымасць, верагоднасць паведамлення, сумненне ў яго даставернасці: *магчыма, верагодна, напэўна, відаць*; в) эмацыянальныя адносіны да фактаў рэчаіснасці: *на шчасце, на жаль*; г) маюць значэнне удакладнення: *у прыватнасці, а іменна; нарэшце*; д) указваюць на сувязь думак: *па-першае, па-другое*. Акрамя таго, мадальнасць можа выражацца мадальнымі часціцамі (*наўрад ці, а ну ж, а можа, бадай*), выклічнікамі, парадкам слоў, пераносным словаўжываннем і інш.

4. У сувязі з тым, што змест тэксту разгортваецца ў пэўнай прасторы і часе, што фармальна выражаецца ў яго кампазіцыі, выдзяляюцца такія тэкставыя катэгорыі, як **разгорнутасць, паслядоўнасць, выказанасць**. Разгорнутасць тэксту праяўляецца і на змястоўным, і на фармальным узроўнях. На змястоўным узроўні разгорнутасць тэксту выражаецца ў паслядоўным развіцці пэўных падзей, змене розных дзеянняў і станаў, апісаннем розных прадметаў, з'яў, іх узаемасувязі, у адносінах галоўнага персанажа з іншымі і г. д. На фармальным узроўні разгорнутасць тэксту праяўляецца як пэўная схема, якая адлюстроўвае парадак змены элементаў зместу і з'яўляецца кампазіцыяй твора. Разгорнутасць змястоўнай канвы тэксту і яго

структурнага афармлення дае магчымасць зрабіць тэкст выказаным і прыводзіць да яго завершанасці. Завершанасць — гэта кантэкстуальна-сэнсавая напоўненасць тэксту, дзеянне якога развіваецца ў пэўным напрамку, ход яго развіцця звязаны з завязкай, кульмінацыяй і развязкай сюжэта, выражаных у пэўнай кампазіцыі, у якой ёсць уступ, развіццё тэмы і заключэнне [6, с. 43].

Характар разгорнутасці тэксту, развіцця яго зместу ў творы можа ажыццяўляцца рознымі спосабамі, у сувязі з чым вызначаюцца такія катэгорыі, як *праспекцыя* і *рэтраспекцыя*. Праспекцыя звязана з паслядоўным развіццём падзей. Гэта храналагічнае апісанне падзей ад пачатку да канца. Рэтраспекцыя — гэта ўвага да тых падзей, што ўжо адбыліся, і паслядоўнае ўзнаўленне ходу развіцця гэтых падзей.

Час і прастора, у межах якіх адбываецца дзеянне твора, абазначаецца катэгорыяй *хранатоп*. Паколькі гэта двухсастаўнае паняцце, як і яго назва (хронас — час, топас — месца), яно мае дзве суадносныя назвы — тэмпаральнасць (тэмпус — час) і лакатыўнасць (локус — месца).

5. Паколькі тэкст увасабляе дыялектычнае адзінства творчага працэсу і яго выніку, у ім выдзяляюцца катэгорыі *статычнасці* і *дынамічнасці*. Гэтыя катэгорыі абумоўлены аспектам разгляду тэксту, бо тэкст адначасова знаходзіцца і ў статычным, і ў дынамічным стане. Статычны аспект тэксту звязаны з яго разуменнем як выніку, прадукта творчай дзейнасці пэўнага пісьменніка, паэта, публіцыста. Дынамічнасць тэксту падразумявае сам працэс стварэння або ўспрыняцця тэксту (аўтар стварае — чытач чытае), гэта працяглыя працэсы. Тэкст у статычным стане вывучаецца з пункту гледжання яго структурна-семантычных асаблівасцей, у дынамічным — паводле яго камунікатыўна-прагматычнай ролі, псіхалогіі стварэння аўтарам і асэнсавання, “дэкадзіравання” адрасатам [6, с. 44].

6. Пры стварэнні і ўспрыняцці тэксту адбываецца абавязковае ўзаемадзеянне аўтара з чытачом, у сувязі з чым выдзяляецца катэгорыя *дыялагічнасць* тэксту. Тэкст — своеасаблівы дыялог адрасата і адрасанта, ён павінен абудзіць унутранае “я” чытача, выклікаць у яго свядомасці водгук на выказаны змест, уздзеянчаць на яго эмацыянальна-валявы стан, фарміраваць сістэму эстэтычных пачуццяў і выхоўваць належныя маральна-

этычныя якасці. Дыялагічнасць тэксту праяўляецца ў разнастайных зваротах, закліках да чытача, у выкарыстанні эмацыянальна-ацэначнай лексікі, рытарычных пытанняў і воклічаў. Актывізаваць увагу чытача, стварыць з ім дыялог дапамагае такая характарыстыка тэксту, як **напружанасць**. Тэкст, і ў першую чаргу, мастацкі, павінен зацікавіць, узяць за душу чытача ўжо з першых радкоў і ўзмацняць гэту цікавасць у далейшым руху да яго завяршэння. Напружанасць звязана з успрыняццем тэксту чытачом. Яна залежыць ад жанравай характарыстыкі тэксту і мае розную ступень [6, с. 43].

7. **Інтэртэкстуальнасць** — уключэнне ў тэкст або цэлых тэкстаў з іншым суб'ектам маўлення, або іх асобных фрагментаў у выглядзе цытат, алюзій, рэмінісцэнцый і г. д. [5, с. 141].

Інтэртэкстуальнымі адзінкамі з'яўляюцца эпіграфы, цытаты, афарызмы, прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы, алюзіі, рэмінісцэнцыі, прэцэдэнтныя імёны. Інтэртэкстуальныя моўныя адзінкі выкарыстоўваюцца ў тэксце з мэтай выявіць замысел твора, падкрэсліць яго галоўную ідэю, пацвердзіць або патлумачыць аўтарскую думку, падмацаваць яе спасылкай на народны вопыт або вядомыя аўтарытэты, лаканічна і вобразна ахарактарызаваць з'яву або падзею, надаць выказванню большую выразнасць, зрабіць яго займальным праз намёк або напамін, якія павінен “разгадаць” чытач.

8. **Структурнасць** тэксту — падзельнасць тэксту на асобныя моўныя адзінкі і ўзаемасувязь, узаемазалежнасць элементаў у межах цэлага тэксту. Тэкст складаецца са слоў, словазлучэнняў, сказаў, складаных сінтаксічных цэлых, фрагментаў, раздзелаў, глаў, якія цесна звязаны паміж сабой як па форме, так і па змесце [7, с. 14–16].

Акрамя таго, паводле параметраў структуры тэксты падзяляюцца на простыя, складаныя і комплексныя. Да простых тэкстаў адносяцца заклікі, лозунгі, рэклама, загатоўкі, прыказкі, прымаўкі. Да складаных тэкстаў адносяцца п'есы, раманы, аповесці, паэмы, манаграфіі. Комплекснымі лічацца тэксты, у якіх ёсць устаўкі з іншых тэкстаў.

9. Са структурнасцю тэксту цесна звязаны такія яго катэгорыі, як **цэласнасць**, **звязнасць**, **упарадкаванасць**. Важнейшымі тэкстаўтваральнымі катэгорыямі для ідэйна-мастацкага сэнсу

з'яўляюцца цэласнасць і звязнасць, якія адлюстроўваюць змястоўную і структурную сутнасць тэксту, суадносяцца з планам выражэння і планам зместу, выяўляюць унутраную і знешнюю формы вышэйшай камунікатыўнай адзінкі [4, с. 43]. Так, цэласнасць як латэнтная катэгорыя, абумоўленая канцэптуальнасцю тэксту, яго ідэйна-тэматычным зместам, апелятыўнай функцыяй, звязана з вертыкаллю моўнай сістэмы і валодае парадыгматычнасцю. Звязнасць — катэгорыя, знешне выражаная, якая праяўляецца ў працэсе разгортвання тэксту і лінейнай паслядоўнасці элементаў і адносіцца да гарызанталі моўнай сістэмы і таму мае сінтагматычную характарыстыку [5, с. 41].

Цэласнасць тэксту як яго ідэйна-сэнсавае адзінства, у аснове якога — тоеснасць рэферэнцыі, аднастайнасць дэнататыўнай і паняццёвай суаднесенасці, ствараецца ў першую чаргу адзінствам тэмы. Адзінства тэмы праяўляецца ў рэгулярнай паўтаральнасці ключавых слоў, іх сінанімізацыі і паўторнай намінацыі. Цэласнасць тэксту, як і яго канцэптуальны стан, індывідуальна-аўтарскае бачанне, забяспечваецца таксама мадальнасцю, якая паказвае аўтарскую ацэнку, адлюстроўвае светаўспрыманне аўтара, асэнсаванне апісваемых падзей і з'яў.

Паколькі цэласнасць знешне матэрыялізуецца ў звязнасці, якая праяўляецца праз знешнія, структурныя паказчыкі, то аб'ектам лінгвістычнага аналізу звычайна з'яўляецца звязнасць.

Звязнасць ствараецца разнастайнымі ўнутрытэкставымі сувязямі, паўтарамі, якія класіфікуюцца паводле ўзроўневай арганізацыі тэксту, у адпаведнасці з выдзяленнем фанетычнага, марфалагічнага, лексіка-семантычнага, сінтаксічнага і стылістычнага ўзроўняў, важнейшым сярод якіх прызнаецца лексічны, паколькі яго адзінка — слова — з'яўляецца асноўнай камунікатыўнай адзінкай, што валодае намінатыўнай, сігніфікатыўнай, апелятыўнай і экспрэсіўнай функцыямі.

Звязнасць як адзінства формы ствараецца лексічнымі, лексіка-семантычнымі, граматычнымі і сінтаксічнымі сродкамі [5, с. 43–53].

10. **Ітэратыўнасць** — тэрмін ітэратыўны (ад лац. *iterativus* < *itera* 'іншы, другі'), паходжанне якога звязана з філасофскай тэорыяй, у агульнанавуковым сэнсе абазначае 'цыклічны, паўтаральны, шматразовы'. У традыцыйным мовазнаўстве ён выкарыстоўваецца ў значэнні 'мнагакратны дзеяслоў, які называе

дзеянне, што паўтараецца' [8, с. 186]. У сучасным мовазнаўстве тэрмін *набыў* пашыраны сэнс і абазначае паўтаральную ў звязным маўленні пэўную моўную адзінку.

Звязваючы паняцце ітэратыўнасці з паўтаральнасцю, даследчыкі функцыянальна-семантычнае поле ітэратыўнасці разглядаюць як іерархічную структуру, што аб'ядноўвае элементы розных моўных узроўняў (фанетычнага, марфемнага, словаўтваральнага, лексічнага і сінтаксічнага) на аснове іх агульнай семантычнай функцыі. Пры такім падыходзе ітэратыўнасць можна лічыць асновай сістэмы найбольш ужывальных сінтаксічных сродкаў стварэння выразнасці — т. зв. фігур паўтору [9, с. 5].

Тэкставая катэгорыя ітэратыўнасці можа разглядацца, на наш погляд, у двух аспектах — змястоўным і фармальным. На змястоўным узроўні (у фактуальным выражэнні) яна праяўляецца як адлюстраванне пэўнай цыклічнасці адпаведных з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці, прыроднага свету або паўтаральнасці прадметаў, дзеянняў і станаў сацыяльнай сферы жыцця. У прыродным свеце яна звычайна носіць дуалістычны характар: усход — заход сонца, прыліў — адліў, ноч — дзень і г. д. У сацыяльнай сферы яна выражаецца як паслядоўнасць пэўных дзеянняў або рад аднародных прадметаў.

У фармальным плане ітэратыўнасць праяўляецца ў разнастайным паўторы моўных адзінак, які з'яўляецца важнейшым спосабам структурна-семантычнай арганізацыі мастацкага дыскурсу і адначасова яркім выяўленча-выразным сродкам звязнага маўлення.

11. *Элакуцыйнасць* тэксту. Элакуцыйнасць як тэкставая катэгорыя вызначаецца на аснове лінгвапрагматычнага падыходу да публічнага маўлення, які прадугледжвае выдзяленне элакуцыі (слоўнага афармлення выступлення) як аднаго з этапаў яго падрыхтоўкі. Элакуцыя разглядае як агульныя, так і спецыяльныя сродкі слоўнай арнаментцыі, фігуральную тактыку маўленчага ўзаемадзеяння, таму ў цэнтры яе ўвагі — тропы і фігуры [9, с. 179]. Як вядома, важнейшай функцыяй публіцыстычнага стылю з'яўляецца прагматычная, функцыя ўздзеяння на свядомасць і эмацыянальны стан чалавека, садзейнічае фарміраванню грамадскай думкі сучаснікаў. У сувязі з гэтым вялікая ўвага надаецца камунікатыўным устаноўкам публіцыстычнага тэксту, яго мэце і сітуацыйнай абумоўленасці,

накіраванымі на максімальнае ўздзеянне на масавага чытача. Істотную ролю ў павышэнні камунікатыўнай эфектыўнасці публіцыстычнага дыскурсу адыгрывае элакуцыйная арганізацыя тэксту, выразны і красамоўны выклад інфармацыі.

Як адзначаюць даследчыкі, вывучэнне элакуцыйнай арганізацыі публіцыстычнага тэксту “дазволіць выявіць кагнітыўна-дыкурсійныя механізмы пабудовы выказвання,.. <...> выявіць эфект, які дасягаецца або не дасягаецца ў выніку арганізацыі тэксту тым ці іншым чынам” [11, с. 4]. Ступень камунікатыўна-прагматычнай значнасці публіцыстычнага дыскурсу абумоўлена ў сваю чаргу індывідуальна-аўтарскай канфігурацыяй элакуцыйных сродкаў, іх поліфункцыянальнасцю і кантэкстуальным узаемадзеяннем. Да элакуцыйных сродкаў адносяцца выяўленча-выразныя сродкі выражэння аўтарскага намеру, “якія валодаюць ілакуцыйнай сілай, імкнуцца да зададзенай камунікатыўнай мэты, намеру, устаноўкі і выклікаюць пэўны перлакуцыйны эфект — чакаемы вынік маўленчага ўздзеяння” [11, с. 4].

Тыпалогія элакуцыйных сродкаў уключае лексічныя, лексіка-семантычныя і сінтаксічныя сродкі слоўнай вобразнасці і выяўленчай выразнасці. Паняцце элакуцыйнасці тэксту можна прымяніць і да мастацкага дыскурсу.

12. **Вобразнасць** тэксту — адлюстраванне аб’ектыўнай рэчаіснасці ў наглядна-вобразнай форме. Гэта катэгорыя характэрна ў асноўным для мастацкага і публіцыстычнага дыскурсаў.

Вобразнасць ствараецца адзінкамі розных моўных узроўняў — фанетычнага (гукапіс), лексічнага (тыпы лексічных адзінак), лексіка-семантычнага (тропы), сінтаксічнага (фігуры маўлення), словаўтваральнага (формы з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі).

Літаратура

1. Лепешаў, І. Я. Лінгвістычны аналіз тэксту / І. Я. Лепешаў. — Мінск : Выш. школа, 2009. — 262 с.
2. Шанский, Н. М. Лингвистический анализ художественного текста : учебное пособие / Н. М. Шанский. — Л. : Просвещение, 1984. — 104 с.
3. Бабенко, Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа : учебник для вузов /

Л. Г. Бабенко. — М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. — 464 с.

4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин; отв. ред. Г. В. Степанов. — М. : Изд-во “Наука”, 1981. — 138 с.

5. Валгина, Н. С. Теория текста : учебное пособие / Н. С. Валгина. — М. : Логос, 2004. — 280 с.

6. Бабенко, Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : учебник; практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. — 4-е изд., испр. — М. : Флинта: Наука, 2006. — 496 с.

7. Папина, А. З. Текст: его единицы и глобальные категории : учебник для студентов-журналистов и филологов / А. З. Папина. — М. : Эдиториад, 2002. — 368 с.

8. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : Изд-во “Советская энциклопедия”, 1969. — 606 с.

9. Сетраков, И. Л. Итеративность в рекламе: прагматический аспект (на материале рекламных плакатов) : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук / Л. И. Сетраков. — Ростов-на-Дону, 2010. — 19 с.

10. Ключев, Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) : учебное пособие для вузов / Е. В. Ключев. — М. : “Изд-во ПРИОР”, 1999. — 272 с.

11. Бобровская, Г. В. Элокутивные средства газетного дискурса в коммуникативно-прагматическом аспекте (на материале русского языка) : автореф. дис. на соиск. уч. степ. докт. филол. наук / Г. В. Бобровская. — Волгоград, 2011. — 46 с.

12. Болотнова, Н. С. Филологический анализ текста : учебное пособие / Н. С. Болотнова. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Флинта: Наука, 2007. — 520 с.

2. Выяўленчая выразнасць і моўныя сродкі яе стварэння

Выразнасць як камунікатыўная катэгорыя звязнага маўлення з'яўляецца асаблівай структурнай арганізацыяй, якая ўспрымаецца як навізна, незвычайнасць, адхіленне ад “нормы”. Гэта ўласцівасць маўлення прыцягваць, звяртаць на сябе ўвагу слухачоў і чытачоў [1, с. 48]. Выразнасць узмацняе выяўленчасць выражэння думкі аўтара і яго ўздзеянне на адрасата, служыць сродкам адлюстравання аўтарскага пункту гледжання, спосабам праяўлення яго пачуццяў [2, с. 113]. Як адзначаецца ў навуковай літаратуры, каб выклікаць і падтрымаць увагу адрасата, аўтару тэксту “неабходна ўмець надаць выказванню незвычайную, нестандартную форму” [3, с. 70]. Такім чынам, “экспрэсіўнае ў мове выступае як нерэгулярнае, нетыповае, і таму незвычайнае, свежае, выразнае” [4, с. 133]. Выразнасць маўлення часта называюць экспрэсіўнасцю.

У навуковай літаратуры размяжоўваецца паняцце экспрэсіўнасці як элемента маўлення, калі яна ўзнікае ў тэксце за кошт функцыянальнага фактара, і як адзінкі моўнай сістэмы, напрыклад, экспрэсіўная лексіка ў слоўнікавым складзе [5, с. 45]. Экспрэсіўнасць як своеасаблівая арганізацыя маўлення, якая дазваляе найлепшым чынам рэалізаваць мэты і задачы зносін і дасягнуць эфектыўнасці гэтых зносін – паняцце перш за ўсё камунікатыўна-функцыянальнае, якое, аднак, патэнцыяльна замацавана за моўнымі адзінкамі ў мове [6, с. 14].

Такі функцыянальны падыход да экспрэсіўнасці як камунікатыўнай з'явы абумоўлівае ў сваю чаргу разуменне яе сістэмнасці. Як і іншыя камунікатыўныя якасці, выразнасць ствараецца адзінкамі ўсіх узроўняў моўнай сістэмы і іх узаемадзеяннем: гукавым (адзначым спецыяльныя сродкі выяўленчай выразнасці гэтага ўзроўню — *асананс, алітэрацыя, гукаперайманне, рыфма, рытм*), лексічным (*экспрэсіўна-эмацыянальная лексіка, сінонімы, антонімы, наватворы*), лексіка-семантычным (*тропы*), словаўтваральным (*формы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі*) і сінтаксічным (*фігуры маўлення*), здольнымі прыцягваць увагу чытачоў або слухачоў і надаваць вобразны характар выказванню. У сувязі з гэтым

у сістэме выяўленча-выразных сродкаў вызначаюцца адзінкі розных узроўняў — рытміка-інтанацыйнага, гукавога, лексіка-семантычнага, фразеалагічнага і граматычнага.

Першаснай ўмовай выразнасці, па словах даследчыкаў, з'яўляецца мілагучнасць “як адпаведнасць гукавым стандартам літаратурнай мовы”, другой умовай — нестандартнасць словаўжывання, навізна гукавой і рытмічнай арганізацыі тэксту, накіраваныя на фарміраванне і выяўленне яго сэнсу [7, с. 29]. У сувязі з гэтым асобныя даследчыкі вылучаюць фанетычную экспрэсіўнасць, якая ствараецца за кошт незвычайнай фанетычнай рэалізацыі слова і сэнсавую экспрэсіўнасць, што дасягаецца ў выніку актуалізацыі незвычайнага семнага набору моўнай адзінкі.

2.1. Эўфанічныя сродкі выяўленчай выразнасці. Гукапіс

Эўфанічныя сродкі стварэння выяўленчай выразнасці — гукавыя фігуры, звязаныя з супастаўленнем асобных фанем або іх спалучэнняў. У сукупнасці яны ўтвараюць гукапіс. Гукапісам, або інструментоўкай, называюць такія гукавыя паўторы ў вершаванай мове, якія ўзмацняюць яе мілагучнасць і сэнсавую выразнасць [8, с. 147].

Да сродкаў гукапісу адносяцца *алітэрацыя*, *асананс*, *гукаперайманне* і інш. Прасочым на матэрыяле паэтычных твораў Я. Янішчыц і М. Багдановіча, якую ролю адыгрываюць гукавыя фігуры ў стварэнні выяўленчай выразнасці, маляўнічасці і мілагучнасці маўлення.

Алітэрацыя (*ad* “да, к” + *littera* “літара”) — сугучнасць зычных гукаў, паўтарэнне аднолькавых або падобных зычных гукаў, якое ўзмацняе гукавую і інтанацыйную выразнасць маўлення.

Алітэрацыя свісцячых і шыпячых зычных стварае пэўныя асацыяцыі з гукамі прыроды (нагадвае свіст, шоргат, скрып і інш.): *Снег с_нявае калыханку, Палыхнуў агонь вавёркі. Сцеражэ сваю буслянку Вецер шчыры, ветах зорны* [Я. Янішчыц]; *Шпарка коні мцаца ў полі, Сумна бомы гудзяць пад дугой, Запяваюць аб долі і волі, Навяваюць у сэрцы спакой* [М. Багдановіч]; *Усё знікла — шум дажджу, і ветру вой сярдзіты, Блеск сіні перуноў,*

за ўдарам гулкі ўдар. [М. Багдановіч] або ўзмацняе псіхалагічны эфект перадачы пэўнага настрою:

— сумнага, мінорнага: *Прайду быллём і церпкай лебядою. І на жыццё развяжа вочы сын... Гляджу, як праз усмешку, маладою Дрыжыць сухі, збянтэжаны палын* [Я. Янішчыц]; *І снуюцца сумна ў сэрцы, Ёюцца адгалоскі Роднай песні, простаі песні Беларускай вёскі...* [М. Багдановіч];

— лірычнага: *Расцалуй да чыстых слёз, да смеху, Пальчыкі азяблыя сагрэй... Светла як ад ранішняга снегу, Толькі ад вячэрняга — святлей* [Я. Янішчыц];

— задумліва-элегічнага, прыўзнятага: *Падлесак — сын мне, бор вячысты — друг. Зіма зажурыць — развесяліць лета. Цябе люблю, патрыярхальны плуг, Цябе — у спраўным космасе, ракета* [Я. Янішчыц]; *Сонца ціха скацілася з горкі; Месяц белы заплаканы свеціць* [М. Багдановіч]; *Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог. Улажылі спаць мяне вы на зямлі,* [М. Багдановіч].

Губна-губны [м] стварае бадзёры, жыццярадасны настрой: *Мудрай прамовы Мёд залацісты, Поўныя соты мне да спадабы:* [М. Багдановіч].

Санорны дрыжачы [р] у алітэрацыі ўжываецца для перадачы выразных або рэзкіх гукаў, грукату, грому: *Аднойчы крыгалом, Надзеі ж — не скрышыцца! Праз лёд, праз буралом Твая вясна вяршыцца* [Я. Янішчыц]; *Ударыў ён — і грукат пракаціўся; Мігае грозны меч, удары не сціхаюць,* [М. Багдановіч]; *Здароў, марозны, звонкі вечар! Здароў, скрыпучы, мяккі снег!* [М. Багдановіч].

Плаўны [л] падкрэслівае плаўнасць, мяккасць гукаў, перадае лёгкі, павольны рух, навявае спакой і меланхолію: *Бягу, гукаю, выглядаю, Шукаю, думаю, не сплю... Скруціце стомленае крылле І кінце ў родную раллю* [Я. Янішчыц]; *Плакала лета, зямлю пакідаючы; Ціха ліліся слязінкі на поле* [М. Багдановіч].

Алітэрацыя [т-ш-р] нібы дазваляе пачуць шолахі лісця, успрыняць загадкавую напоўненасць лесу таямнічамі гукамі: *Ды толькі глуш разварушыць — Прастор зашэпчацца з ахвотай: Збяруцца лекі для душы Узыдуць зёлкі ад маркоты* [Я. Янішчыц].

Паўтор выбухных [б], [п], [д], [т], [к], [ц] перадае рытмічныя хуткаплынныя або рэзкія гукі: *І будзе песня спета Пра ішчасце і бяду, І будзе падаць лета Ё гулліваю ваду* [Я. Янішчыц];

паказвае дынаміку дзеяння, імклінасць руху, рэзкую змену падзей: *Да сустрэчы. Да сустрэчы. Белы вецер. Сіні дзень* [Я. Янішчыц].

У паэтычных творах сустракаюцца розныя формы алітэрацый: *анафара* — паўтор пачатковых гукаў; *эпіфара* — паўтор канцавых гукаў; *зеўзма* ці *стык* — паўтор апошняга гука аднаго слова і першага гука наступнага; *рандо* ці *кальцо* — паўтор пачатковага гука аднаго слова і канцавога гука другога. Паўторы могуць быць *сумежнымі* — знаходзіцца побач, або *раздзельнымі* — раздзелены адным ці некалькімі словамі. Акрамя таго, сустракаюцца паўторы *дакладныя* і *недакладныя*, *адваротныя* (*хіястычныя*), *аднаразовыя*, *двухразовыя*, *шматразовыя* і г. д. [9, с. 7–9].

Паўтарацца можа адзін гук (*простыя* паўторы): *Ты свецішся словам кожным. Цябе і заворвалі, і закопвалі...; Бягу, гукаю, выглядаю, Шукаю, думаю, не сплю...* [Я. Янішчыц];

ці рад гукаў (*складаныя* паўторы): *Скруціце стомленае крылле І кінце ў родную раллю; І як стагоддзі роднае прыроды — Стаяць на вечнай варце валуны* [Я. Янішчыц].

Больш складанай з’яўляецца *перакрыжаваная алітэрацыя*, калі паўтараецца адзін гук, потым другі, потым зноў першы, потым зноў другі, прычым у перакрыжаванні могуць удзельнічаць як адзін гук, так і спалучэнні гукаў: *І зменяць дні зусім другія; Столькі думак самых шчырых! Светлы шлях мне нажадай; З зялёнага Палесся, З празрыстае ракі* [Я. Янішчыц].

Акрамя названых вышэй, сустракаецца таксама алітэрацыя, дзе два блізкія гукі “ахоплены” двума іншымі блізкімі гукамі: *Нібы вясноваму світанню, Гасцям далёкім кожны рад; Я і сама паміж вятроў Уся — палёт суровы; Не існуе сцежак простых, Памяць, слёз не варушы!* [Я. Янішчыц].

Усе вышэй названыя сістэмы алітэрацый могуць спалучацца, вар’іравацца ў межах аднаго верша, яны сплятаюцца ў загадкавыя малюнкi, што заварожваюць наш слых сваёй мілагучнасцю і напеўнасцю.

У адрозненне ад зычных, галосныя гукі ў стылістычных мэтах радзей выкарыстоўваюцца ў паэзіі. Гэта тлумачыцца тым, што галосных менш па колькасці і яны маюць меншую семантычную значнасць, чым зычныя. Прыём, заснаваны на гармоніі галосных, называецца асанансам.

Асананс (лац. *assonans* “гучны”) — сугучнасць галосных гукаў, паўтарэнне аднолькавых або падобных галосных для стварэння мілагучнасці і інтанацыйна-гукавой выразнасці маўлення.

У паэтычным маўленні асануюцца як націскныя, так і ненаціскныя галосныя. Часцей за ўсё асануюцца наступныя гукі:

[а]: *Насустр^ач чаканаму ранку Снаваў паслухмяна чаўнок* [Я. Янішчыц]; *Праясняецца пагода, Бо вярнулася вясна. Ёсё чакаеш, што прырода Ўстрапянецца ада сна.* [М. Багдановіч];

[і]: *Благаславілі і долю саткалі Хлеб, і песня, і келіх віна. Тры дарогі мяне спавівалі* [Я. Янішчыц]; *Ціхі вечар; знікнула спякота, Весялей струіцца між чарота Рэчка, што ўцякае ў ставок;* [М. Багдановіч];

[ы]: *Бяжыць сабе палямі ў снізне, Ні славы ёй, ні тучных слоў не трэба. Сама свой пыл бясиумна праглыне, Сама сябе накрые чыстым небам; Не тыя, не тыя — дажынкi, дакоскі. І рук не хапае, і хлудзяць дажджы* [Я. Янішчыц]; *Нашых дзедаў душылі абшары лясоў, Не давалі ім жыцці праўдзівым жыццём,* [М. Багдановіч];

[у]: *Хаджу па нівах, па лугах азёрных, Начую летуценна ў будане І думую, чаму мне так прасторна? І песня прылятае да мяне* [Я. Янішчыц];

[о]: *...Восенню — яно глыбей нібыта, Поўнае трывогі і задум... Поўна зор вандроўнае вядро; Аблокі, нібы воўна. І молада лістам. Я ад чаго раптоўна Баюся слова “там”?; Там срэбныя аковы Ляглі на ярыну. Там тое, што ніколі Назад я не вярну...* [Я. Янішчыц].

Як і алітэрацыя, асананс у паэзіі таксама ўтварае сістэмы паўтораў:

а) **сумежныя і раздзяляльныя** анафары і эпіфары: *Блісне поўні кальцо, І засвеціць былінна — І тваё азярцо, І мая лугавіна* [Я. Янішчыц];

б) стык: *Дыхне пара асення капусткай Не збыўся ясны мой прагноз* [Я. Янішчыц];

в) кальцо: *Ані душы, бы ўсё змянела. Адна трава, як удава... Глухога берага карма Ахоўнай цішаю — сасонка. А на тваёй руцэ няма Аберагальнага пярсцёнка* [Я. Янішчыц].

Сістэмы асанансу таксама даволі разнастайныя:

— паслядоўныя: *Перамераны ўсе тутэйшыя вёрсты. Перамераны поле, лес, сенажаць* [Я. Янішчыц];

— перакрываваныя: *Ты залатую мрою не дагоніш, А толькі словам немату загоніш* [Я. Янішчыц];

— аднаразовыя: Маланка блісне. Згасне зорка. Пальцеца дождж як з рукава [Я. Янішчыц];

— шматразовыя: Сонца лістапада — на нулю. Залатой саломачкі карове Паўкапешкі шчыра рассялю; Чытаеш боль ці песню на абліччы, Баішся дакрануцца да рукі. Віхор пашкунатаў мой лёгкі сітчык, Але прыліпілі к целу васількі [Я. Янішчыц].

Арыгінальным эўфанічным прыёмам з’яўляецца сашчэпліванне галосных — калі чарговы вершаваны радок пачынаецца тымі ж галоснымі, якімі скончыўся папярэдні: А на абед хоць шчаўя міска Да ўсё ж — гарачая! — была. А ці не пёк вам ногі прысак Ахвяр з радзімага сяла? [Я. Янішчыц].

Даволі часта арганізаваны падбор гукаў для большай выразнасці мовы спалучае ў сабе алітэрацыю і асананс: І падкажа мне сцяжынку гром І яго бурчання адгалоскі. Я ўвайду ў забыты богам дом На краёчку апусцелай вёскі [Я. Янішчыц].

Да эўфанічных сродкаў выяўленчай выразнасці адносіцца таксама гукаперайманне — імітацыя з дапамогай гукаў маўлення тых ці іншых гукаў рэчаіснасці. Гукаперайманне садзейнічае выразнасці маўлення, перадае дынамізм і напружанасць дзеяння, выклікае разнастайныя асацыяцыі.

Гукаперайманні могуць перадаваць гукі жывых істот: Ясельда. І кладачка, як прасла, Зоўнае зязюліна “ку-ку” [Я. Янішчыц];

гукі прыроды: Толькі ў полі вецер — “лю-лі”, “Лю-лі” — ціша за сцяной [Я. Янішчыц].

Анаматапея (грэч. *onomatopoeia* “словатворчасць, гукаперайманне”) — ужыванне гукапераймальных слоў, якія імітуюць асобныя гукі прыроды, крыкі птушак, звяроў, а таксама гукі, якія суправаджаюць некаторыя дзеянні і працэсы (смех, свіст і інш.).

Актыўна выкарыстоўваецца пры анаматапеі лексіка, утвораная ад гукапераймальных слоў. Гэта найчасцей дзеясловы: У тартаку вішчыць піла; Зноў кукуе зязюля ў бары; Я памру, ды не буду пахняму каркаць [Я. Янішчыц]; зрэдку назоўнікі: Ці кукаванне мілае суседкі [Я. Янішчыц]. Пры анаматапеі могуць спалучацца розныя часціны мовы: Вы чуеце: гуркоча ў небе гром [Я. Янішчыц].

Акрамя таго, анаматапея выражаецца апакапічнымі словамі, якія абазначаюць імгненнае дзеянне: Ды вядома ж, адмыслова! Толькі й чую: жых, жых [Я. Янішчыц].

Такім чынам, умелае выкарыстанне эўфанічных магчымасцей маўлення сведчыць пра высокае паэтычнае майстэрства. Прыёмы гукавой інструментоўкі, якія прымяняюцца пры стварэнні мастацкіх вобразаў, робяць вершы больш напеўнымі, музычнымі, рытмічнымі.

У сістэму эўфанічных сродкаў выяўленчай выразнасці ўваходзіць таксама рыфма.

Рыфма (ад грэч. *rhythmos* — суразмернасць) — паўтаральная сугучнасць асобных слоў ці частак на адных і тых жа месцах у вершаваных радках [8, с. 147].

Усталяванасцю пазіцыі рыфма адрозніваецца ад іншых гукавых паўтораў, што сустракаюцца ў вершы (алітэрацыі, асанансу).

Рыфма выконвае ў вершаваным творы вельмі важныя функцыі. Як паўтор сугуччаў яна ўваходзіць у сістэму гукавой арганізацыі вершаванай мовы і мае, такім чынам, фанічнае значэнне. Інструментоўка верша ў многім залежыць ад колькасці рыфм, багацця гукавых супадзенняў у словах, частаты размяшчэння рыфмы верша.

Рыфма як адзін з важнейшых элементаў паэтыкі верша вызначаецца характарам і ступенню сугучнасці, размяшчэннем у вершаваных радках і сваімі функцыямі. Разгледзім гэта на матэрыяле вершаў Я. Янішчыц.

Характар і ступень сугучнасці ў словах-рыфмах залежыць ад націску, колькасці і якасці гукавых супадзенняў, суадносін сугуччаў з сэнсава значнымі словамі.

Часцей за ўсё рыфма бывае ў канцы радкоў:

Поўна ўцехі. І песень даволі.

Боль струшу з ацяжэлых навек.

Сіўку-бурку гукну ў чыстым полі!

Выйшаў з поля дзівак-чалавек.

Вызначальную ролю ў стварэнні рыфмы адыгрывае ў першую чаргу супадзенне націскных галосных:

Яшчэ тут непакояцца пра дровы,

Пра сена. І салому на гумне.

Нібы заход, барвовыя каровы

Плывуць у прадвячэрнім тумане.

Акрамя націскных галосных, у стварэнні рыфмы могуць удзельнічаць паслянаціскныя і пераднаціскныя зычныя і галосныя гукі:

*Зірнём на донца гладыша:
Чарніцы ды ажына.
Няхай канчаецца шаша:
Вядзе далей — сцяжына.
Бо тут і , вогнік не атух.
Ігліца, як прыколка.
І чараўнічы дух шаптух
Настоены на зёлках.*

Акрамя найбольш пашыраных канцавых рыфм, у паэзіі сустракаюцца пачатковыя рыфмы, калі сугучныя словы стаяць у пачатку суседніх радкоў:

*Градавая дарога — за мною
І наперадзе, — як пагляджу...
Слава Богу, прайшла стараною
Нашумелая слава дажджу!*

і ўнутраныя, калі адно з сугучных слоў знаходзіцца ў сярэдзіне, а другое — у канцы аднаго і таго ж радка [8, с. 147]:

*Ты той, каго няма са мной
Ні ў будзень, ні ў нядзелю.
Ўсё раўніны ды нізіны,
Мацярдушка, стаўбунок...*

або калі рыфмуюцца словы, што стаяць у сярэдзіне радкоў:

*Без крыўды прымаю разлуку,
Агонь спасылаю на смерць.
Я так над пакутай шчырую
І так над свабодай лячу...*

Паводле месца націску ў рыфме адносна парадку складоў ад канца слова выдзяляюцца мужчынскія, жаночыя і дактылічныя рыфмы. Рыфмы з націскам на апошнім складзе называюцца мужчынскімі:

*Люблю цябе, зімовая дарога,
Твой тонкі лёд, плывучы, як са шкла,
І мо радней той чалавек, якога
І бог забыў, і слава абышла;*

рыфмы, у якіх націск падае на перадапошні склад — жаночыя:

“Я вас люблю” — няма каму сказаць?

А мне ў любові да скону не змыліцца:

Я вас люблю, лясы і сенажаць,

Старая вёска, новая сталіца.

Калі націск у сугучных словах падае далей, чым на трэці склад ад канца, то такія рыфмы называюцца дактылічныя:

Як туман над полем сцэлеца,

Як шчыруе ў небе чаіца,

Як душа з душою рукаеца, —

Голас мамы разліваеца.

Паводле характару канцавога гуку ў рыфме выдзяляюцца закрытыя рыфмы, якія заканчваюцца на зычныя гукі:

Прыйдзі, падзелім напалам

Той ручаёк, які не высах,

Пакуль душа падобна высям,

А высі — светлым журавам...

і адкрытыя — заканчваюцца на галосныя або нескладовыя ў і й:

За покрывам туману,

За сіверам завей,

Калі ўпаду, не ўстану, —

Ідзі адна далей!

Добрае, спакойнае святло.

Роднае палескае сяло.

У залежнасці ад колькасці і якасці гукавых супадзенняў адрозніваюць рыфмы багатыя, у якіх супадаюць многія гукі:

Позна класціся. Рана ўставаць.

Рана ўставаць — не бяліца:

Па-над загонамі шчыраваць,

Па-над калыскай маліца...

і бедныя, у якіх супадаюць толькі націскныя галосныя:

Не адыходзь! Цябе так многа

Між зор, між сноў, між л

Выдзяляецца таксама глыбокая рыфма — від багатай рыфмы, у якой супадаюць не толькі націскныя склады, але і некалькі пераднаціскных гукаў:

І завуць мяне тыя м

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Вельмі часта ў вершах сугучнасць апорных націскных складоў узбагачаецца за кошт супадзення асобных паслянаціскных гукаў. Такія ўзбагачаныя апорныя рыфмы гучаць выразна, своеасабліва:

“Ну й камплімент! Дай ачухацца трошку”.

...Колькі вяселляў і колькі радзін

Помняць тваю франтавую гармошку;

г) усечаныя — у канцы асобнага са слоў-рыфмаў недастае для поўнага сугучча аднаго гук:

Мастом падзелены ці злой

Насмешкаю паромшчыка?

Вясной павеяла, вясной

Песня — бурай, песня лістам.

Песня — сонцам у акно.

Фронтавога гарманіста

За ваколіцай чутно;

д) няроўнаскладовыя (словы, якія рыфмуюцца, пасля аднолькавых націскных складоў і маюць розную колькасць галосных):

Ірвёмся ў неабжытае

Адтуль, дзе мы раслі.

Але вяртае жыта

Дахаты, да зямлі.

Рыфмы, як правіла, спалучаюць сугуччамі два самастойныя словы. Часамі ж сугуччы ахопліваюць і больш слоў, утвараючы састаўныя рыфмы:

І куфаечка салдацкая

На худых яго плячах.

...Два сыны — ў магіле брацкай,

Трэці — сніца на начах.

Паводле часцінамоўнай прыналежнасці слоў, якія рыфмуюцца, вызначаецца граматычная, або аднародная, рыфма — рыфма, у якой сугуччамі звязваюцца словы, што стаяць у адной граматычнай форме, і неаднародная — калі рыфмуюцца розныя часціны мовы. У аднароднай рыфме рыфмуюцца

— назоўнікі:

На год паменеў дзень,

Ды стаў яшчэ выразней.

*А цененькі мой цень
Перад табой, што вязень;*

— дзеясловы:

*Ці сэрца спявала,
Ці мора ў цішы ракатала,
Калі мяне трубка пытала:
“Дзе ты прапала?”.*

— прыметнікі:

*...Сплыла вада глыбокая
З рачнога рукава.
Заблытана высокая
Салодкая трава.*

прыслоўі:

*Пацяжалеў хатуль,
Хоць песень і няпоўна.
Жывая я,*

пакуль

Шапчу сабе “Цудоўна!”;

— займеннікі:

*Ні воблачка, ні вецярка
Над светам, нада мною.
Трымалася мая рука
За чуйны голас твой.
Так мала сустрэкаліся з табой,
Жылі дасюль паблізу невядома.
...А самы ранні час, — ён цалкам твой,
Калі забыта і пазбыта стома.*

Характэрна для паэзіі і каламбурная рыфма (франц. *calambour* — гульня ў словы) — від дакладнай састаўной рыфмы, якая ствараецца амонімамі, амафонамі, амографамі і спалучэннямі іншых слоў. Выкарыстоўваецца звычайна для стварэння камічнага эфекту:

*Падсінула гара аблок
Вясёлай песняй крыгалому.
І мне чытае вершы Блок,
Забывшыся на час і стому.*

Скуе мароз загоны да астатку,
І каб на зіму скошана травы
Хапіла ўдосталь маладому статку.

І пайшоў хадзіць увішна,
Як вясёлы калаўрот, —
Аглаблёвае кілішак
З рук у рукі, з рота ў рот.

Рыфма адыгрывае ў вершаваным творы і значную інтанацыйную ролю. Яна садзейнічае ўзнікненню лагічнага націску на слове, што стаіць у канцы радка і рыфмуецца з іншымі словамі верша. Рыфма кампазіцыйна арганізуе верш, з'яўляецца своеасаблівым сігналам аб заканчэнні вершаванага радка, указвае на месца міжрадкавай паўзы:

І ў дзікім ўрагане,
І ў стане небыцця,
Парыў, нібы дыханне,
Патрэбен для жыцця.

Асабліва гэта важна для вольнага верша, паколькі ў ім рыфма з'яўляецца адзіным фіксатарам канца вершаванага радка:

У лістападзе золата згараю,
Нясу разладу яблыкi ў кашы.
І свiй жаночы розум дакараю
За ціхую расслабленасць душы.

Рыфма выконвае ў вершы таксама сэнсава-выяўленчую ролю. Яна інтанацыйна вылучае пэўныя словы, асацыятыўна звязвае або адасабляе, раздзяляе асобныя паняцці:

І знаю: дзень пражыты недарма,
Калі перажываю і хварэю,
Калі прад імянной сцяной — сама,
Нібы сцяна, ад жудасці бялею.

Сканаў Хрыстос. Але жыве Іуда
І прызначае тайную цану.
...Твой смех распят на сходках Галівуда,
І вочы ўмураваны у сцяну.

У рыфміку ўваходзіць і паняцце рыфмоўкі — размяшчэнне рыфмаў у строфах вершаванага твора [8, с. 181]. Характар рыфмоўкі залежыць ад месца рыфмаў у вершаваных радках, іх колькасці, спосабу іх сувязі вершаваных радкоў.

Па спосабе рыфменнай сувязі чатырохрадкоўя — найбольш распаўсюджаных у паэзіі строфаў — рыфмоўка можа быць:

а) сумежнай (аабб):

*Цішыня. І азёрная гладзь.
На пахілены бераг прысядзь,
Што падмыла вадою быстра...
Светлы вогнік ад скрухі кастра;*

б) перакрыжаванай (абаб):

*Даўно пагоня і трывога
Цясней збіраліся вакол.
Яшчэ не бачыў свет нічога,
Калі спакойна лёг на дол...*

*Лепшая ж песня ці спета?
Ў красках гарыць сенажаць.
Вось і чырвонае лета —
Будзем яго святкаваць!*

в) апаясной, або кальцавой (абба):

*“Хачу паслухаць цішыню”, —
Шапталі высмягляя травы...
І дым ляцеў, як боль, гаркавы
Насустрач стомленаму дню.*

Акрамя ўжо названых функцый, рыфма мае мнеманічнае значэнне — дапамагае хутчэйшаму, лепшаму запамінанню рыфмаваных твораў.

Такім чынам, рыфма выконвае ў паэтычным дыскурсе важную рытміка-інтанацыйную, кампазіцыйна-арганізацыйную, сэнсава-выдзяляльную і мнеманічную функцыю.

Літаратура

1. Хазагероў, Т. Г. Экспрэсывная стылістыка і метадика аналіза художественных тэкстаў / Т. Г. Хазагероў // Праблемы

экспрессивной стилистики : сборник / под ред. Т. Г. Хазагерова. — Вып. 2. — Ростов н/Д. : Изд-во Ростовского университета, 1992. — С. 19–26.

2. Одинцов, В. В. Стилистика текста / В. В. Одинцов; отв. ред. А. И. Горшков. — М. : Изд-во “Наука”, 1980. — 262 с.

3. Харченко, В. К. Разграничение оценочности, образности, экспрессивности и эмоциональности в семантике слова / В. К. Харченко // Русский язык в школе, 1976, № 3.

4. Стернин, И. А. Семантическая основа экспрессивного словоупотребления / И. А. Стернин // Проблемы экспрессивной лингвистики / отв. ред. Т. Г. Хазагерова. — Ростов н/Д : Изд-во Ростовского университета, 1987. — С. 133–137.

5. Шаховский, В. И. Ономаσιологический и семасиологический аспекты экспрессивности / В. И. Шаховский // Проблемы экспрессивной лингвистики / отв. ред. Т. Г. Хазагерова. — Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1987. — С. 40–47.

6. Кожина, Н. М. О языковой и речевой экспрессии и её экстралингвистическом обосновании / Н. М. Кожина // Проблемы экспрессивной лингвистики / отв. ред. Т. Г. Хазагерова. — Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1987. — С. 8–17.

7. Капацкая, Е. В. Определение выразительности и способы ее усиления / Е. В. Капацкая // Проблемы экспрессивной лингвистики / отв. ред. Т. Г. Хазагерова. — Ростов н/Д : Изд-во Ростовского университета, 1987. — С. 24–29.

8. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — Мінск : Выш. школа, 1979. — 320 с.

9. Торра, В. А. Эўфанічныя сродкі выяўленчай выразнасці ў паэзіі Рыгора Барадуліна : аўтарэф. дыс. на суіск. вуч. ст. канд. філал. навук / В. А. Торра. — Гомель, 2006. — 20 с.

2.2. Лексічныя сродкі выяўленчай выразнасці

Да лексічных сродкаў выяўленчай выразнасці аносяцца сінонімы, антонімы, аказіяналізмы, эмацыянальная лексіка, гістарызмы, прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы і інш.

2.2.1. Сінонімы

Сінанімія адлюстроўвае моўнае багацце, паказвае разнастайнасць сродкаў выражэння. Трапнае выкарыстанне сінонімаў павялічвае выразнасць вуснага і пісьмовага маўлення.

Сінанімія забяспечвае варыянтнасць, разнастайнасць і экспрэсіўнасць маўлення. Сінонімы, як правіла, з'яўляюцца словамі адной часціны мовы і ў асноўным маюць аднолькавую лексічную спалучальнасць. “Група блізказначных слоў утварае сінанімічны рад, у якім вылучаецца адно слова, якое выражае агульнае паняцце... і называецца дамінантай” [1, с. 482].

Паводле спосабаў узнікнення і ўжывання ў мове лексічныя сінонімы падзяляюцца на семантычныя, стылістычныя і кантэкстуальныя.

Семантычныя сінонімы адрозніваюцца сэнсавымі адценнямі значэння, таму іх яшчэ называюць сэнсавымі. Семантычныя сінонімы ўтвараюць сістэму адценняў аднаго паняцця, яны звычайна нейтральныя па эмацыянальна-экспрэсіўных якасцях. Яны могуць перадаваць розную інтэнсіўнасць праяўлення дзеяння:

*Свечка свеціць, свечка зьяе, свечка дагарае,...
Ой, не век жа свечы тонкай зіхаець, гарэці, —
Дагарыць яна і знікне, як і ўсё на свеце... [М. Багдановіч].*

Семантычныя сінонімы садзейнічаюць разнастайнасці маўлення, дазваляюць пазбегнуць ужывання адных і тых жа слоў:

*І снуюцца сумна ў сэрцы,
Ўюцца адгалоскі
Роднай песні, простай песні
Беларускай вёскі... [М. Багдановіч];
Гады бягуць, спяшаюць чарадою,
Сплываюць, як імклівая вада [Ю. Свірка].*

Сінонімы выкарыстоўваюцца як выразны сродак дэталізацыі думкі, удакладнення, выдзялення пэўнага паняцця:

*Коціцца, ўецца далінкай крыніца,
Б'ецца, плюскоча ў каменнях вадзіца [Я. Купала].*

Сінонімы з'яўляюцца таксама актыўным спосабам стварэння разнастайнасці намінацый аднатыпных прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці, іх дзеянняў і якасцей:

Страшна адразу ўзяць тэлеграму:

Што ў ёй?

Няшчасце?

Бяда?

Ці трывога? [С. Грахоўскі];

У бубны дахаў вецер б'е,

Грыміць на ім, звініць, пяе [М. Багдановіч].

Калі намінацыя аднаго прадмета, яго дзеяння або ўласцівасці адбываецца лексічнымі сродкамі розных функцыянальных сфер выкарыстання мовы, узнікаюць стылістычныя сінонімы, якія адрозніваюцца сваёй стылістычнай афарбоўкай. Сінанімічнымі могуць быць агульнаўжывальныя, стылістычна нейтральныя словы і стылістычна афарбаваныя — размоўныя, прастамоўныя, устарэлыя і г. д. Стылістычная афарбоўка кожнага з іх выяўляецца ў параўнанні з нейтральным словам: *Цвіце жоўтым запозненым кветам агурэчнік, гарбузнік; пузацеюць, круглеюць стручкі фасолі, гароху, бобу; выкінула, сушыць свае кучары-косы кукуруза; ...шастае, шамаціць растапыранымі ва ўсе бакі мяцёлкамі ўкроп* [Б. Сачанка]. Стылістычныя сінонімы маюць, як правіла, выразную экспрэсіўна-эмацыянальную афарбоўку: *Ані прагнаць, ні замаліць — Няхай каму старая, А мне баліць, А мне смыліць, А мне вайна страляе* [Р. Барадулін].

Найчасцей у якасці сінонімаў выкарыстоўваюцца дзеясловы. Яны трапна і ўсебакова характарызуюць гукі жывой прыроды, ствараючы разнастайныя вобразныя асацыяцыі:

Зашчабятая птушыны хор.

Затрапятая аер, чароты.

Загаманіў зялёны бор.

Зашалясцела ўсё балота [У. Дубоўка];

А дождж шуміць, а дождж гудзе

І бліжай-бліжай ён ідзе [Я. Колас];

Шуміць авёс, звініць ячмень [А. Куляшоў];

Шапацелі, шалясцелі

Трыснягі ды лозы [Я. Купала];

перадаюць фізічныя дзеянні:

*На золку затуманеная ціша
Напнеца, затрыміць і задрыжыць [С. Грахоўскі].*

Сінанімічныя назоўнікі суадносяць блізкія па сэнсе прадметы, з’явы, паняцці, паказваючы багацце аб’ектыўнай рэчаіснасці:

*Сцяжынкi ў полі, грэблі і развілкі,
Гасцінцы, скрыжаванні, бальшакі,
Па іх ідуць калекі і асілкі... [С. Грахоўскі].*

Прыметнікі-сінонімы дазваляюць узбагаціць моўную палітру характарыстыкі прадметаў :

*Такая знаёмая, родная, блізкая,
Такая далёкая наша зямля [С. Грахоўскі],*

*Абнімі ты мяне, маладая,
Абніманнем гарачым, агністым [Я. Купала];*

Сінанімічныя прыслоўі ўносяць дадатковыя фарбы ў вызначэнне спосабу праяўлення дзеяння або стану прадмета, яго псіхалагічнай характарыстыкі:

*Сцяжынка збягае з пагорка,
Унізе шуміць лістапад.
І сумна, і крыўдна, і горка,
Што ўжо не вярнуцца назад [С. Грахоўскі];*

*Ціха і плаўна коцяцца воды
Вольнага Нёмана ў цёмную даль [Я. Купала];*

А ўсюды ціха, нема, глуха [Я. Колас].

Пры гэтым выкарыстоўваюцца як сінанімічныя пары слоў, так і сінанімічныя рады, надаючы ім характар градацыі або ампліфікацыі:

*Хай ззвоняць смела косы,
Грукне ў лесе хай тапор;
Хай цярэбляць, косяць, звоняць,
Клік пускаюць на ўвесь свет [Я. Купала].*

У некаторых выпадках у адным сказе аўтар выкарыстоўвае некалькі сінанімічных радоў, складзеных з розных часцін мовы, і гэта значна павялічвае экспрэсіўны характар маўлення:

*Г ў час буры, нягод і вялікіх надзей
Зацвіла, расцвіла даўгажданая;*

*Ноч за ночкай ідзе, сцішна, тайна брыдзе,
Цені густа кладзе на пяску, на вадзе,
Ацямрае гасцінец [Я. Купала].*

Пры сінанімізацыі можа адбывацца замена нейтральнага слова яго эмацыянальным або экспрэсіўна афарбаваным сінонімам ці іх паралельнае выкарыстанне. *Хораша летам і на лузе. Сухое наветра моцна настоена на тонкім водары ружовай смолкі, на мядовым паху чырвонай канюшыны, на мятным халадку лугавой чыны, на духмянай дзяцеліне і дзягілі. [Р. Ігнаценка]; *Боль не зварухнецца, не тропнецца, Каб не ўпала на свежы пянёк ані кроплі* [Р. Барадулін].*

Не раз са згоды настаўніцы... гартаў і чытаў шыйткі, учытваўся ў іх старонкі. Учытваўся і дзівіўся, і здзіўляўся: са старонак вучнёўскіх шыйткаў мне добра бачыліся дасведчанасць, неспакой, настаўніцкі клопат пра сваіх вучняў — заўтрашніх гаспадароў зямлі, жыцця, ...бачыліся поспехі, дысцыпліна, вывучка, прывітыя дзецям Ксеняй Раманоўскай [Ф. Янкоўскі].

Ад моўных сінонімаў неабходна адрозніваць маўленчыя, або кантэкстуальныя сінонімы. Гэта словы, якія суадносяцца з пэўным аб'ектам рэчаіснасці толькі ў адпаведным кантэксце, дзе яны ўтвараюць семантыка-стылістычную групу, блізкую да сінанімічнага рада. Найчасцей у якасці кантэкстуальных сінонімаў выкарыстоўваюцца дзеясловы:

*Ці то стогне бура,
Ці віхор гуляе [Я. Купала];*

*Аж нязменная ноч
Наплыла, апляла,
Непраходнай сцяной
Паміж намі лягла [Я. Купала].*

*У вечным боры цёмнатворы
Скачуць, плачуць, весаляцца;
Жнуць, збіраюць дзіва-жніва [Я. Купала];*

назоўнікі:

*І ў час буры, нягод і вялікіх надзей
Зацвіла, расцвіла даўгажданая [Я. Купала].*

*Музыка длася бадзёра, роўна, пералівалася, бы рака, у якой
плёхалася тысяча рыб, шумела, як малады лес, калі на яго
наляціць вецер і трэпле, трэпле, аж ломіць сучча [І. Пташнікаў].*

Кантэкстуальна сінанімічнымі могуць быць і метафарычна пазначаныя іменныя формы:

*Упоперак Прыпяці лягла
Дарога, тканая з прамення,
Або з крышталю, ці са шкла,
Ці з самацветнага камення... [У. Дубоўка].*

У сінанімічныя парадыгмы могуць аб'ядноўвацца не толькі асобныя словы, але і словазлучэнні перыфрастычнага тыпу, што надае паэтычнаму маўленню новыя, нечаканыя фарбы, стварае яго самабытнасць:

*Ты, злёная дубрава,
Сон скідай, расцвітай,
І шумеці добрай славай
Не кідай на ўвесь край.*

*Гамані, расходзься шумам
Ад мяжы да мяжы,
лі надзею вольным думам,
Аб усім раскажы [Я. Купала];*

*Змоўк пясняр, затаіў свае песні,
Ён іх болей ужо не пяе [М. Багдановіч].*

Такім чынам, сінанімічны паўтор як адна з самых пашыраных у маўленні парадыгматычных лексіка-семантычных груп выкарыстоўваецца ў тэксце ў першую чаргу як спосаб адлюстравання моўнага багацця, выражэння разнастайнасці намінацый аднатыпных прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці, а таксама як адзін са сродкаў звязнасці дыскурсу.

Да сінанімічнай замены слоў набліжаецца іх гіперагіпанімічная падстаноўка, калі побач з назвай радавога паняцця ўжываюцца найменні відавых паняццяў, што таксама садзейнічае разнастайнасці маўлення:

Эй, пайду я ў бор шумячы,
Песню запяю,
Перад лесам выллю скаргу
Горкую сваю.
Дзе ты, доля, дзе ты, воля?
Не знаць, не чуваць,
Глуха стогнуць дубы, хвойкі,
Галіны трашчаць [Я. Купала];

Пішы пейзажы ці жыцця карціну,
— А ўбачыш спрыт пчалы і мураўя [Я. Янішчыц].

Гіпанімізацыя таксама належыць да лексічных сродкаў
узмацнення выяўленчай выразнасці: Праз якую вярсту ўстаў
грэбень густога лесу. Гэта — пушча, спрадвечная карміцелька
і абаронца тутэйшага чалавека [Я. Пархута];

Грыбы стаялі на ўвесь рост, смела і прама, як салдаты.
Пад старой асінай, ...не хаваючыся ад чужога вока, расло штук
дваццаць баравікоў. На лужку ў траве раслі рыжыкі [В. Хомчанка].

Выкарыстоўваецца гэты спосаб узмацнення выразнасці
і ў паэтычных творах, калі побач з назвай радавога паняцця
ўжываюцца найменні відавых:

Яшчэ гарэлі, быццам зоркі,
Маланкі-кветкі ля дарог,
Цвілі тапорыкі на ўзгорках
І васілёк красу бярог [К. Кірыенка];

Вяртаюцца з выраю жоравы, гусі
Да збураных гнёзд на палях Беларусі;
А думцы маркотна, а думка не бачыць,
Як птушка і тая айчынай маячыць [Я. Купала].

2.2.2. Аказіяналізмы

Аўтарскія наватворы з'яўляюцца адным з самых адметных
лексічных сродкаў індывідуалізацыі мовы пісьменніка. Яны
дазваляюць вобразна, дакладна і яркава называць пэўныя
прадметы і з'явы, абазначаць іх дзеянні і стан, уласцівасці і
якасці, садзейнічаюць разнастайнасці маўлення. Іх вобразнасць,

экспрэсіўнасць і эмацыянальнасць актыўна спрыяюць фарміраванню аўтарскага ідыястылю.

У энцыклапедыі “Беларуская мова” аказіяналізмамі называюцца словы, створаныя пісьменнікамі, грамадскімі дзеячамі ў якасці выразных сродкаў толькі ў пэўным кантэксце. “Іх яшчэ называюць аказіянальнымі словамі, аўтарскімі неалагізмамі, аўтарскімі наватворамі, індывідуальна-стылістычнымі ўтварэннямі... <...> Такія словы ўжываюцца або для больш вобразнага выражэння паняццяў, або для стварэння пэўных мастацкіх эфектаў і гульні слоў” [1, с. 387].

Як адзначаюць даследчыкі, аказіяналізмы адносяцца да некадыфікаваных слоў, з’яўляюцца своеасаблівымі парушэннямі словаўтваральнай нормы і звычайна ствараюцца для дасягнення пэўнага стылістычнага эфекту [5, с. 57].

У сувязі з гэтым можна сцвярджаць, што аказіяналізмы як некадыфікаваныя лексічныя адзінкі, што не адпавядаюць агульнапрынятым нормам, вылучаюцца ў шэрагу іншых намінаўных сродкаў мастацкага дыскурсу сваёй нестандартнасцю, незвычайнасцю, якая і абумоўлівае іх “прыцягальнасць” для чытача. Эфект “прыцягнення” аказіяналізмаў павышае іх экспрэсіўны патэнцыял і стылістычную ролю. Аўтары выкарыстоўваюць аказіянальнае словаўтварэнне для павышэння вобразнай значнасці мастацкага слова, “ажыўлення” яго ўнутранай формы, для арыгінальнасці выражэння сваіх думак, пачуццяў і імкненняў, стварэння разнастайных асацыяцый і гульні слова. Створаныя сапраўднымі майстрамі вобразнага слова, аказіяналізмы набываюць значны выяўленча-выразны патэнцыял у кантэксце мастацкага твора.

У індывідуальна-аўтарскім словаўтварэнні сустракаюцца розныя часціны мовы, аднак у лексічнай парадыгме тэксту вядучае месца займаюць субстантыўныя формы, што абумоўлена іх намінаўна-сігніфікацыйнай функцыяй, дакладнай прадметна-паняцыйнай суаднесенасцю, выразнай эмацыянальна-ацэначнай канатацыяй і значным выяўленчым патэнцыялам.

Даволі прадуктыўным у мастацкім дыскурсе з’яўляецца асноваскладанне з нулявой суфіксацыяй іменных і дзеяслоўных асноў: *грыбасей, цвѣтавей, зімавей, сонцавей, светлапад, вадамѣты* і інш. Аказіяналізмы, утвораныя шляхам асноваскладання з нулявой суфіксацыяй ад іменных і дзеяслоўных асноў, як

правила, экспрэсіўна характарызуюць навакольную рэчаіснасць — маляўніча апісваюць прыродны свет. Яны называюць актыўнае, інтэнсіўнае або няспыннае дзеянне, накіраванае на аб'ект, абазначаны ўтваральнай асновай: *Быў май. I сорак трэці год. Але й дагэтуль сярод ночы Акно адкрыта ў цветавай* [Я. Яніўчыц]; *Люблю грыбнёвы грыбасей I ціш палёў, і водоар мяты* [Я. Янішчыц]; *Ад зімавею Хмурыны лахман Не абароніць Вырай картавы* [Р. Барадулін]; характарызуюць пэўныя прыродныя з'явы: *Не хапае лапат дворнікам — Злосці. Снегапад. Светлапад. Маладое штосьці* [Р. Барадулін], перадаюць імклінасць, дынаміку руху асобных аб'ектаў: *Празрыста звоняць вадамёты, між ёлак пірамідзіць пыл* [Ул. Дубоўка].

Некаторыя аказіяналізмы-назоўнікі ўтварыліся шляхам асноваскладання іменных асноў і абазначаюць складаную адцягненую ўласцівасць аб'екта: *Аздобіў сакавік у златаблеск даліну, Быў чысты, нібы шкло, абшар-прастор нябес* [З. Бядуля]; *Жыццё ў адвечных летуценнях I ўсё аддам я для жыцця, Калі ў чароўных светаценьях Над краем ружы шалясцяць* [П. Трус]; *Гэта постаці жней Ў агнайцеце надзей, Ў строях зор шалясцяць на майдане* [П. Трус].

Шэраг аказіяналізмаў-назоўнікаў, як правіла, метафарычнага зместу, утвораны суфіксальным спосабам ад іменных асноў і вобразна называюць абстрагаваную прыкмету, стан, якасць або ўласцівасць, абазначаныя ўтваральнай асновай: *злататканасць, пурпуровасць, пунсовасць, кармазыннасць, васільковасць: I ў гэтым найбольшая радасць, злататканасць для нашых узлётаў* [Ул. Дубоўка]; *Пурпуровасць каліны, пунсовасць, кармазынаваць дзікіх малін* [Ул. Дубоўка]; *Пава спяшалася да студні, васільковасцю вачэй зарэла* [Ул. Дубоўка].

Субстантыўныя метафары-аказіяналізмы, утвораныя ад дзеяслоўных асноў прыставачна-нульсуфіксальным (*занізь, ненажэра*) або суфіксальным (*важыва, прапаўшчына*) спосабамі называюць вынік пэўнага дзеяння: *Так і нябёсы важаць дзень асверамі, А важыва да небакраю* [Р. Барадулін]; *А хто ўспомніць нашы хаты Занізю ціхіх, кволых слоў* [Ул. Дубоўка]; або характарыстыку прадмета паводле дзеяння, названага ўтваральнай асновай: *Ходзіць ненажэраю ветравей, Неба, бросняй шэраю не травей!* [Р. Барадулін]; ці абстрактнае паняцце як вынік пэўнага

дзеяння: *Ён думкай засявае Магчымую прастору, Дзе правяла разору Прапаўшчына сівая* [Р. Барадулін].

Паводле колькасных паказчыкаў у складзе аказіяналізмаў да назоўнікаў набліжаюцца дзеясловы. І гэта зразумела, паколькі дзеясловы, якія ўтвараюць прэдыкатыўнае ядро сказа, з'яўляюцца цэнтрам сінтаксічнай канструкцыі, у якую ўключаюцца іншыя граматычныя класы. Дзеясловы, якія набываюць пры ўтварэнні разнастайныя семантычныя адценні, паглыбляюць сэнс выказанай думкі і спрыяюць узмацненню слоўнай вобразнасці і выяўленчай выразнасці маўлення.

Дзеясловы-аказіяналізмы найчасцей утвараюцца суфіксальным спосабам ад іменных асноў і характарызуюць дзеянне паводле прыкметы, абазначанай утваральнай асновай: *Цымбаламі гукі крышталяць, і іх не заглушыць гармонік* [Ул. Дубоўка]; *Праз палі, праз нізіны і ўзвышшы, праз кудлатую сіль лясоў, бачу, як навальнічыць выйшаў з берагоў крутарогіх Сож* [А. Дудар]; *У сэрцы кроў струменіць, І сілай творчаю Істота ўся гарыць...* [М. Чарот]; *Час імклівіў кудысьці зрунём, а і мы не схілялі калені* [Ул. Дубоўка]; праводзяць аналогію пачуццяў чалавека са станам прыроды: *Начэе смуткам, днее слязою. Займаюцца на сенажаці ў цішы. Зняверу дзядоўе І красак сузор'е — Каб знічкамі падаць у студню душы* [Р. Барадулін]; утвораныя ад гукаперайманняў перадаюць гукавыя асацыяцыі: *Салавей пье над ракой, як слаўна! Бомніць сасоннік* [Ул. Дубоўка].

Дзеясловы, утвораныя прыставачным спосабам, называюць неаднаразовасць, паўтаральнасць дзеяння: *Была вясной, як снежная зіма. Ды дрэвы ўсе і май паразнявесціў, І белыя святочныя пялёсткі Змяшаліся з травой і пяском* [Я. Янішчыц]; прыставачна-суфіксальна-постфіксальным спосабам — абазначаюць мнагакратнае або працяглае, неабмежаванае дзеянне, накіраванае на многія аб'екты: *Распарасонься, вада — ваданіца* [Ул. Дубоўка]; *І ўзвее яна і пасцеліца, Распаветрыцца на берагі* [Ул. Дубоўка]; суфіксальна-постфіксальным спосабам — атрымліваюць значэнне якасці паводле семантыкі ўтваральнай асновы: *Як шчодрацца блізкія вочы! Як ломка адзвоньвае лёд!.. Цяпер ужо сонца не збочыць — На лета яго паварот!* [Н. Мацяш].

Аказіяналізмы-прыметнікі, якія называюць якасці, уласцівае прадметаў і з'яў, надаюць ім вобразную характарыстыку

і “расквечваюць” разнастайнымі фарбамі моўную тканіну мастацкага твора. Яны могуць утварацца ад іменных асноў пры дапамозе асноваскладання з нулявой суфіксацыяй: *дымнагрывыя, златакудрае, сінябровы*, шляхам асноваскладання з суфіксацыяй: *трывогачуйная* або суфіксальным спосабам: *грыбнёвы, агнёвы* і называюць знешнюю або ўнутраную якасць, уласцівасць прадмета паводле значэння ўтваральнай асновы: *На поплаве агонь уздрыгвае: Пячэ вячэру будзе прысак, У дыме коні — дымнагрывыя. Дым сцелецца на ўзлюбках лысых* [Р. Барадулін]; *Што ж ты не пацешыш нас, Сонца златакудрае?* [М. Чарот]; *Ой, Дняпро! Хлапец сінябровы!* [М. Чарот]; *Чакае, покуль спіць бяда, Трывогачуйная вада* [Р. Барадулін]; *Там, дзе сонца агнёвымі крыллямі Хоча слёзы балота выпіць, Шэпча хвалямі ціха гулівымі Чараўніца-Прыгожая Прыпяць.* [М. Чарот]. У складзе аказіяналізмаў-прыметнікаў зрэдку сустракаюцца і аддзяслоўныя суфіксальныя дэрываты: *Шыгаллём шаляслівым хваін дні кунежаць, ігліняць, зятаюць* [Ул. Дубоўка].

Аказіяналізмы-прыслоўі могуць утварацца прыставачным (*пацёмначы*) або суфіксальным (*ломка*) спосабамі і называюць часавыя адносіны: *Не хадзі пацёмначы, Пра бацькоў не помнячы* [Р. Барадулін] або уласцівасць паводле значэння ўтваральнай асновы: *Як ломка адзвоньвае лёд!..* [Н. Мацяш].

Такім чынам, аказіянальнае словаўтварэнне з’яўляецца актыўным сродкам выяўленчай выразнасці мастацкага слова і адыгрывае важную ролю пры вобразнай характарыстыцы прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці.

2.2.3. Эмацыянальна-ацэначная лексіка

Як вядома, асноўным моўным механізмам стварэння эмацыянальнасці і ацэначнасці з’яўляецца канатацыя — дадатковыя семантычныя або стылістычныя адценні, якія накладваюцца на асноўнае значэнне [9, с. 236]. Канатацыя як кампанент лексічнага значэння ўключае эмацыянальна-ацэначныя і стылістычна маркіраваныя адносіны суб’екта да рэчаіснасці, якія ствараюць эмацыянальную афарбоўку або суб’ектыўна-ацэначнае адценне семантыкі слова. Як адзначаюць даследчыкі, даволі складана размежаваць у лексічных адзінках адценні “эмацыянальнасць”

і “ацэначнасць”, у сувязі з чым прапануюць выкарыстоўваць тэрмін “эмацыянальна-ацэначная лексіка” [10, с. 10]. Сукупнасць розных моўных спосабаў стварэння эмацыянальна-ацэначнай канатацыі ў звязным маўленні ўтварае своеасаблівае функцыянальна-семантычнае поле ацэначнасці.

Прастора функцыянальна-семантычнага поля ацэначнасці, як сцвярджаюць даследчыкі, складаецца з іерархічна залежных “груповак рознаўзроўневых сродкаў мовы, якія ўзаемадзейнічаюць на аснове выканання ацэначных функцый” [11, с. 5].

Сэнсавы дыяпазон функцыянальна-семантычнага поля эмацыянальна-ацэначнай канатацыі ў маўленні з’яўляецца даволі шырокім, палярнымі палюсамі яго выступаюць адценні ўзвелічэння, захаплення, з аднаго боку, і абурэння, непрыняцця чаго-н., з другога. Паміж імі знаходзяцца такія адценні суб’ектыўна-эмацыянальнай ацэнкі, як павага, пашана, замілаванне, пяшчота, ласкальнасць, адабрэнне на пазітыўным спектры шкалы ацэначнасці, іронія як пераходнае адценне і неадабрэнне, непавага, непашана, асуджэнне, агіда, знявага і інш. на негатыўным полюсе гэтага поля.

У цэнтры функцыянальна-семантычнага поля ацэначнасці знаходзіцца эмацыянальна афарбаваная лексіка. *Эмацыянальная афарбоўка* — дадатковыя сэнсавыя кампаненты ў семантычнай структуры слова, якія перадаюць пачуцці і настрой гаворачага, яго суб’ектыўныя адносіны да прадмета размовы. Яна адыгрывае вялікую ролю ў стварэнні выяўленчай выразнасці і ажыццяўляецца рознымі моўнымі (лексічнымі, лексіка-семантычнымі і словаўтваральнымі) сродкамі. У складзе лексічных вылучаецца эмацыянальная лексіка.

Эмацыянальная лексіка — словы, якія маюць дадатковае адценне значэння і выражаюць пачуцці, настрой, адносіны гаворачага. Таму эмацыянальную афарбоўку слова называюць таксама суб’ектыўна-ацэначным значэннем.

Эмацыянальная афарбоўка можа быць адгерэнтнай і інгерэнтнай. Інгерэнтная эмацыянальная афарбоўка — эмацыянальнае адценне, якое выражаецца ўнутраным зместам моўных адзінак, іх значэннем, з’яўляецца ўзуальным. Такое значэнне называюць таксама імпліцытным. Да слоў з імпліцытным эмацыянальным значэннем адносіцца меліяратыўная лексіка (словы з пазітыўнай эмацыянальнай афарбоўкай), якая выражае станоўчыя адносіны

аўтара да апісваемага — павагу, пашану, сімпатыю, адабрэнне: *За што, скажы, твой вобраз мілы Насіла ў сэрцы, як магла?; Нікуды мне не падзецца Без цябе, мой мілы сын!; Каханы, да канца Абраны ты другой; Ах, не загадай ласкаваю быць: Дай закахацца раз і назаўсёды; І для песні падказала словы Роднае палескае сяло; А калі спорны дзень прамільгне За сардэчнай і ціхай вячэрай; Хвіліны пройдуць дарагія, Як пышнае цвіценне траў [Я. Янішчыц];*

Аб чымсь светлым, аб чымсь новым Твая скрыпка грае нам; Грае, грае, а ў ёй мова Наша чуецца без плям. <...> Гэй, пяснярка, болей, болей Нам на скрытцы сваёй грай! Прывітаем хлебам-соляй, Дзякуй скажа родны край; Вольны вецер напеў вольных песень табе, Бор зялёны узняў дружным гоманам. Сонца полымем вызвала к слаўнай сяўбе, зоры веру ўлілі сілам зломаным. <...> Папыла, пацякла з светлай казкай жыцця Полям, лесам, гарой і далінаю... З свойскіх кветак-пралесак карона твая, Ёся сама — ясната лебядзіная [Я. Купала].

Словы з інгерэнтнай эмацыянальнай афарбоўкай, якая выражаецца ўнутраным зместам моўных адзінак, могуць таксама адносіцца і да пеяратыўнай лексікі, калі яны маюць адмоўную канатацыю і перадаюць аўтарскае асуджэнне, абурэнне, непавагу, нязгоду і пратэст супраць негатыўных з’яў грамадскага жыцця:

Зашумеў лес разгуканы, Нівы задрыжалі, Задрыжалі і тыраны, Што бяду стваралі; Няўжо ўвесь народ упаў гэтак нікчэмна І даўся без голасу дэспату ў рукі? [Я. Купала].

Адгерэнтная эмацыянальная афарбоўка — аказіянальнае эмацыянальнае адценне, якое слова набывае толькі ў пэўным кантэксце. Яна назіраецца, калі стылістычна нейтральнае слова атрымлівае ў тэксце пераноснае ўжыванне. Яго семантыка становіцца кантэкстуальна-функцыянальнай эматыўнай. Такое выкарыстанне можа ствараць узнёслае адценне: *Журавелю ты мой, я твая журавінка, Што не вяне пад снегам і ў грозны мароз [Я. Янішчыц]; Вам з Беларусі наклон, Ластаўка роднага слова [Я. Янішчыц].* Даволі часта адгерэнтная эмацыянальная афарбоўка набывае выразную пеяратыўную афарбоўку: *Начальнік канторы — дуб дубам. Два слова не звяжа. Бубніць [Я. Янішчыц],* зніжанае сатырычнае або гумарыстычнае гучанне: *Праўду з няпраўдай, Цноту з гарэзіяй Вымешай спрытам, — Будзе паэзія...*

<...> Пуня, дзяўчына, Сена-прынада, Хлопец пад пуняй, — *Вось серэнада*. <...> Пуня падперта... Голас: сусед я! Бацька з дубінай, — *Вось вам камед'я!*.. [Я. Купала]

Да слоў з адгерэнтнай эмацыянальнай афарбоўкай адносяцца таксама наступныя прыклады з іранічным адценнем: *Эх, і ўбухаўся я тады ў такую гісторыю, аж валасы на сабе рваў* [М. Чавускі]; *Што гэта так цябе на лірыку пагнала?* [Р. Няхай]; *Прашу, мой добры гаспадыне, камедыі не ламаць* [Я. Колас]; *Таксама мне герой знайшоўся, курам на смех!* [І. Кляўко].

У адрозненне ад імпліцытнага, экспліцытнае суб'ектыўна-ацэннае значэнне выражаецца праз знешнія, фармальныя паказчыкі, напрыклад, афіксы суб'ектыўнай ацэнкі. Такі спосаб стварэння эмацыянальнай афарбоўкі надзвычай пашыраны як у размоўным, так і мастацкім маўленні.

Суфіксы суб'ектыўнай ацэнкі могуць выражаць станоўчую ацэнку прадметаў, з'яў, асоб, іх якасцей і ўласцівасцей (замілаванне, пяшчоту, ласкальнасць, спагаду, спачуванне) або адмоўныя адносіны (знявагу, пагарду, насмешку, іронію і інш.) з рознымі экспрэсіўнымі адценнямі. Яны з'яўляюцца спецыялізаваным сродкам для стварэння экспрэсіўнага эфекту, актыўнай формай выражэння інгерэнтнай эмацыянальнай ацэнкі.

Значэнне памяншальнасці і / або ласкальнасці перадаецца ў назоўніках суфіксамі *-к-, -ок-, -ік-, -інк-, -ец-, -ц-, -ул-, -ечк-, -ейк-*, прыметніках — *-аньк-, -еньк-, -эньк-*, і інш. Памяншальна-ласкальнае значэнне ўказвае на малы аб'ём, памер прадмета і адначасова выражае дадатковае адценне пяшчотнасці, ласкальнасці, замілавання:

Вось прыляцеў беленькі матылёк, як чыстая сняжынка, блішчучы на сонцы сваімі крыльцамі; а вось снуюць малюсенькія матылёчкі, чырвоненькія, сіненькія, жоўценькія, усё роўна, як збіраюцца на баль — так прыгожа ўсе ўбраны! [Я. Колас];

Вясною, як зачынаў ажываць свет, выбілася з зямлі тоненькая, чырванаватая травінка. Гэта добрае, яснае сонейка выклікала яе да жыцця. Беднае зернетка, з якога вырасла травінка, згубіла ўжо ўсякую надзею ўбачыць калі-небудзь белы свет: так было цёмна яму ў зямлі пад снегам, так холадна і маркотна. [Я. Колас].

Я бачыў, як вецер на полі гуляў, Зямлю ўзрываў і бярозкай хіляў, Заносіў пяском сенажаткі, лагчынкi, Ламаў на бярозцы

жывыя галінкі [4, с. 7]; *Стук, стук, стук, малаток! Кляпі коску, мужычок, Кляпі востранька сваю, А я песеньку спяю; Як цыган той, на свеце век цэлы бадзяюся Без прытоння, без родненькай, цёпленькай хаткі [Я. Купала].*

Значэнне ласкальнасці перадаюць суфіксы суб'ектыўнай ацэнкі, якія выражаюць адценні пяшчоты, ласкі, замілавання безадносна да абазначэння памеру або аб'ёму прадмета: *даражэнькі, міленькі, родненькі, матуля, раненька, ціхутка і інш.: Мамачка, Давай мы паговорым І пра тое, як раней было, І пра тое, як глядзелі зоры На акуты куфар і вясло [Л. Дранько-Майсюк]; Побач чыгункі, дзе так прыемна купаліся залатыя косы сонейка, у зацішку зялёных хвой і чырванаватага маладога бярэзніку, ужо цягнулася доўгая жоўтая паласа адтаўшай зямлі [Я. Колас]; Згінулі сюжы, марозы, мяцеліцы, Болей не мерзне душа ні адна, Сонейкам цёпленькім, зеленню вабнаю Абдаравала зямельку вясна [Я. Купала].*

Актыўнае выкарыстанне форм з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі ўзмацняе гукавую інструментоўку паэтычнага маўлення, надае яму меладычнасць, напеўнасць, лірычнасць і ўзнёсласць, перадае адносіны ласкальнасці і пяшчоты: *Па-стой... Паслухаем і пазаізросцім, Пакуль праменьчык радасці не згас Бяздумнай і вясёлай маладосці, Якая больш не вернецца да нас [С. Грахоўскі]; А ўгледжу сонечны прамень, Маладзічок ці ў небе зорку, Захочацца пражыць хоць дзень, Як ні маркотна, як ні горка [С. Грахоўскі]; Сачыць за легкакрылай аблачынкай, За зоркай, што над полем узышла, Залюбавацца тоненькай дзяўчынкай, Што выплыла з дажджынак і святла [С. Грахоўскі].*

Даволі часта ў адным кантэксце спалучаюцца лексічныя і словаўтваральныя сродкі стварэння ацэначнай канатацыі, што значна павышае эмацыянальнае гучанне паэтычнага радка: *Не пясцілі мяне ручкі дзевачак белыя, Не шаптала мне слоўцаў сардэчных каханне; Там кінуў ён хатку, і бацьку, і матку, І жонку пакінуў сваю, І дзетак маленькіх, прыгожых, міленькіх, Пакінуў усю там радню [Я. Купала].*

Асобныя суфіксы суб'ектыўнай ацэнкі (*-ін-, -ішч-, -іск-, -эч-, -уч-, -ух-, -ізн-*) надаюць значэнне павелічальнасці і / або зневажальнасці, неадабрэння. Суфіксы назоўнікаў *-ішч-, -іск-, -ух-* акцэнтуюць увагу як на якасці паняцця, так і на інтэнсіўнасці яе праяўлення, надаючы словам павелічальнае адценне значэння.

Пры гэтым выкарыстоўваюцца як назвы канкрэтных рэалій: *Спавіты няпамяці мглою Руіны замчышча ляжаць; Муры зарасліся лазою, Навокал балотная гаць* [Я. Купала]; *А бог — няма каго паслаць — З мяшком залапленым, вялізным* [Л. Дранько-Майсюк], так і адцягненых паняццяў: *Для мяне пастаноўка спектакля — не работа. Гэта акцыя. З’явішча. Гісторыя* [ЛіМ, 18.10.96]; *Ён — строгі, заклапочаны, згорблены ад нялёгкай жытухі стары* [В. Быкаў].

У асобных выпадках сумяшчаецца ўжыванне форм з ласкальнымі і павелічальнымі суфіксамі, што садзейнічае стварэнню кантрасту і ўзмацняе выразнасць мастацкага слова: *Асенні халадок Яшчэ не халадэча* [Р. Барадулін].

У асобных словах гэтыя суфіксы з’яўляюцца павелічальна-зневажальнымі, нясуць дадатковую негатыўную ацэнку, перадаюць адносіны неадабрэння: *галасішча, ручышча, насішча, вятрыска, маразіска*.

Дадатковае адценне непажаданасці, негатыўнасці надаюць словам таксама суфіксы *-ін-* (*гультаіна*), *-уг-* (*звяруга*), *-эч-* (*халадэча*) і інш.

У сувязі з размежаваннем інгерэнтнай эмацыянальнай афарбоўкі, якая выражаецца імпліцытна, праз унутраны змест моўных адзінак, іх значэнне (*дурны, люты, нягодны, кат, дэспат*) або экспліцытна, праз знешнія паказчыкі, словаўтваральныя элементы (*сонейка, зямелька, садок, хатачка, ручачкі, блізенька, цёпленькая, міленькі*) і адгерэнтнай ацэначнай канатацыі, якая праяўляецца толькі ў пэўным кантэксце, калі лексічныя адзінкі выкарыстоўваюцца ў пераносным або іранічным сэнсе (*на лірыку пагнала, убухаўся ў гісторыю, ламаць камедыю*) мэтазгодна гаварыць пра дваісты характар эматыўнай функцыі слова, якая можа быць моўнай (інгерэнтнай, унутранай), зададзенай слову яго семантыкай і маўленчай (адгерэнтнай, знешняй), створанай лексічным акружэннем у кантэксце.

2.2.4. Устарэлая лексіка

Устарэлая лексіка (гістарызмы і архаізмы) выкарыстоўваецца для стварэння рэалістычнага каларыту мінулых эпох у творах на гістарычную тэматыку. Гэта пераважна канкрэтныя назвы —

намінацыі асоб паводле былых родаў занятку, найменні старадаўніх відаў адзення, абутку, галаўных убораў, упрыгожванняў, зброі, хатніх рэчаў, пабудоў, зямельных угоддзяў і інш.

Па-майстэрску выкарыстаныя, “раскладзеныя” ў пэўнай паслядоўнасці на моўнай тканіне мастацкага тэксту, устарэлыя словы ствараюць адметную “мазаіку” пэўнага фрагмента аб’ектыўнай рэчаіснасці нашага гістарычнага мінулага: *Людзі ехалі збольшага на чорных або мышастых злых мулах, і па гэтым можна было здагадацца, што едуць людзі духоўнага звання...*

Тут не было ніводнага чалавека, пры боку і ў руках якога не было б зброі...

Елянцовыя — палескія, цісавыя — заходнія і страшныя беларускія лукі з двух змацаваных рагоў шэрага ляснога быка, калчаны-тулы, пішчалі; гіганцкія, у чалавечы рост, двухручныя мячы з хвалепадобным або прамым лязом, без піхваў, бо з іх немагчыма выцягнуць самому лязо такой даўжыні; мячы сярэдняй даўжыні і кароткія кодры. Азіяцкія, прамыя, як меч, шаблі і шаблі булатныя, змепадобныя; персідскія, вузкія, як аер, і вострыя, як джала; турэцкія ялмані са сталлю, якая ідзе блакітнымі зорачкамі; ятганы, падобныя на сярпы і прызначаныя, як сярпы, для ўдару ўвагнутым бокам; прыдняпроўскія беларускія дзіды паўтарачнай даўжыні і таму прызначаныя для кідання нагой, з пад’ёму ступака, і беларускія ж іклы, кароткія мячы з лязом шырокім і тоўстым, як каровін язык, і даўжынёю ў дваццаць пяць дзюймаў, з месяцападобным канцом рукаці, для ўпору ў жывот або грудзі, калі кідаешся на ворага, і двума ўпорамі для рук, іклы, прызначаныя для смяротнай рукапаінай у цеснаце [У. Караткевіч]. Дакладна названыя, пазначаныя паводле формы, знешняга выгляду і прызначэння назвы старадаўняй зброі ўражваюць чытача сваёй колькасцю і разнастайнасцю і ствараюць пад таленавітым пяром Уладзіміра Караткевіча ў дадзеным кантэксце запамінальную карціну старажытнага арсенала.

Устарэлая лексіка дазваляе аўтарам перадаць у мастацкай літаратуры свайго роду “працоўную энцыклапедыю”, што ўключае шматстайны пералік розных відаў рамяства, роду заняткаў нашых продкаў, які стварае патрэбны гістарычны каларыт: *У хатках, што чарнеліся ўздоўж вуліц, спалі са сваімі*

жонкамі і дзецямі рымары і броннікі, кавалі і сырамятнікі, цесляры і скрыннікі, муралі і апоннікі. А яшчэ — дымары, плавільшчыкі жалеза. І гаплічнікі, тыя, што з косці і дрэва вырабляюць гузікі і кручкі для адзення. І кансвісары — адліўшчыкі царкоўных званоў. Тысячы сноў спляліся ў адзін вялізны, усеабдымны і ў той жа час трывожны сон, бо хіба можна было спаць спакойна на самым пачатку трынаццатага стагоддзя. На самай мяжы Полацкай зямлі і ўладанняў рыжскага епіскапа Альберта [Л. Дайнека].

Выкарыстанне архаізмаў і гістарызмаў у тэксце мастацкага твора дапамагае таксама перадаць архітэктурныя асаблівасці старажытнага дойлідства: *З камяніцы цягнулася над пушчай з лопухаў і здзічэлых жоўтых вяргінь “галдарэя” да астатняй часткі палаца. Гэта была вялізная драўляная хата, складзеная не з бярвенняў, а з чатырохгранных дубовых слупоў [Ул. Караткевіч]; апісаць асаблівасці інтэр’еру старадаўніх пакояў: Аднаго разу Гусоўскаму востра захацелася ўбачыць Строіцы, Ён адшукаў той дом, ды ў паўпустых пакоях і за разблёненымі дзвярыма ў канцы анфілады не было ні душы. На сухім дне келіха ляжала нежывая муха. Свечкі даўно дагарэлі, і скразняк варушыў на пыльным стале спісаныя аркушы. Ён узяў адзін з іх сабе на ўспамін, але потым перадумаў і, паклаўшы яго назад, прыціснуў аркушы кандэлябрам [Ул. Арлоў]; адлюстраваць этнаграфічна-побытавыя асаблівасці народнага жылля: *Насупраць печы ў сцяне было прасечана валакавое акно для дыму, якое засоўвалася шырокай дошкай. Для сонца і святла было ў хаце чырвонае акно, большае і святлейшае за валакавое. Свяцец з абсмаленай лучынаю тырчаў з бэлькі. Ад печы да глухой сцяны былі наштукаваны палаткі, на якіх так добра спіцца, калі галосіць спанадворку восеньская халадэча [Л. Дайнека].**

Стварэнню гістарычнага каларыту мінулых часоў актыўна садзейнічаюць таксама этнонімы, тапонімы і антрапонімы: *Першыя паслы з Чудскай зямлі прыйшлі ў Полацк на Вадохрышча... <...> На мірныя паселішчы эстаў наляцелі немцы з атрадамі перавярнутых у новую веру ліваў. Мужчын забівалі на месцы, а жанчын, дзяцей і гавяду гналі ў Лівонію. Дзесяць дзён эсты адбіваліся ў замку, а на адзінаццаты, калі з абложнае вежы нямецкія латнікі з лукаў і прашчаў перабілі палову абаронцаў,*

мусілі скарыцца: пусцілі ў замак лацінскага святара і аддалі немцам у заложнікі сыноў сваіх старэйшын [Ул. Арлоў]; *А трэцяй гадзіне ад усходу сонца Валодша і ваявода Віславуc прымалі ў княжай палаце паслоў з Герцыкі* [Ул. Арлоў].

2.2.5. Парэяміялагічныя сродкі

Парэяміялагічныя сродкі (грэч. *paroimia* “прытча, прыказка”) — прыказкі і прымаўкі, вобразныя выслоўі, якія выкарыстоўваюцца ў маўленні з мэтай узмацнення яго выразнасці. Прыказкі — кароткія вобразныя народныя выслоўі або выказванні, якія маюць павучальны характар: *дружба дружбай, а служба службай; жыццё пражыць — не поле перайсці*. Прыказкі характарызуюцца сцісласцю, выразнасцю і вобразнасцю. Як афарыстычнае закончанае выслоўе прыказкі ажыўляюць маўленне, робяць яго больш выразнам і запамінальным, падмацоўваюць выказаную думку, аргументуючы яе спасылкай на народны вопыт: *“Няма тых крамак, дзе прадаюць мамак” — на жаль, і гэты выраз прыходзіць у сьвядомасць жорстка тады, калі няма ўжо каму вымавіць кароткае і вечнае слова* [мама — А. С.] [Р. Барадулін].

Прымаўкі — трапныя народныя выразы, якія не маюць закончанасці думкі або меркавання: *у сваім краі, як у раі; вольнаму воля; ні ладу, ні складу; ні мовы, ні гловы*.

Прыказкі і прымаўкі актыўна выкарыстоўваюцца ў мастацкай літаратуры, дзе яны ажыўляюць маўленне, ілюструюць выказаную думку:

*Не біце вяроўкамі,
Навучайце гаворкамі,
Не біце дубцамі,
Навучайце слаўцамі* [Ул. Караткевіч];

Далі прыкурыць немцам як належыць, — скончыў капітан прымаўкай камбрыга [І. Мележ],

даволі часта ствараюць гумарыстычны эфект:

*Кажуць:
“Цішэй едзеш — далей будзеш”.
Мо праверыць?*

“А за кукіш круп не купіш”.

А я думаў?

“Праўда любя, хоць і груба”.

Ці заўсёды?

“Папрацуеш — смак пачуеш”.

Мо і праўда?

Кажуць: “Смерць вяпчае слава”

Пачакаю? [М. Танк];

“Ліслівае цяля дзве маткі ссе”.

Вы гэту прыказку, напэўна, чулі ўсе [К. Крапіва];

Выходзіць, парадак. Ціша ды гладзь.

Лес сякуць — трэскі ляцяць.

Лес сякуць, і, значыць, яшчэ

Смала выступае, сок цячэ.

Лес сякуць, і ад стуку сякер

Далей уцякаюць птушка і звер [А. Вярцінскі].

Да парэяміялагічных сродкаў па сваёй экспрэсіўнай ролі набліжаюцца *фразеалагізмы* — устойлівыя словазлучэнні, якія надаюць маўленню вобразны, маляўнічы характар. Фразеалагізмы адлюстроўваюць нацыянальны каларыт беларускай мовы, яе адметнасць і непаўторнасць. У большасці сваёй фразеалагізмы маюць размоўны характар, іх выкарыстанне надае мове сакавітасць, жывасць і народны каларыт:

За колькі дзён да касавіцы

Касцы заглянуць на паліцы,

Каб малаток знайсці і бабу:

Ідзе работа, не спі ў шапку [Я. Колас];

Што мне ўсё тут знача?

Панам я сягоння!

Па калені мора,

Еду па сто коні [Я. Купала];

стварае гумарыстычнае або іранічнае гучанне:

Я ў Белавежы спаткаў равесніка.

Стаю, дзівуюся, вушы развесіўшы.

А мой равеснік з грэчаскім профілем

Спаважна пахрумствае галінкі крохкія [Р. Барадулін].

Устойлівыя выразы ажыўляюць маўленне, надаюць яму выразнасць і садзейнічаюць ўзмацненню вобразнасці як у праявічым: *Ды і адкуль будзеш ведаць чалавека, пакуль добра з ім не пазнаёмішся, не з'ясі, як кажучь, разам пуд солі* [Б. Сачанка]; так і паэтычным маўленні: *Вясной у спёках і дажджах Пад крыламі галінак Рос яблык, быццам на дражджах, — Па днях і па гадзінах* [М. Калачынскі]; *Прыцемак плыве ўжо над нізінай. Гэты час на Случчыне у нас Называюць шараю гадзінай* [В. Вітка]; *У кожнай хаціне — Вы дома. Жыццё ваша ўсё на вачах* [Р. Барадулін].

Фразеалагізмы даволі часта ўжываюцца ў пераўтвораным выглядзе. Індывідуальна-аўтарскае пераўтварэнне фразеалагізмаў узмацняе іх экспрэсіўныя магчымасці:

Эх-ці!.. Дома баба Не прапусце ціха; Ну, мы ёй пакажам, Пачым фунцік ліха! [Я. Купала];

[Кастусь:] *Працягнуце ўздоўж тулава вашы рукі, калі не хочаце працягнуць ногі.* [Ул. Караткевіч];

[Максім:] (гледзячы ўслед дзяўчатам, Вадзіму). *З ёю гатоў пайсці на край свету.*

[Вадзім:] *На край свету... Гэта вельмі далёка.* [А. Дзялендзік].

Аднаўленне першаснага, неідыяматычнага значэння фразеалагізма з'яўляецца актыўным прыёмам экспрэсівізацыі маўлення, стварэння эмацыянальна-ацэначнай канатацыі:

[Русаковіч:] *Вось ён — свежы волжскі вецер! Можна, ён праветрыць мазгі тым, у каго яны заброснелі.* [К. Крапіва];

[Іванюк:] *Ён у нас пакуль да культуры дакаціўся — усё прайшоў: агонь, вадугу і каналізацыйныя трубы* [А. Петрашкевіч].

Пераўтварэнне фразеалагізмаў і парэмій, абыгрыванне іх унутранай формы можа прыводзіць да ўзнікнення каламбураў:

Калі справа не клеіцца, яе шыюць;

Хвіліна смеху дадае год жыцця... Умоўна;

Хто двойчы старое ўспомніць, таму акульяры непатрэбны [15].

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск : БелЭн, 1994. — 657 с.

2. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. — М. : Изд-во “Наука”, 1974. — 367 с.
3. Бережан, С. Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц / С. Г. Бережан. — Кишинёв : Изд-во “Штиница”, 1972.
4. Яўневіч, М. С. Сінтаксічная сінаніміка ў сучаснай беларускай літаратурнай мове / М. С. Яўневіч. — Мінск : Выд-ва БДУ, 1977. — 280 с.
5. Прыгодзіч, М. Р. Сэнс у іх хаваецца яшчэ большы, чым паэзія. Аўтарскія неалагізмы як факт мовы / М. Р. Прыгодзіч // Роднае слова. — 1995. — № 8.
6. Басава, Г. І. Аказіяналізм у сучаснай беларускай паэзіі / Г. І. Басава // Веснік БДУ. — 1981. — № 1. Серыя 4.
7. Дземідзенка, Л. П. Паэзія маладнякоўцаў: словатворчасць і норма / Л. П. Дземідзенка // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. — 2007. — № 4 (43). — С. 34–38.
8. Казейка, І. П. Паняцце неалагізма ў сучасным мовазнаўстве / І. П. Казейка // Беларуская лінгвістыка. — 1988. — Мінск, Вып. 34.
9. Телия, В. Н. Коннотация / В. Н. Телия // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Советская энциклопедия, 1990. — 683 с.
10. Бабенко, Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л. Г. Бабенко. — Свердловск : Уральский гос. ун-т, 1989. — 184 с.
11. Смирнова, Л. Г. Лексика русского языка с оценочным компонентом значения : автореф. дис. на соиск. уч. ст. докт. филол. наук / Л. Г. Смирнова. — Смоленск, 2013. — 50 с.
12. Абабурка, М. В. Стылістычна абмежаваныя словы ў мове беларускай мастацкай літаратуры / М. В. Абабурка. — Мінск : Выш. школа, 1981. — 160 с.
13. Струкава, С. М. Лексіка беларускай мовы: гісторыя і сучаснасць / С. М. Струкава. — Мінск : “Права і эканоміка”, 2008. — 775 с.
14. Лепешаў, І. Я. Лінгвістычны аналіз тэксту / І. Я. Лепешаў. — Мінск : Выш. школа, 2009. — 262 с.

15. Вальтер, Х. Антипословицы русского народа / Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. — СПб. : Изд. дом “Нева”, 2005. — 576 с.

16. Пісарэнка, А. М. Лінгвастылістычны аналіз мастацкага тэксту : вучэбна-метадычны дапаможнік / А. М. Пісарэнка, В. А. Гуліцкая. — Мінск : БДУКМ, 2014. — 161 с.

2.3. Лексіка-семантычныя сродкі выяўленчай выразнасці. Тропы

У сувязі з тым, што важнейшую ролю ў стварэнні вобразнасці адыгрывае семантыка лексічных адзінак, надзвычай актыўным моўным сродкам выяўленчай выразнасці з’яўляецца пераноснае словаўжыванне — тропы.

Тропы (грэч. *tropos* ‘паварот, зварот’) — словы або выразы, ужытыя ў пераносным сэнсе з мэтай дасягнення большай выяўленчай выразнасці маўлення. Яны выконваюць функцыю мастацкай канкрэтызацыі маўлення, індывідуалізацыі аб’екта, яго вобразнай характарыстыкі. Тропы падзяляюцца на канкрэтна-пачуццёвыя, у аснове якіх канкрэтнасць і рэальнасць адзнак з’яў ці прадметаў, успрымаемых з дапамогай асацыятыўных магчымасцей органаў пачуццяў (напр., метафара) і ўмоўна-асацыятыўныя, заснаваныя на лагічных сувязях паміж прадметамі (метанімія) [1, с. 26].

У сістэме тропаў выдзяляецца некалькі груп у залежнасці ад таго, на якой падставе адбываецца перанос назвы з аднаго прадмета на другі: тропы, заснаваныя на падабенстве, сумежнасці, кантрасце, мнагазначнасці, тоеснасці прадметаў або з’яў.

2.3.1 Тропы, заснаваныя на падабенстве прадметаў

Да гэтай групы адносяцца *метафара*, *персаніфікацыя*, *сімвал*, *алегорыя*, *гіпербала*, *літота*, *параўнанне*, *эпітэт* і інш. Эпітэт і параўнанне называюць простымі тропамі, метафару, гіпербалу, сімвал, алегорыю — складанымі [1, с. 26].

Метафара (грэч. *metaphora* ‘перанясенне’) — троп, у аснове якога выкарыстанне слоў і выказаў у пераносным сэнсе на аснове знешняга або ўнутранага падабенства ці аналогіі называемых імі прадметаў і з’яў.

Метафарычнае ўспрыманне свету — адна з адзнак таленту творчай асобы. Самае галоўнае для ўтварэння метафары — новае, нечаканае бачанне і асэнсаванне ўжо вядомых з’яў і прадметаў, іх прымет і дзеянняў: *Голас мой кацянём прыстае, Мякка скача на блузку. Як урок паўтараеш мае Слова па-беларуску* [Л. Дранько-Майсюк]. Метафары ўносяць у кантэкст навізну поглядаў на навакольны свет, элемент нечаканасці і першаадкрыцця рэчаіснасці: *Наладзіў струны лес маўклівы На лад вясёлы, на шчаслівы* [Я. Колас]; *Сонца, занадта нейкае жывое і дрыготкае, за Нарачанкай запаліла лес. Пурпур і барва пажару дрыжыць на камлях, абнімае вершаліны, паўзе па зямлі. Чырвонае лона плыве золатам за горку на далёкія лугі, каб астыць там у халодным, як крынічная вада, тумане і вільготных начных росах* [І. Пташнікаў].

Метафару нярэдка называюць “схаваным” параўнаннем, якое патрабуе пэўнай разгадкі. У адрозненне ад поўнага параўнання, у метафары прысутнічаюць толькі два кампаненты: тое, што параўноўваецца і тое, з чым параўноўваецца прадмет. Трэці член параўнання — агульная прымета, на аснове якой адбываецца параўнанне, апускаецца, не называецца: *Цеплынёй вясна дыхнула — Засінелі кветкі. Жаўрукоў вясна сыпнула З рукава ў блакіты. Рукавом другім махнула — Падскочыла жыта* [А. Бялевіч]; *Водная роўнядзь як бы застыла, разамлелая ў сонечным праменні, і лёгкія аблачынкі ў небе, і само неба адбівалася ў ёй, і дзе-нідзе на плыні ўспыхвалі і гаслі залацістыя бліскаўкі — рассыпаныя па вадзе косы сонца* [Т. Хадкевіч].

Сакрэт моцнага эстэтычнага ўздзеяння метафары, эфекту яе “прыцяжэння” — у неабходнасці яе дэкадзіравання, расшыфравання адрасатам, пэўнага суперажывання для ўсведамлення зместу, асэнсавання ідэі твора: *Быў самы ранак, час, калі пачынае сыходзіць з зямлі туман і з туману, паступова разготваючы сваімі промнямі яго заслону, выходзіць сонца* [П. Галавач]; *І ноч прыйшла з прадмесця вуліц, Палезла на званіцы, вышкі* [М. Танк].

Асноўнай умовай узнікнення метафары з’яўляецца наяўнасць кантэксту, у якім парушаюцца нарматыўныя лексічныя сувязі з іншымі словамі: *Сонца доўга ў калоссі згарэць не магло. Прыйдзе і ноч — на бярозы навесіцца. Месяц прыйдзе, скамарох, у сяло З чорнай, кудлатай мядзведзіцай* [М. Танк]; *Нагінаюць ніч галовы Ў росах чыстых васількі. І здаецца, шэпчаць словы Лозы ціха ля ракі* [М. Хведаровіч].

Як адзначаюць лінгвісты, здольнасць да метафарызацыі слова залежыць ад яго граматычнай характарыстыкі і сэнсавай напоўненасці: 'Чым больш шматпрыметавым, інфармацыйна багатым і неразчлянёным з'яўляецца значэнне слова, тым лягчэй яно метафарызуецца' [2, с. 297].

Паводле граматычнай характарыстыкі, у залежнасці ад часцінамоўнай прыналежнасці, метафары падзяляюцца

на прэдыкатыўныя: *Подем, лесам, пералескамі, Па зямлі, вясной абуджанай, Красавік ідзе з пралескамі Па праталінах і лужынах* [С. Шушкевіч]; *Яшчэ ён голы, непрыветны, Галінкі шэпчуцца не ў лад, Але штодня пад цёплым ветрам Калгасны ажывае сад* [А. Астрэйка];

субстантыўныя: *Паабапал збожжавае мора Ледзь не хлыне на бальшак з бакоў* [М. Аўрамчык]; *Зямля Беларусі! Вачамі азёраў Глядзіш ты ў празрыстыя высі нябёс* [П. Броўка];

адвербіяльныя: *І тады прайшлі паважна хмары — Айсбергі адсонечных вышынь* [П. Панчанка]; *Усё вясна старанна падлічыла, Сонцам абagrэла кожны кут* [П. Панчанка]; *І рака дыхнула вольна, Паднялася, паплыла* [М. Лужанін].

Па ступені складанасці структуры метафары вызначаюцца простыя, адначленныя: *А лес маўчыць — яму, без мовы, Як называць вясну вясной?* [А. Куляшоў]; *Дагараюць смаловыя карчы, усхліпваюць сінія агеньчыкі, залаціцца спадыспаду і сівее прысак* [С. Грахоўскі] і дастаткова пашыраныя двухчленныя — метафарычныя словазлучэнні рознай структуры, у якіх метафарызуецца як галоўнае, так і залежнае слова: *Край мой там,.. дзе ўсё, усё смяецца, Шчасцем хваліцца, красой* [А. Гурло]; *Праясняецца пагода, Бо вярнулася вясна. Ёсё чакаеш, што прырода Ёстрапянецца ада сна* [М. Багдановіч]; *Нават калі мой горад тушыць агні і засынае, я слухаю яго дыханне, чую ўдары сэрца, заплюшчваю вочы і бачу тры абіччы любімага горада, яны, як тры песні, жывуць у маёй памяці і гучаць у душы* [С. Грахоўскі].

У складзе двухчленных метафар вызначаюцца наступныя тыпы: назоўнік + назоўнік; *Шумелі толькі высокія хвалі, набягалі на бераг, пакідаючы жаўтаватыя карункі пены* [С. Грахоўскі]; *Хлеб з зерня — з кроплі вечнасці, а зерне сведчыць пра неўміручасць жыцця* [Р. Барадулін];

дзеяслоў + назоўнік: *Люблю вясну, што ў кветкі, зелень Аздобіць радасна зямлю* [К. Буйло]; *Стаяла тая пара, калі*

ў зялёны летні колер восень наволі пачынае ўплятаць свае жоўтыя ніткі [А. Кудравец];

прыслоўе + дзеяслоў: Ціха на мяккай траве Сінявокая ноч прахадзіла; Ціха з заснуўшых палян Плыў угару і знікаў, Быццам дым сіняваты з кадзіла, Рэдкі, правідны туман [М. Багдановіч]; Сонца, ахутанае шэраю смугою, нясмела і ленавата ўставала з-за лесу, і, здавалася, што яму не хочацца прачынацца [П. Броўка]; Можна было падумаць, што зямля варушыцца і моцна ўздыхае пасля доўгага зімовага сну [П. Броўка];

прыметнік + назоўнік: Край мой там, дзе Нёман льецца Срэбра-плыннай паласой [А. Гурло]; Пад змрочным крылом чарнобыльскай бяды, якое вісіць над нашаю зямлёю, жыць нялёгка [С. Законнікаў];

зрэдку сустракаюцца трохчленныя метафары: дзеяслоў + + назоўнік + прыметнік: У вачах скачуць зіхатлівыя іскрынкi [С. Грахоўскі]; Незгасальным полымем ліловым Тут гараць увосень верасы [М. Аўрамчык]; чатырохчленныя: дзеяслоў + + назоўнік + прыметнік + прыслоўе: Пушчы паважныя, зімку праспаўшыя, Радасна песні зайгралі свае [Я. Купала]; Сонца толькі што наказалася з-за сасонніку. Вялікі пунсовы шар імкліва каціўся насустрач адзінокай ранішняй хмарцы [І. Шамякін].

Найбольш часта ў маўленні выкарыстоўваюцца дзеяслоўныя метафары: Усё наваколле мяняла фарбы, прыбіралася ў святочнае ўбранне. Свет расступаўся і харашэў [С. Грахоўскі]; Дняпро ляціць у белы свет, Дунай грывіць між гор [М. Калачынскі].

Метафарызацыя назоўніка звычайна адбываецца ў складзе генітыўнай канструкцыі з недапасаваным азначэннем, выражаным субстантыўнай формай: Мова Вушаччына ўвабрала ў сябе й задуменнасць незлічоных вазёраў, і развагу бароў, і шчырасрэбраны позван крыніцаў, які выпраўляюць у свет упаўнелыя рэкі й рачулкі [Р. Барадулін]; А вакол травіцы роснай рай І бярозак белая сям'я. Мой чароўны беларускі край, Бацькаўшчына светлая мая! [У. Караткевіч]. Субстантыўная метафара можа пашырацца за кошт уключэння ў яе структуру ад'ектыўнай формы: Песні валачобныя, і жніўныя, і восеньскія — гэта нашы адметныя нацыянальныя фарбы на шматкаляровай палітры песеннага фальклору славян [Н. Гілевіч].

Асобнай разнавіднасцю метафары з'яўляецца персаніфікацыя. **Персаніфікацыя**, увасабленне, — троп, які заключаецца

ў наданні неадушаўлёным прадметам і з’явам дзеянняў і ўласціваасцей чалавека: *Вясна была яшчэ ўпачатку, Але снягі ўжо раставалі, І дружна ў полі балбаталі* [Я. Колас]; *Днём разлівалася вада па балотах, за ноч падмярзала, і ранішняе сонца... ўглядалася ў гэтыя лядовыя люстры* [М. Лынькоў]; *Наваль-ніца, чуеце, за гаем У хвартух каменне награбае, А пасля, цяжкая, пакрысе Над маёй страхою растрасе* [Л. Дранько-Майсюк].

Паводле характару аб’ектаў, на аснове якіх адбываецца перанос, у аснове персаніфікацыі ляжыць тып метафары “нежывому — жывое” — перанос уласціваасцей чалавека на прадметы, з’явы прыроды і адцягненыя паняцці: *Спяць дамы і паркі. Калі гэта зіма, то малады снег галосіць ад шчасця над нагамі. Калі восень — апошнія лісты ціснуцца да ліхтароў (тут цяплей), як я пацягнуўся да каханай і жыў ля яе святла і цяпліні* [Ул. Караткевіч]; *Беразняк сніць над рэчкаю сны, Пахіліўшы купчастае веце* [А. Астрэйка].

Персаніфікацыя заснавана на метафарычным выкарыстанні дзеясловаў, калі з’явам прыроды або прадметам прыпісваюцца фізічная: *З вярбы пушынкі паляцелі. Заслала свой абрус трава* [А. Астрэйка]; *А туман з балот спывае, Абудзіўшы крык іпакоў. Свежы ранак разлівае над балотам малако* [М. Хведаровіч]; *Вясна ў ядвабах, аксамітах Прыйшла на пушчы і палі, Зімы заношаную світу Зняла з набраклае зямлі* [П. Броўка]; фізіялагічная: *Уздыхае свабодна рака, Пleshча хваляй у бераг няроўны* [А. Астрэйка]; пачуццёвая: *Там, дзе сосны гурбою Заглядаюцца ў высі* [К. Кірэенка]; маўленчая: *А ўжо, на радасць вербалозу, Вясенні дожджык зашаптаў* [Е. Лось]; *Ціха ў полі, ціха ў лесе, Чуць балбоча ручаёк* [Я. Колас] або псіхічная, разумовая дзейнасць чалавека: *Небу цёмна-сіняму і ветру Скардзіліся чорныя палі — Сонцам мы вясновым абагрэты, А дажджу даўно ўжо не пілі* [П. Панчанка]; *Па краях насыпу смяюцца кветкі: легкадумныя званочки, сіні, як неба, васілёк, палявая “грэчка”, ліпкія смолкі* [Ул. Караткевіч]. *Там камандуе парадам Сам сланечнік залаты* [П. Глебка].

Як відаць з прыкладаў, персаніфікуюцца найчасцей назвы з’яў прыроды — *вясна, сонца, спёка, маланка, сасна, возера, сад, зара* і толькі ў асобных выпадках найменні адцягненых паняццяў: *Але ўсё адно душа мая, вершы мае, складзеныя там, словы,*

прамоўленыя да блізкіх, блукваюць паркамі, бульварамі Шаўчэнкі, начнымі вуліцамі, Пячэрскам [Ул. Караткевіч].

Персаніфікацыя вельмі актыўна выкарыстоўваецца ў пейзажных замалёўках, дзе яна можа быць разгорнутай і ствараць яскравы вобраз роднай прыроды: Вось і лета сышло, Адспявалі калоссі, Цяжка нам заўважыць, Як з'яўляецца восень. / Непрыкметна зусім — Прыплыве павуцінкай, Гляне жоўтым лістком З-пад зялёнай хусцінкі. Успыве туманом Над рачулкаю соннай, Устрывожыць дымком З пахам бульбы пячонай. / Зачаруе агнём Маладзенькай рабіны, На адлёце крылом Памахае бусліным. / А пасля, А пасля Ліст апошні сарвецца... Ды не знаю, чаму Ты мне, восень, па сэрцу! [П. Броўка]; Заспявалі, Загукалі Лес і пералескі. Засіnelі, Зажаўцелі Лотас і пралескі. Забялелі, Зружавелі Яблыні і вішні. Пад вясёлку залатую Нашы людзі вышлі [А. Бялевіч].

У персаніфікацыі могуць удзельнічаць таксама субстантыўныя намінацыі: Ужо і сава на курганні Начны пачала свой дазор [К. Кірэнка]; Вербы зялёныя стан пахілілі на сонную гладзь [П. Трус];

Пры персаніфікацыі могуць выкарыстоўвацца перыфразы: І спынілі гамонку лясы Пад празрыстым святлом месяцовым [А. Астрэйка] = сціхлі; Луг заліўся галасамі: Да яго ва ўсе канцы Выйшлі стройнымі радамі Загарэлыя касцы [П. Глебка] = = зашумеў.

Да тропаў метафарычнага тыпу адносяцца таксама сімвал і алегорыя. **Сімвал** (грэч. *symbolon* ‘знак, прымета’) — адзін з відаў іншасказання, умоўнае абазначэнне сутнасці якой-н. з’явы, паняцця пэўным прадметным ці слоўна-вобразным знакам [1, с. 51]: Салавей — сімвал паэта, паэта вольнага і ўтрапёнага. Асабліва, калі паэт салаўём заліваецца перад каханай альбо салавее ад бессані, шукаючы рыфму на заветнае слова, рыфму свежую, сваю [Р. Барадулін].

Ролю сімвалаў звычайна выконваюць канкрэтныя назоўнікі, якія абазначаюць:

матэрыяльны сусвет: Космас Васіля Быкава. Ён сілкуе дух беларускае нацыі. Ён дазваляе зрабіць небасхіл нашага слова далёкім і глыбокім, неба слова нашага ўдумлівым і высокім, сцежкі слова нашага прыступнымі і роднымі [Р. Барадулін]; Гэй,

вольныя птахі, саколія дзеці! У вырай! Да сонца вясёлкавым шляхам! [Я. Купала];

з'явы прыроды: Гэта была ранняя раніца маладой беларускай літаратуры, што ў пачатку новага веку на змрочным небе тагачаснага грамадскага жыцця ўспыхвала і загаралася сваімі першымі яркімі зоркамі — прадвесніцамі блізкага світаньня [Н. Гілевіч];

прадстаўнікоў жывёльнага свету: Мне па душы глухія пушчы, Лістоты замяць на дварэ. Я непрыручанаю птушкай Жыву між сполаху і дрэў [Я. Янішчыц]; А ў сонечным бязмежжы Лунае горды бусел, Як сімвал незалежнай Свабоднай Беларусі [Э. Акулін];

рэаліі расліннага свету: О Беларусь, мая шыпшына, Зялёны ліст, чырвоны цвет! У ветры дзікім не загінеш, Чарнобылем не зарасцеш. [Ул. Дубоўка]; Трымаюць зямлю без падважнікаў тых, Без мудрага троса, Жывымі рукамі карэнняў сваіх Сасна і бяроза [А. Куляшоў];

канкрэтныя прадметы: Калі спытаць чалавека пра тое, да каго, да чаго ў хвіліны маўклівага роздуму імкнецца, горнецца ягонае, вызваленае ад мітусні і драбязы сэрца, што застаецца для яго назаўсёды самым значным і дарагім, ён згадае родны кут, успомніць бацькоў, дзядоў і, канешне ж, павядзе гаворку пра дзяцей, унукаў, якія надточваюць нітачку нашае існасці ў гэтым адзіным, непаўторным белым свеце і цягнуць яе ў далёкую будучыню [С. Законнікаў];

асобу: Шчасце былое ўяўляю Дзяўчынкаю па вясне [Ул. Караткевіч].

Сімвалы як іншасказальна-вобразнае абазначэнне пэўных з'яў, прадметаў і паняццяў адлюстроўваюць асацыяваны характар мысленчай дзейнасці чалавека, аналогію жыцця чалавека з прыродай і навакольнай рэчаіснасцю, падагульненне яго назіранняў за аб'ектыўным светам. Яны надаюць маўленню экспрэсіўнасць і вобразнасць, садзейнічаюць павышэнню выяўленча-выразных магчымасцей выказвання.

Да сімвалаў паводле семантыкі і стылістычнай ролі набліжаецца **алегорыя** (грэч. *allegoria* 'іншасказанне'), троп метафарычнага тыпу — выражэнне, перадача адцягненага паняцця або ідэі праз канкрэтны прадмет, мастацкі вобраз,

малюнак: “Новая зямля”, як і лепшыя ўзоры паэзіі Якуба Коласа, былі той плацінавай плацінай, якая трымала вышыню ракі Беларушчыны, не даючы замуціць яе чорным водам усяго варожага, чужога [Р. Барадулін]. Як адзначае Н. С. Гілевіч, алегарычным называецца такі вобраз, “які ў канкрэтных, зрокава ўспрымальных абрысах падае пэўны абстрактны прадмет, адцягненае паняцце” [3, с. 123].

У аснове алегорыі ляжыць аналогія паміж пэўным паняццем і канкрэтным прадметам, які стварае іншасказальны вобраз гэтага паняцця: *І самым галоўным адкрыццём быў горад. Вялізная і аж да неймавернасці цікавая гістарычная і сучасная кніга. Самая ў маім жыцці захапляючая кніга* [Ул. Караткевіч] (кніга = горад); *Жыццё чалавека саткана з розных нітак-падзей. Ёсць тут чырвоныя, але хапае і чорных. Якраз гэтыя колеры спрадвечу былі традыцыйныя на Беларусі, варта толькі паглядзець на нашы ручнікі, вышыванкі, поцілкі, дываны* [С. Законнікаў] (ніткі = падзеі, чырвоныя = добрыя, чорныя = дрэнныя); *Хочацца параўнаць вершы, радкі вялікага паэта нацыі са снапкамі на таку еўрапейскай культуры. З гэтых снапкоў зерне дае жытні хлеб беларускага духу, духоўнасці беларускай. Сітні хлеб сытны, а жытні — трывалы* [Р. Барадулін] (снапкі = творы, еўрапейскі ток = літаратура, хлеб беларускага духу — беларускі менталітэт); *Сам паэт, як чалавек надзвычай чулы на ўсе праявы жыцця, як чалавек з геніяльнымі творчымі здольнасцямі, шукаў той глебы, на якой маглі кінутыя яго рукой зярняты прарасці і даць найбагацейшы ўраджай* [М. Танк] (зярняты = вершы).

Паводле сваёй структуры алегорыя можа быць простаю, калі пэўнае адцягненае паняцце перадаецца праз канкрэтны вобраз: *Зазвані моцна звон, загудзі, Каб пачулі цябе на ўвесь край, Беларусы хутчэй разбудзі, Хоць цяпер яму спаць ты не дай!* [М. Чарот] (звон = паэзія, песня);

або разгорнутай, калі раскрываецца цэлы ланцужок алегарычных асацыяцый: *У Гамера ён вучыўся быць сляпым, У Байрана — кульгаць, У Поля Фора — данжуаніць, У Хэмінгуэя — піць віскі. І дзівіцца: чаму яго Не лічаць класікам* [М. Танк].

У алегарычным сэнсе выкарыстоўваюцца субстантыўныя намінацыі: *Мы жывыя. Ходзім, Глядзім, гаворым... Хтось стаміўся — прысеў на чужое гора* [Э. Акулін “Пагост”] (чужое гора = магіла).

Даволі часта пры стварэнні алегорыі выкарыстоўваюцца дзеясловы, якія абазначаюць фізічнае дзеянне, і назоўнікі з канкрэтна-прадметным або адцягненым значэннем: *Як усё ў жыцці, яшчэ вясна Мінула ў вечнасць назаўсёды, Памножыла тугу і нягоды* [Ул. Жылка]; (вясна = маладосць, памножыла тугу і нягоду = прынесла старасць і хваробы);

Пакасілі яго кулямёты, Усё пакасілі, А тупыя нямецкія боты Яго змалацілі. Танкі гусеніц жорнамі Жыта пасля памалолі, Коні потныя, чорныя Хлеб замясілі на поле [А. Куляшоў] (поле = ніва, каласы = воіны, салдаты; пакасілі, змалацілі, памалолі, замясілі = знішчылі, забілі, зруйнавалі);

З відна да цямна Ару я даволі І сею уволю: Насенне чорнае, Белае поле. Што родзіць не густа — Мая віна. [Р. Барадулін] (ару, сею = пішу, чорнае насенне = літары, белае поле = папера).

Алегорыя як вобразна-іншасказальная форма выражэння абстрактнага паняцця звычайна прыцягвае іншыя тропы — метафару, эпітэт, параўнанне, ствараючы агульны метафарычны кантэкст: *Рака народнага жыцця і айчыннай гісторыі бярэ свой пачатак у запаведных глыбінях вякоў. Праз стагоддзі, праз непазбежныя водмелі і перакаты нясе яна сваю даніну ў акіян агульначалавечай гісторыі. А разам з гэтай ракою плыве пад ветразямі Надзеі, Мудрасці, Працы і напоўнены справамі сотняў пакаленняў нашых продкаў карабель народнай памяці, якім кіруе Лёс. Сярод малых і вялікіх караблёў сусветнай сям'і народаў карабель беларусаў ніколі не быў лішні. У шматкалёрнасці сцягоў і сімвалаў гэтай эскадры горда луналі і нацыянальныя гістарычныя сімвалы беларусаў, што апавядалі свету пра наш радавод, пра братоў і пабрацімаў на супольным жыцці на гэтай пакутнай і дарагой нам зямлі* [М. Ткачоў].

Да тропы метафарычнага тыпу адносяцца таксама гіпербала і літота.

Гіпербала (грэч. *hyperbole* “перабольшванне”) — наўмыснае перабольшванне пэўных уласцівасцей чалавека, прадмета ці з’явы з мэтай узмацнення выразнасці выказвання: *мора па калена, мора крыві, акіян слёз, паміраць ад смеху* і інш.

Перабольшваюцца як канкрэтныя ўласцівасці асоб або прадметаў: *Асілкам гэтакім адроду Маішэка быў у сваёй радні, — Дзіцём нясці ўжо мог калоду, Якой трох сталых — не маглі* [Я. Купала]; *Край мой там, дзе каля хаты Аж да неба ўзняўся*

сад [А. Гурло], так і адцягненыя паняцці: *Адзін дзень чалавека адукаванага даўжэйшы за самы доўгі век невука* [Пасідоній].

У мастацкім творы, як і ў фальклоры, гэты троп мае значнае пашырэнне, паколькі ён узмацняе вобразную характарыстыку. Пры абмалёўцы вобразаў гіпербалізуюцца сіла і моц пэўных дзеянняў герояў і ступень іх уздзеяння на свет:

маўленчая дзейнасць: *Я шумлівы чарот, я мяцежны бунтар. Я балота буджу гучным шумам* [М. Чарот]; *Заспявайма, Каб аж вокны задрыжалі! Ва ўсе грудзі загукайма, Каб і думкі паўцякалі* [Я. Колас]; *Быў Юрка чалавек нядрэнны, Адно быў трохі пустамеля: Аж так і трэскаліся сцены, Як стане хлусіць малавеле* [Я. Купала];

перамяшчэнне ў прасторы: *Я акіян правеславала, Я тысячу пустынь перабрыла І тысячу надзей там пахавала. І вось — знайшла... Я ўсё ж цябе знайшла* [Н. Мацяш];

дзейнасць органаў пачуццяў: *Быў гэtkі вечар веснавы, Што чуць было здалёк, Як люстра возера ў цішы Разбіў мой паплавок* [М. Танк]; *У прыцемку халодным прыскам тлеючы, Твая сукенка ўпала каля ног — І ты рукамі засланіла плечы, Бо я ад іх святла аслепнуць мог* [Г. Бураўкін];

фізіялагічная дзейнасць: *Адчайна-малады, Ты п'еш па-веснавому Палескія сады, Вішнёвых дзён аскому* [Я. Янішчыц];

фізічны стан: *Волат сэрца прабіта І крывёй яго неба заліта* [Ул. Жылка];

тэмпературны стан: *Варта абхапіць далонямі кацёл вады зледзянелай — І кацёл вады закіпіць* [А. Наўроцкі];

фізічнае дзеянне або ўздзеянне на іншых асоб: *Ты, пане дабрудзею, не лезь сюды, бо ў парушыну сцяру* [Я. Купала];

перабольшваюцца таксама памер, аб'ём апісваемага: *Вось танцуе на кінаплакатах Марыліна — прывабная зорка, Бюст не меншы, як купал сената, Ўсмешкай неба зацьміла неба Нью-Йорка* [М. Танк]; *Аднаму дзесяткі-служкі Зарабляюць сотні сот; Рукі ў яго, як падушкі, Як кісель, дрыжыць живот! Другі ж сам аж на дзесятка Працуючы, лье свой пот, А высахшы, як аплатак, Цянюсенькі, як той кнот* [Я. Купала];

вага: *Баба ж тая — сем пудоў Сама меней важыць* [К. Крапіва].

Літота (грэч. *litotes* “прастата”) — троп, процілеглы ў адносінах да гіпербалы. Літота звязана з наўмысным

змяншэннем ступені або ўласцівасці чаго-н. і ўжываецца з мэтай узмацнення экспрэсіі выказвання. Напрыклад: *кропля ў моры, кот наплакаў* “нязначная колькасць, вельмі мала”.

Пры выкарыстанні літоты наўмысна змяншаецца памер прадметаў: *З камаровы нос сякеру Сцісне, крэкне, замахае — Зробе пушчу, як талерку, Свет дрывамі закідае* [Ф. Багушэвіч] — у гэтым выпадку літота спалучаецца з гіпербалай; *Яна такая малюпашка, Што меншай нельга і ўявіць, Што і ў пасцелі нават цяжка Пад коўдрай граблямі злавіць!* [Н. Гілевіч];

іх аб’ём: *Сабралі ўраджай. Хочаш прывезці яго — Мурашку ў воз запрагай.* [А. Наўроцкі];

колькасць: *А што пакіну? Толькі жменьку слоў...* [Н. Мацяш];

прасторавыя ўласцівасці: *Так блізка да неба — Хоць зоры ў папаху збірай* [У. Някляеў]; *Скруха з турботы знікае Лёгка, як след мураўя. Вецер мяне абвівае А ці самота твая?* [Я. Янішчыц].

Як паказваюць прыклады, моўны механізм літоты заснаваны на пэўнай аналогіі, супастаўленні з прадметамі або рэаліямі, у значэнні якіх ёсць сема “малы, мала, нямнога”: *мурашка, муравей, камаровы нос, жменька, малюпашка* і інш.

У групу тропай, заснаваных на падабенстве прадметаў, уключаюцца таксама параўнанні і эпітэты.

Параўнанне — прыпадабненне аднаго прадмета да другога на аснове іх агульнай прыметы з мэтай узмацнення выразнасці яго характарыстыкі. Параўнанні з’яўляюцца адным з самых з пашыраных сродкаў маўленчай канкрэтызацыі, якія выдзяляюць, падкрэсліваюць як пастаянныя, устойлівыя, істотныя прыкметы прадметаў, так і іх часовыя, неістотныя адзнакі. Параўнанні надзвычай разнастайныя як па семантыцы, так і па структуры.

Усе сродкі вобразнага выражэння, як вядома, заснаваны на пэўнай сумежнасці, паралельнасці існавання з’яў і прадметаў, здольных стварыць асацыятыўную сувязь. А. П. Квяткоўскі выдзяляе параўнанне з сістэмы ўсіх выяўленча-выразных сродкаў і адзначае, што “параўнанне — вобразны выраз, пабудаваны на супастаўленні двух прадметаў, паняццяў або станаў, якія валодаюць агульнай прыкметай, за кошт якой узмацняецца мастацкае значэнне першага прадмета. <...> У сістэме разнастайных паэтычных сродкаў выразнасці параўнанне з’яўляецца пачатковай стадыяй, адкуль у выглядзе градацыі і разгалінавання

выходзяць амаль усе астатнія трыпы — паралелізм, метафара, метанімія, сінекдаха, гіпербала, літота і іншыя. У параўнанні — вытокі паэтычнага вобраза” [4, с. 280]. Паводле вызначэння А. М. Весаляўскага, супастаўленне пры параўнанні звычайна ідзе “па катэгорыях дзеяння, прадметаў і якасцей” [10, с. 32].

Паводле ўспрыняцця адрасатам параўнанні падзяляюцца на агульнамоўныя, суб’ект і аб’ект якіх добра вядомы, устойлівыя, народна-паэтычныя, характэрныя для вуснай народнай паэзіі і індывідуальна-аўтарскія, пабудаваныя на нечаканых супастаўленнях прадметаў і іх уласцівасцей. Агульнамоўныя параўнанні ствараюцца з “готовых” моўных блокаў, якія фіксуюць найбольш бачныя, агульнавядомыя прыметы прадметаў і з’яў [5, с. 241]: *А струмені звоняць, нібы струны, Прагна п’е іх смяглая зямля* [П. Панчанка]; *Лісцевыя вецце і хвойныя лапы іншы раз спляталіся над дарогай, і сонечнае святло цадзілася праз зялёную страху, як праз сіта* [Т. Хадкевіч]; *Як срэбра, заблішчыць чароўна На першых лісціках раса* [А. Астрэйка].

Устойлівыя параўнанні ўжываюцца ў народнай паэзіі. Так, Н. С. Гілевіч адзначае: “Як і многія іншыя паэтычныя трыпы ў народнай лірыцы, песенныя параўнанні часцей за ўсё маюць устойлівы, традыцыйны характар” [3, с. 64]. Для твораў вуснай народна-паэтычнай творчасці характэрна разгорнутае параўнанне-супастаўленне вобраза чалавека з пэўным прадметам або з’явай са свету прыроды, якое стварае вобразны паралелізм [3, с. 60]. Устойлівыя параўнанні часцей за ўсё падкрэсліваюць якасці дзеючых асоб, супастаўляючы іх з прыроднымі з’явамі або прадстаўнікамі жывёльнага свету: *Стаяць хлопцы, як сонца* [В., с. 231]; *Хадзіла яна, як пава, Радзіла й Ванечку, як пава* [В., с. 271]; праводзяць аналогію з канкрэтнымі рэаліямі: *Жыцечка, як дроб, Слёзы, як боб, Горка мая доля* [В., с. 229].

Даволі часта ў народных песнях сустракаецца разгорнутае мастацкае параўнанне, т. зв. вобразны, псіхалагічны паралелізм, заснаваны на супастаўленні пэўнага дзеяння, стану або якасці чалавека са з’явамі прыроды, рэаліямі жывёльнага свету. Вобразны паралелізм дапамагае больш поўна і дакладна перадаць унутраны стан галоўных герояў, характар іх перажыванняў, пачуццяў і эмоцый: *Зялёны садочак красуе, Маладой браточак бядуе: — Адаю сястрычку, адаю, Хто маю*

кароўку папасе, Ды хто ж мне вадзіцы прынясе [В., с. 230]; Ляцелі галачкі ў тры радочки, Зязюля папяроду... <...> Ай, шлі дзевачкі ў тры радочки, Манечка паперад [В., с. 240]; Стаіць ябланька Ды раскапусціўшы, Ды і некаму зазірнуці. Сядзіць Манечка, Ды расплакаўшы, Ды і некаму яе ўняці [В., с. 256].

Але параўнанне ў народнапесеннай творчасці можа быць і не разгорнутым, не апісальным, а вельмі сціслым, лаканічным, кароткім [60]: Першая дружка — стужка, Другая дружка — каробочка, Трэцяя — скалазубка [ВТГ, с. 23]; У цябе ж сядзіць [хлопцы — А. С.] пад бокам, Так, як порох у воку [В., с. 231].

Супастаўленне прадметаў або з'яў у параўнанні можа быць станоўчым або адмоўным, калі пэўная якасць ці адзнака падкрэсліваюцца адмаўленнем станоўчага сцверджання [3, с. 65]. Мастакі вобраз, дзякуючы такому параўнанню набывае незвычайную эмацыянальную сілу і выразнасць [3, с. 65].

Так, напрыклад, адмоўныя параўнанні выразна характарызуюць перажыванні нявесты ў сувязі з ад'ездам з роднага дому: Чужадаўляняя старонка Не мядом паліта, Не сахарам насыпана, Слязамі заліта [В., с. 252].

У аснове індывідуальна-аўтарскіх параўнанняў — дакладна адзначанае аўтарам нечаканае падабенства пэўных з'яў і рэалій: Па-над белым пухам вішняў, Быццам сіні аганёк, Б'еца, уеца шпаркі, легкі Сінякрылы матылёк [М. Багдановіч]; Як бёрда, змрок. А неба — шоўк. Шоўк цёмна-сіні, васільковы [У. Дубоўка]; Па самай зямлі, праўда, поўзали яшчэ меншыя мурашачкі.., клапаціліся, бегалі, як перакупшчыкі-гандляры на кірмашы, наварушваючы сваімі вусамі [Я. Колас].

Індывідуальна-аўтарскія параўнанні часта адлюстроўваюць канкрэтна-пачуццёвую аснову прыметы прадмета: Прышла (вясна — А. С.) — і рэчка заспявала, Успыхнуў, быццам свечка, куст [П. Броўка]; А ўжо, на радасць вербалозу, Асенні дожджык зашаптаў... І льюцца кроплі, быццам слёзы, на твары зморшчаным ліста [Е. Лось].

Умела і па-майстэрску ўплеценія ў кантэкст, яны адлюстроўваюць разнастайныя асацыяцыі, якія таксама садзейнічаюць выяўленчай выразнасці маўлення. Гэта гукавыя асацыяцыі — Вятры... <...> загулялі-загулі на чорствых верхавінах, бы гэта па-бегла на смалістым сухаверсе траскучае полымя [І. Пташнікаў];

А струменні звоняць, нібы струны, Прагна п'е іх смяглая зямля [П. Панчанка];

зрокавыя (колеравыя) — Там, дзе голле мыюць вербы Ё яснай глыбіні, Паласатыя, як зэбры, Ходзяць акуні [А. Вялюгін]; Узыходзіць сонца. <...> Першыя промені яго кладуцца шырока — густым і нібы цягучым золатам [Я. Скрыган]; Тут азёры, як неба, сінія [Г. Бураўкін];

прасторавыя — Там-сям з зялёнага мора маладога хвойніку высока ўзнімаліся парасоны-верхавіны хвой-старадрэвін, што як бы аглядалі зялёныя прасторы свае маладое змены, цешачыся яе размахам і сакавітаю жыццёвасцю [Я. Колас]; Стаяла яблыня ля вёскі, Як падарожнік між дарог [П. Панчанка];

тактыльныя — Тоўсты, гладкі, бы вытачаны, камель з карою накіталт адмысловай чарапіцы высока ўзнімаў верхавіну [Я. Колас];

тэмпературныя — Хоць быў канец сакавіка, а сонца пякло, як у маі, і “ўкраінскі” ветрык, як тут называлі вечер з поўдня, прыносіў не халодную вільгаць прадвесня, а духмяную цеплыню сапраўднай вясны, водар разагрэтай сонцам зямлі [І. Шамякін];

псіхалагічныя — Як мары, белыя бярозы Пад сінявой начной стаяць, У небе зоркі ад марозу, Пахаладзеўшыя, дрыжаць. [М. Багдановіч]; Заўсёды смутныя [елкі — А. С.], бы ўдовы, Яны найбольш адны стаялі, І так маркотна пазіралі Іх задуменныя галовы! [Я. Колас];

колькасныя асацыяцыі — Якуб Колас пісаў: “Дзяцей, як тых снапоў на току” [Р. Барадулін].

У параўнаннях, як відаць з прыкладаў, духоўны свет чалавека, яго эмацыянальна-псіхічны стан, быццё, дзеянні, рэаліі акаляючай рэчаіснасці супастаўляюцца найчасцей са з’явамі прыроды, з рэаліямі жывёльнага і расліннага свету, зрэдку — з канкрэтнымі прадметамі, адцягненымі з’явамі.

Паводле граматычнай пазіцыі аб’екта параўнання выдзяляюцца прыдзеяслоўныя параўнанні, якія выкарыстоўваюцца пры дзеясловах руху: Палуднем вечер аціх, і снег наваліў стаймя — падаў на лапцю [І. Пташнікаў]; Растуць снапочкі самавіта, Стаяць, бы лялечкі якія, Глядзяць, як госці дарагія [Я. Колас];

пры дзеясловах фізічнага дзеяння: Пасля ўсю ноч цадзіў на шыбах дождж, калючы, востры; сек па сцяне, як голым венікам

[І. Пташнікаў]; Як брыльянты, рассявае Ночка летняя расіцу,
Туманамі спавівае Луг зялёны над крыніцай [Я. Купала];

псіхалагічнага стану: Слухаць уважліва, з даверам, зацікаў-
ленасцю, спагадаю або з радасцю — вялікі талент. Міхась
Лынькоў валодаў гэтым талентам, і людзі яму раскрывалі душы,
мудрэй, як на споведзі [С. Грахоўскі];

дзеясловах маўлення: А вось Калюга піша, як гавораць людзі,
і ў кожным слове адчуваецца жывое дыханне, натуральная
інтанацыя, досціп і мудрасць [С. Грахоўскі];

зрокавай дзейнасці: І сам пачынаў глядзець на наваколле, нібы
праз вясёлку, што робіць свет прывабным і шматколерным
[С. Грахоўскі]; Разамлелі ад смякоты сосны. І гараць, нібы
пустынь пяскі, Жоўтыя аголеныя дзёсны Абмялелае ракі
[А. Вялюгін] і інш.

Прысубстантыўныя параўнанні ўжываюцца побач з канкрэт-
нымі назоўнікамі: Як кудзеля, туман Яшчэ вісне ў палях,
І струменіць-плыве Ад лугоў свежы пах [Я. Журба]; Раска, як
русалчына луска, На вадзе ад месяца гарыць [У. Караткевіч];
Люблю чытаць пісьмы выдатных мастакоў слова. Яны — нібы
жывыя, мудрыя сведкі часу і ўсяго, чым жыло ў гэтым часе
грамадства і што дзеелася ў літаратуры [Н. Гілевіч];

у асобных выпадках — пры асабовых назоўніках: Максім
Багдановіч — гэта вечнае сумленне беларускай паэзіі і самой
Беларусі. чым больш жыву — тым часцей і мацней яно стукае
мне ў сэрца... [Н. Гілевіч].

Прыад'ектыўныя параўнанні спалучаюцца з якаснымі прымет-
нікамі і вобразна характарызуюць, удакладняюць якасць прадмета:
Сонечным і белым, нібы залітым сырадоём, здаваўся [Мінск —
А. С.] у той ранак [С. Грахоўскі] Папараць жоўтая, буланая,
а месцам чырвоная, як агонь [І. Пташнікаў]; Раптам недзе
высока-высока ў замгленай далечы пачуўся трывожна-шчымлівы
крык, тужлівы, як развітанне назаўсёды, як жалобны энк
[С. Грахоўскі].

Надзвычай разнастайныя параўнанні па структуры і сродках
сувязі. Гэта простыя параўнанні: Як люстра, возера лягло
Шырока ў ясны дзень [А. Бачыла]; Зіма — расчырванелыя, як
снегіры, заліваем горку, будзем крэпасці, хады пад сумётамі
[С. Законнікаў]; Адцвіталі сады, ружовымі і белымі воблачкамі
куруўся бэз [С. Грахоўскі];

параўнанні-словазлучэнні: *Лес і крушні каменняў абапал лясной дарогі, якая перасякала шашу і па якой мы ехалі, чарнелі, быццам намаляваныя тушыу* [Ул. Карпаў]; *Вось праляцеў беленькі матылёк, як чыстая сняжынка, блішчучы на сонцы сваімі крыльцамі* [Я. Колас];

разгорнутыя параўнанні: *Кожнае дрэва стаяла ў круглай лунцы-праталіне, нібы дыхала дрэва і подыхам сваім прадыхала снег аж да самай зямлі* [М. Лынькоў]; *Пад праменнем зыркім росы Зіхацяць на лісцях клейкіх І дрыжаць, як ічасця слёзы На густых дзювох вейках* [Н. Гілевіч].

Разнастайныя параўнанні і паводле сваёй структуры. Па сродках сувязі гэта найчасцей злучнікавыя параўнанні са злучнікамі:

як: *Паэзія Якуба Коласа... <...> грэе кожнае шчырае беларускае сэрца, трываліць яго, гартуе, бароніць, як аброчны крыж на раздарожжы ад чужынішчыны* [Р. Барадулін]; *Аціхлі на двары вераб'і, пахаваліся пад падстрэшкі, натапырыліся, як зімой* [І. Пташнікаў]; *Угрэла сонца. Жней чародкі Ідуць паважна, як лябёдка* [Я. Колас];

як бы: *А гукі ў лесе, наадварот, як бы ажылі, сталі званчэйшымі* [Ул. Карпаў]; *Высока ўзнімаліся парасоны-верхавіны хвой-старадрэвін, што як бы аглядалі зялёныя прасторы свае маладое змены* [Я. Колас];

нібы: *Сонца не відно, яно ўжо там, за густой барвовай смугой, нібы распавілася, — і ад таго такая духата* [І. Пташнікаў]; *Дзве фурманкі вязуць невялічкі скарб, а ўзяўшыся за білы вазоў і ўскрай дарогі, нібы цыганскі табар, з песнямі і жартамі, смехам і прыгаворкамі ідуць маладыя прыгажуні і прыгажуні* [С. Грахоўскі];

нібыта: *Над скронню, нібыта галубінае крыло, серабрыца сівізна* [С. Грахоўскі];

быццам: *У лесе перад навальніцай усё заціхла, быццам заснула: і птушкі, і зверы, і дрэвы, і трава* [Т. Хадкевіч];

бы: *Цэлы гай старасвецкіх дубоў раскінуўся на беразе Нёмана... <...> Жыццё многіх людскіх пакаленняў прайшло перад імі і праходзіць, бы тыя хвалі Нёмана* [Я. Колас]; *Але там бялеліся верасы ў маладым цвеце: зірні — бы снег рэдкі выпаў* [І. Пташнікаў];

што: *У цьмяным, як вокны здалёку ў хаце, дзе гарыць сляпая лампа, без хмар небе, нізкім, навіслым, як старая дзіравая страхы*

над вялікай пуняй, рэдка і скупа, што праз туман, мігцелі зоркі [І. Пташнікаў];

са словамі падобны на: Пад елкай схаваўся моцны, малады баравік, падобны на важнага, самавітага баярына лесу, які пагаспадарску аглядаў свае ўладанні [І. Пташнікаў];

нагадваць: Яго галіністыя рогі нагадвалі здалёк вершаліну старой каржакаватай сасны [І. Пташнікаў]; Хтосьці вельмі трапна сказаў — спрэчкі паміж маладымі і старымі часта нагадваюць спрэчкі паміж тымі, хто не нажыў розуму і хто з яго выжыў... [Б. Сачанка];

празваны: У наш час, у век, празваны векам касмічных хуткасцей, зачаста пачынаем цмокаць і прыцмокваць, калі ў рэдакцыю прышле вершы невядомы аўтар [Р. Барадулін];

здаецца: Ад бляску вогнішча абветраны і абсмалены сонцам твар здаецца чаканеным на медзі... <...> Што ўспамінаецца Міхасю Ціханавічу каля начнога вогнішча? [С. Грахоўскі];

можна параўнаць: Вобразна кажучы, чалавека можна параўнаць з птахам, адно крыло ў якога — мінулае, другое ж — будучыня [А. Мальдзіс];

прыназоўнікава-склонавымі формамі імя: Той славы з макавае зерне [П. Панчанка].

Сустракаюцца і бяззлучнікавыя параўнанні, выражаныя формай назоўнага склону: Часам пачынае здавацца, што іголка — гэта прыручаная бліскавіца [Р. Барадулін]; Рака ўся — тугі калчан — Яршамі-стрэламі колецца. Бусянка, што каланча, Адна над усёй ваколіцай [Р. Барадулін]; І тады прыйшлі наважна хмары — Айсбергі падсонечных вышынь, Гром у бубны громкія ўдарыў, Цішыню густую пакрышыў [П. Панчанка];

формай творнага склону: Каля пасады лесніковай Цягнуўся гожаю падковай Стары, высокі лес цяністы [Я. Колас]; А елкі хмурымі крыжамі Высока ў небе выдзялялісь [Я. Колас]; А месяц рассыпаўся срэбрам І свеціць з блакітнай гары [Я. Пушча]; Пеўневым барвовым грабяшком Запалаў лясок на даляглядзе. Развітальным, сумным пасланцом Сонечны прамень упаў у садзе [В. Вітка];

прыдаткам: Вецец-прыгаршчамі клёны Дажджавыя кроплі ловяць Як жаніх, стаіць зялёны, Чыста вымыты ядловец [Я. Сіпакоў]; Удовы-бярозы сваімі каралямі горда глядзяцца

ў люстэрка вады [П. Трус]; *Дзе арэшнік развесіў Гронкі вочак-арэхаў*, — *Заблудзілася ў лесе Зялёнае рэха* [К. Кірэенка].

Асабліваю экспрэсію паэтычным радкам надаюць адмоўныя параўнанні, у якіх якасці і ўласцівасці з'яў сцвярджаюцца шляхам супрацьпастаўлення з іншымі рэаліямі: *Ляжаць пакошаныя травы. Не травы — казачныя сны. Не сны, а шлохі дубравы, Вяскі, галасы вясны* [М. Танк]; *Здаецца ім: не снег, не слота, Не шэрань ззяе на рацэ, А чайкі кружаць над балотам І смыхка з багуном цвіце* [М. Танк].

У адным кантэксте могуць выкарыстоўвацца некалькі розных па структуры параўнанняў, што, несумненна, павышае выяўленчую выразнасць маўлення: *Як быццам сейбіт з поўнай жмені, Свінец змяшаўся з серабром, гарохам кроплі вецер сеяў*, — *Махаў над возерам крылом* [М. Машара]; *Толькі ззаду за людзьмі... <...> курыца сівы пыл-дымок, нібы там калгасны пастух успароў сукаватым пугаўём попел на ўчараўнім вогнішчы або ткнуў на неасцярожнасці непатушаны недакурак самакруткі* [І. Пташнікаў]; *Чырвоная лона плыве золатам за горку на далёкія лугі, каб астыць там у халодным, як крынічная вада, тумане і вільготных начных росах* [І. Пташнікаў]; *Кожная раніца пачынаецца радыёпазыўнымі “Радзіма мая дарагая”. Мы да іх прывыклі, як да дыхання, і не заўсёды задумваемся, хто іх аўтар, Цяпер пачую, і адразу на памяць прыходзіць імя Алеся Бачылы. Ён даў жыццё гэтай песні, а крылы — Уладзімір Алоўнікаў. І стала яна нашаю візітнаю карткаю, нашым паролем* [С. Грахоўскі].

Параўнанні, якія валодаюць надзвычай высокім патэнцыялам выяўленчай выразнасці, дазваляюць вобразна апісаць прыродныя з'явы: *А месяц рассыпаўся срэбрам І свеціць з блакітнай гары* [Я. Пушча]; *У ніякаватай і ўрачыстай цішыні раптам пацямнее неба, і адтуль абваліцца на луг, на поле, на вёску белая радасць — спачатку засыпле каляіны, разоры, лагчыны, а потым убеліць, прыбярэ, нібы перад нейкім святам, усю зямлю* [Я. Сіпакоў]; *Упершыню пада мной плылі лёгкія, як туман на світанні, рэдкія воблачкі* [І. Грамовіч];

маляўнічыя краявіды: *Адзінокія бярозкі жаўцелі між зелены сосен, і былі яны самотныя, як сіроты* [А. Чарнышэвіч]; *Кусты шыпыны трапляюцца на схілах яраў ды на ўзлюбках, ніколі не*

араных, падобных на агромністыя боханы [Я. Брыль]; Стаяла ў кветніку чаромха-венік: метр з нечым вышыні — і ўся ў белай квецені [Ул. Караткевіч];

стварыць дынамічнае апісанне навакольнай рэчаіснасці: Ходзіць, ходзіць вецер голы Забіякам на траве [М. Хведаровіч]; Неба гэтымі днямі сінела чыстае і глыбокае. Яно не было цяпер такое яркае, як раней, часта атульвала яго белаватая, нібы малочная, смуга, і яно здавалася бляклым, быццам выгаралым за ліпеньскую і жнівеньскую спёку [І. Мележ]; Вялікі пунсовы шар імкліва каціўся насустрач адзінокай ранішняй хмарцы, якая, нібы спалохаўшыся, што спазнілася, хутка падала ўніз, за далягляд, і таяла там у полымі ўсходу [І. Шамякін];

яскрава і эмацыянальна апісаць адцягненыя паняцці: Як Акропаль турыстамі на сувеніры-напаміны, расцягваецца й будзе праз вякі разбірацца на цытаты паэзія Якуба Коласа, асабліва “Новая зямля” [Р. Барадулін]; “Эль” — як салодкае віно, “дзе” — як шклянкой палачкай на крышталю, мяккае “с”, як соннае ціўканне сінічкі ў гнязде. І побач “р”, як гарошына ў свістку, і доўга, спявуча, адкрыта гучаць галосныя. А “г” прыдыхае так ласкава, як маці на лобік дзеці, каб перастаў сніць дрэнны сон [Ул. Караткевіч].

Выяўленчую выразнасць і мастацка-вобразную канкрэтнасць слова ўзмацняе прыём развіцця, разгортвання канструкцый з параўнаннем, у склад якіх уключаюцца дадатковыя кампаненты, што развіваюць іх унутраную форму, чым спрыяюць большай вобразнасці: І, як увасабленне жніўня, высока ўзняў галаву залаты сланечнік [Ул. Карпаў]; Шугае на прыцярушанай апалым лістам палянцы высокае полымя, ляцяць у начное неба іскры і, здаецца, не згасаюць, а ўздымаюцца зіхатлівымі сузор’ямі [С. Грахоўскі].

Эпітэт (грэч. *epitheton* ‘прыдатак’) — вобразнае азначэнне прадмета або з’явы, якое адрозніваецца ад звычайнага азначэння пераносным сэнсам і экспрэсіўнай функцыяй. Эпітэт дапамагае дакладна і ўсебакова ахарактарызаваць пэўны прадмет, з’яву ці чалавека, вылучыць і апісаць іх найбольш істотныя індывідуальныя рысы: Што засталася ў памяці з тае начы і сонечнага ранку? Зорная свежасць і мурожныя пахі. І яшчэ — родная цеплыня [Ул. Карпаў]; Пры першай сустрэчы горад казаўся мне вельмі вялікім і незразумелым, загадкавым і складаным [С. Грахоўскі].

Выяўленчая выразнасць эпітэта як вобразнага азначэння ў значнай ступені абумоўлена яго метафарычнасцю, таму ў адным кантэксце з эпітэтам могуць выкарыстоўвацца метафары, заснаваныя найчасцей на ўвасабленні — прыпісванні неадушаў-лёным прадметам, абстрактным з'явам або адцягненым паняццям дзеянняў ці ўласцівасцей чалавека: *Кожнай сваёй крывінкаю жыццё чалавека крычыць, што яно надта крохкае, безабароннае, што людзі прыходзяць у гэты свет, каб думаць, любіць, ствараць* [С. Законнікаў]; яго эмацыянальна-псіхалагічнага стану: *Мясіны, пакінутыя чалавекам, дзе відаць яшчэ сляды яго рук, выглядаюць дужа сумна. Сумнай, закінутай выглядала і граніца* [Ул. Карпаў].

У некаторых выпадках вобразная характарыстыка прадмета размовы ўзмацняецца метанімічным пераносам: *Расія — бязмежная ў сваёй непаўторнай велічы і прыгажосці. Расія — дабрата і сіла, нязломная мужнасць і нястомная працавітасць далёкіх прашчураў і гераічных сучаснікаў* [С. Грахоўскі]; *Прыклад такой разважлівасці, спакойнай і ўдумлівай працы будзе падаваць менавіта інтэлігенцыя* [Н. Гілевіч].

У складзе эпітэтаў традыцыйна вызначаюцца агульнамоўныя (звыклія): *Хлеб — аснова жыцця. Хлеб надзенны й хлеб духоўны, ім трываліцца людства* [Р. Барадулін]; народна-паэтычныя (сталыя, традыцыйныя): *сіняе мора, красна дзеўка, яснае сонейка, чыста поле, зялёны бор; і індывідуальна-аўтарскія (аказіянальныя): На попельна-шэрым небе марудна гайдаліся карункавыя абрысы старых соснаў* [С. Грахоўскі].

Народна-паэтычныя эпітэты з'яўляюцца адным з самых пашыраных сродкаў мастацка-вобразнай канкрэтызацыі ў творах вуснай народнай творчасці. Асабліва паказальнымі ў гэтых адносінах з'яўляюцца таўталагічныя эпітэты, якія называюць якасць або ўласцівасць прадмета, што не патрабуе дадатковай характарыстыкі, паколькі яе сэнс вынікае з семантыкі азначаемага слова: *салодкі мядочак, горкая гарэлка, ц _____люнаяяка, ясны месяц, белы дзень: Прапіў бацька дачку. На салодкім мядочку, На горкай гарэлцы, На белай паперцы* [ВТГ, с. 157]; *Штобы не стояло цёмное ночэнькі под окном* [ВТГ, с. 178]; *Адкрый акенца і паглядзі, Ці ясны месяц на зары* [ВТГ, с. 104]; *А ўжо на двары белы дзень, Ды свякруха цябе ўжо даўно ждзе* [ВТГ, с. 120].

Асаблівую выразнасць набываюць таўталагічныя эпітэты, выражаныя аднакаранёвымі словамі: *Прыйдзі, мой татка, У гасцейкі ка мне, А як мне прывыкаці У чужой чужыне* [ВТГ, с. 95]; *Маладзіцы маладыя, маладзіцы маладыя, Ці добрыя мужыкі, ці ліхія?* [ВТГ, с. 263]; *Ой, будзем ехаць борам баравым, Борам баравым, чарнабыллем самым* [ВТГ, с. 272]. Плеанастычны характар падобных эпітэтаў не стварае моўную збыткоўнасць, а садзейнічае ўзмацненню семантыкі каранёвай марфемы і павышэнню выяўленчай выразнасці.

Даволі актыўна ў фальклорных творах выкарыстоўваюцца паясняльныя эпітэты, якія называюць істотную, найбольш характэрную, адметную якасць прадмета: *чорны воран, быстрая рэчка, зялёная рошча, шэрыя волкі, торная дарожка, жоўтыя пясочак: На каліне чорны воран крача, крача, А на чужбіне сіраціна плача* [ВТГ, с. 35]; *Цячэ рэчка, цячэ быстрая, скочу, пераскочу* [ВТГ, с. 38]; *Не пайшла я дамоў, Да сустрэла трох ваўкоў. Ой, вы волкі, мае волкі шэрыя* [ВТГ, с. 82]; *Расступіцеся, падружкі, З мае торныя дарожкі* [ВТГ, с. 95]; *Абарваў лісточак, Да на жоўтыя пясочак* [ВТГ, с. 23] або характарызуюць аб'ект атрыбутызацыі паводле пажаданага ідэалу [4, с. 59]: *залато вядзерца, пазалочаны крылушкі, залатая грыва, шаўковыя ручнікі: Там дзяўчына воду набірала, Ды ўтаніла залато вядзерца* [ВТГ, с. 54]; *В нашай чырачке Пазалочэны крылушкі* [ВТГ, с. 128]; *Шаўковыя* [ручнікі — А. С.] *наляжаліся* [ВТГ, с. 138]. Таўталагічныя і паясняльныя эпітэты, якія з'яўляюцца ў народна-паэтычнай творчасці традыцыйнымі, называюць таксама сталымі або ўстойлівымі [1, с. 23–24]. Да такіх эпітэтаў можна аднесці *сіне мора, красна дзявіца, русая каса, вараны конь, серы селезень, дробны дождж, шэрая зязюля і інш.: Цераз сіне мора ляжыць кладачка ялова* [ВТГ, с. 75]; *Сам паеду да краснай дзявіцы* [ВТГ, с. 79]; *І з кім мая нявеста гуляе, Русаю касою махае* [ВТГ, с. 43]; *Што з гары, гары крутыя Беглі конікі вараныя* [ВТГ, с. 70]; *Із-пад новага млына Сера вутайка плыла. А за ёю серы селезень* [ВТГ, с. 199]; *Под явором дробны дождж ідзе* [ВТГ, с. 185]; *Да прыляцела шэрая зязюля з ялаўца* [ВТГ, с. 180]. Пастаянныя эпітэты абагульняюць, такім чынам, неабходную або пажаданую прыкмету прадмета, паўтараючы яе і набываючы характар прэцэдэнтнасці выкарыстання, па гэтай прычыне іх можна назваць формуламі-прэцэдэнтамі.

Найбольшыя выяўленча-выразныя магчымасці маюць індывідуальна-аўтарскія эпітэты, якія, як правіла, з'яўляюцца метафарычнымі і адлюстроўваюць своеасаблівае, незвычайнае ўспрыманне аўтарам навакольнага свету: *Але то былі не палеткі, а раскошныя зялёныя паплавы, на якіх, у аддаленні адзін ад аднаго, стаялі волаты-дубы* [Т. Хадкевіч]; *Суровыя і мужныя, рамантычна ўзвышаныя вершы паэта асветлены пафасам гуманізму, улюбёнасці ў жыццё і людзей, свядомым супраць-пастаўленнем трывожнаму атамнаму веку чалавека як самай вялікай каштоўнасці на зямлі* [В. Гапава].

Эпітэт выконвае адначасова дзве арганічна ўзаемазвязаныя функцыі — функцыю вобразнай характарыстыкі прадмета і функцыю экспрэсівізацыі маўлення. Аб'ектамі вобразнай характарыстыкі могуць быць разнастайныя з'явы рэчаіснасці. Найчасцей эпітэт вобразна, маляўніча і наглядна характарызуе:

— прыродныя з'явы: *Тым часам сонца выйшла ўгору І з безгранічнага прастору Шырокай плынню агнавою На землю шчодраю рукою Лье блеск гарачы і яскравы, І вянуць скошаныя травы* [Я. Колас]; *Вецер з дажджом хвошча вочы і твар, гоніць залацістыя і барвовыя лісткі ракітніку на зарудзелай атаве, і яны плывуць на цёмнай балотнай вадзе* [С. Грахоўскі]; <...> *на палях шпаркія, вясёлыя ручаі* [Т. Хадкевіч].

— жывёльны і раслінны свет: *У садах засвіталі шпакі, Чутны жаўранка срэбныя званы* [А. Астрэйка]; *Спляліся карэннем, галлём сосны. Дружныя, дужыя, акружылі з усіх бакоў, захапілі зямлю, засланілі неба* [І. Мележ];

— канкрэтныя прадметы: *Яны (снапочкі — А. С.) так мілы, так прыветны, Так самавіты, так фацэтны* [Я. Колас];

рознабакова апісвае паводзіны, характар людзей: *Паэт найглыбейшага лірычнага пранікнення, няўрымлівай і ўсемагутнай сілы пачуцця, вострадраматычнага ўспрыняцця свету, Куляшоў быў у той жа час і адным з самых разумных паэтаў нашай эпохі* [Н. Гілевіч]; *І скрозь людзі, працавітыя, адкрытыя, шчодрыя на ўвагу і ласку, готовыя, не задумваючыся, прыйсці на дапамогу кожнаму* [С. Грахоўскі];

дазваляе аўтару дакладна і выразна перадаць іх пачуцці, эмоцыі, душэўныя перажыванні, псіхічны стан, адносіны да іншых людзей: *Спявалі дрэвы і — няхай ціхім, але неадольным спевам — адгукалася сэрца* [І. Мележ]; *Столькі ў ёй [усмешцы — А. С.]*

шчырай прыязні і цеплыні, столькі мяккага, душэўнага святла і сяброўскага даверу! [Н. Гілевіч];

трапна характарызуе маўленне чалавека: *У сяле чулася гаворка і песні. Вясёлыя маладыя гукі смела ўразаліся ў цішыню ночы і бойка плылі на рэчку* [Я. Колас]; *А вечар чуткі, гаварлівы Разносіць гоман, смех шчаслівы* [Я. Колас].

Эпітэт як вобразнае азначэнне пэўнага прадмета або з'явы засноўваецца на разнастайных асацыяцыях:

колеравых: *Небу цёмна-сіняму і ветру Скардзіліся чорныя палі: — Сонцам мы вясновым абагрэты, А дажджу даўно ўжо не пілі* П. Панчанка];

гукавых: *З чыстага неба сыплецца сухі звон жаўранкаў* [І. Шамякін]; *Нават удзень і то рэдка можна пачуць хіба што трывожнае цвырканне дразда або дзятла* [Ул. Карпаў];

прасторавых: *Эх, як прывольны прасторы наднямонскіх лугоў!* [Я. Колас];

часавых: *Вясновае сонца растапіла снег на пагорках і паўднёвых схілах, пагнала ярамі і зморшчынамі на палях шпаркія, вясёлыя ручаі* [Т. Хадкевіч].

У некаторых выпадках у адным кантэксце сумяшчаюцца эпітэты, якія маляўніча апісваюць прыродны свет і вобразна характарызуюць унутраны стан чалавека, што садзейнічае больш поўнаму раскрыццю ідэйнага зместу твора і характару вобразаў: *Ды вось, як першае прызнанне Вясны маўклівым гушчаром, Залётнай госці прывітанне Завітвае ў дрымотны дом. Гучней, гучней, пад небам сінім, Пры заклапочанай вадзе, Ажыўшым ясеням, асінам Яно бясконцы лік вядзе* [А. Куляшоў]; *Юны чэрвень молада Больш за май вяселіцца* [П. Глебка].

Эпітэт, як правіла, выражаецца:

простымі прыметнікамі, найчасцей якаснымі: *Свет расступаўся і харашэў, аснежанае поле здавалася... зіхатлівым прасторам* [С. Грахоўскі]; *Сцяблінка — тонкая, кволая, танчэй за жытнюю — аж дзівішся, як яна трымае такія шырокія лісты* [І. Мележ];

адноснымі ў пераносным значэнні: *Залатыя брусніцы рдзеюць на нашым узлессі* [С. Грахоўскі]; *Дзе некалі стаялі домікі і парканы, разросся шумлівы парк, бронзавыя русалкі пускаюць вяночкі па вадзе, на зялёны курган узышоў сустракаць сонца вечны і нястомны падарожнік — Янка Купала* [С. Грахоўскі];

складанымі прыметнікамі, у тым ліку аказіянальнымі: *І вось жахнула бліскавіца, Як вогнямгненная крыніца* [Я. Колас]; *І шуміць, і грыміць Срэбразвонны ручэй* [Я. Купала];

састаўнымі прыметнікамі: *Успывае хмарка і другая Над сіне-дымным небасхілам І ў задуменні смутна-мілым З нябёс блакітных пазіраюць, як бы дарогу выбіраюць* [Я. Колас]; *За які тыдзень трапяткія кроны асін зрабіліся ружавата-чырвонымі* [М. Паслядовіч]; *Лісце берасклёту зрабілася васкова-празрыстым, і толькі рэдкія пацеркі ягад здзіўлена пазіралі на свет са сваёй мяккай аранжавай аправы чорнымі бліскучымі вочкамі* [М. Паслядовіч];

дзеепрыметнікамі: *А для галінкі дожджык чулы — Чаканай свежасці прыліў* [Е. Лось];

назоўнікам у ролі прыдатка: *Хіба ўвосень не расцвітае прыгажуня-яблынька, зведзеная ў зман здрадлівай ласкай бабінага лета?* [І. Навуменка]; *Разгацістая каліна, абмыўшы свае ягады-чырвань, ірдзее здалёк бурытынам, схіліўшыся пад бярозай* [І. Пташнікаў].

Узмацняе экспрэсіўныя магчымасці эпітэта яго інверсія ў сказе, якая лагічна выдзяляе, падкрэслівае пэўную прыкмету прадмета або ўласцівасць асобы: *Дождж, дробны, бясконцы, з самай рانیцы. І вецер, нямоцны, але густы, халодны* [І. Мележ]. Павышае выразнасць эпітэта ў сказе яго сувязь з іншымі даданымі членамі сказа, якія ўзбагачаюць сэнс вобразнага азначэння: *Ты [Мінск — А. С.] нарадзіўся ізноў на руінах і папялішчах, казачна прыгожы, — ад людское любові, магутны — ад сілы дужых рук, светлы — ад чысціні нашых добрых сэрцаў* [С. Грахоўскі].

Адметнымі з'яўляюцца індывідуальна-аўтарскія эпітэты, выражаныя аказіяналізмамі: *Мова Вушаччына ўвабрала ў сябе й задуменнасць незлічоных вазёраў, і развагу бароў, і шчыра-срэбраны позван крыніцаў, які выпраўляюць у свет упаўнелыя рэкі й рачулки* [Р. Барадулін]; *Серабрыца снег, мігацяць незлічоныя мільёны брыльянцістых іголак, вецер-кусака шчыпле за шчокі, нос* [М. Лынькоў]; *Таму і запомніліся складныя і звонкія Броўкавы вершы. Цяпер ён сам быў тут, у дзядзькавай хаце — сонечнасветлавалосы, яснавокі, вясёлы, парывісты і гаваркі* [С. Грахоўскі].

Літаратура

1. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — Мінск : Выш. школа, 1979. — 320 с.
2. Арутюнова, Н. Д. Языковая метафора / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. — М. : Наука, 1979. — С. 147–173.
3. Гілевіч, Н. С. Паэтыка беларускай народнай лірыкі: Слова і вобраз. Паэтычны сінтаксіс: Гукапіс і рыфма / Н. С. Гілевіч. — Мінск : Выш. школа, 1975. — 288 с.
4. Квятковский, А. П. Поэтический словарь / А. П. Квяткоўскі; науч. ред.: И. Роднянская; А. П. Квятковский. — М. : Сов. Энцикл., 1966. — 376 с.
5. Некрасова, Е. А. Сравнения / Е. А. Некрасова // Языковые процессы современной русской художественной литературы. Поэзия / отв. ред. А. Д. Григорьев. — М. : Наука, 1977. — 392 с.
6. Григорьев, В. П. Поэтика слова / В. П. Григорьев. — М. : Наука, 1978. — 56 с.
7. Тарасов, Л. Ф. Поэтическая речь: Типологический аспект / Л. Ф. Тарасов. — Харьков : Вища школа, 1976. — 140 с.
8. Телия, В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация : Виды наименований / отв. ред. Б. А. Серебрянников, А. А. Уфимцева. — М. : Наука, 1977. — С. 129–221.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
10. Веселовский, А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. — М. : Высш. школа, 1989. — 404 с.
11. Старычонак, В. Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В. Д. Старычонак. — Мінск : Выд-ва БДПУ, 2007. — 176 с.

2.3.2. Тропы, заснаваныя на выкарыстанні мнагазначнасці слова

У аснове гэтай групы трапеічных сродкаў — полісемія лексічнай адзінкі, суіснаванне прамога і пераноснага значэнняў слова, якія рэалізуюцца ў пэўным кантэксце. Ужыванне мнагазначнага слова ў кантэксце, недастатковым для размежавання прамога і пераноснага значэнняў, прыводзіць да двухсэнсавасці,

дваякага разумення сэнсу паведамлення і стварэння камічнага або іранічнага эфекту. У некаторых выпадках двухсэнсавасць ствараецца ў выніку сутыкнення некалькіх аманімічных або паранімічных лексічных адзінак, аднолькавых ці блізкіх па гучанні і розных па сэнсе. Найбольш цікавымі і паказальнымі ў гэтай групе з’яўляюцца каламбур і парадокс.

Каламбур (фр. *calembour* ‘гульня словамі’) — дасціпнае выказванне, троп, заснаваны на сутыкненні ў слове або словазлучэнні прамога і пераноснага значэнняў або на супадзенні гучання слоў з рознымі значэннямі: *Усё, што будзе, ужо было* [Эклезіяст].

У навуковай літаратуры выдзяляюцца розныя тыпы каламбураў у залежнасці ад спосабаў моўнага выражэння: лексічныя, фразеалагічныя і сінтаксічныя [1, с. 12]:

У аснове лексічных каламбураў — ужыванне мнагазначных, аманімічных і паранімічных лексічных адзінак;

фразеалагічныя каламбуры звязаны з абыгрываннем або ўзнаўленнем унутранай формы фразеалагізма, яго вобразнай асновы, індывідуальна-аўтарскім пераўтварэннем структуры і ў выніку — зместу;

сінтаксічныя — абумоўлены супастаўленнем у межах адной сінтаксічнай канструкцыі граматычна аднародных, але семантычна разнапланаваных членаў сказа, актуалізацыяй у галоўным слове розных значэнняў ці іх адценняў, перастаноўкай кампанентаў словазлучэння.

Многія каламбуры заснаваны на двухсэнсавасці выказвання, калі сутыкаюцца розныя значэнні мнагазначнай лексічнай адзінкі: *У той год люты і сапраўды быў л ю т ы: ніяк не адвальваліся пякучыя маразы, завеі накручвалі гурбу на гурбу, вочы сляпіла снежная мітульга* [С. Грахоўскі]. Абыгрыванне мнагазначных лексічных адзінак нярэдка прыводзіць да стварэння гумарыстычнага эфекту: *Хто гатовы пастаяць за іншых, павінен ездзіць у аўтобусах* [Д. Пашкоў]; — *Я лічу, што ты не маеш рацыі. — А ты пералічы.* Лексічны каламбур можа стварацца ў выніку ўзнаўлення ўнутранай формы слова: *Я — потрясающая жэніціна. Моего мужа от меня иногда трясет; Калі ваш муж пачаў сачыць за модай, пачынайце сачыць за мужам* [К. Меліхан];

або так званай “народнай этымалогіі”: *Адкуль з’явілася слова таможня? — З Украіны: “Та, можна”.*

Асновай стварэння некаторых каламбураў з’яўляецца алузія, якая падразумявае намёк на пэўную акалічнасць, падзею або факт. Такі каламбур вымагае дадумвання сэнсу выказвання. Прыцягальнасць гэтых выслоўяў у “расшыфроўцы”, разгаданні сэнсу каламбура: *У насарога вельмі дрэнны зрок, але пры яго вазе гэта не яго праблема; Я вам не перашкаджала мяне слухаць, так што вы цяпер не перабівайце мяне.*

Актыўным сродкам стварэння каламбураў з’яўляюцца аманімічныя лексічныя адзінкі розных тыпаў: *Здавалася, увесь прастор нападняўся тады спевамі і музыкаю, такой музыкаю, што ніякія музыкі на свеце не маглі яе пераняць* [Я. Колас]; *Словы любага пра нашу Дружбу ў сэрцы я нашу: Раніцою з’еўшы кашу, Да паўдня мурог кашу* [Г. Юрчанка]; *Парикмахер: “Висок косой будем делать?”. “Нет, уж лучше машинкой”;* *З недапісаным раманам Лез у класікі Раман. Кажуць, і сыны Рамана Пішуць той жа ўсё раман* [Хв. Жычка]; *Беларускі госць ідзе дарогай — гасцінцам і нясе з сабой падарунак — гасцінец* [А. Разанаў];

або сугучныя словы: *У яго* [Броўкі — А. С.] *было шмат сяброў, усе аднолькава маладыя, бязгрэшныя і безграшоўныя* [С. Грахоўскі]; *Каханне маё, незабытае і незабітае ні пуцявінамі, ні холадам гадоў* [Ул. Караткевіч].

Фразеалагічны каламбур ствараецца абыгрываннем унутранай формы фразеалагізма: *Паэзія Блока ўвабрала ў сябе бадай усе існуючыя ўзоры сусветнай паэтыкі. Побач з класічнымі памерамі ёсць у яго тактавікі і дольнікі, арытмічныя і белыя вершы... <...> Аднаго толькі няма — шэрых вершаў* [С. Грахоўскі]; *Я ў Белавезжы спаткаў равесніка. Стаю, дзівуюся, вушы развесіўшы. А мой равеснік з грэчаскім профілем Спаважна пахрумствае галінкі крохкія* [Р. Барадулін]; *Халадзільнік халодны, але душу сагравае; Калі табе выпала шчасце, азірніся, адкуль яно выпала і ў каго.*

Двухсэнсавасць, якая ствараецца пры гэтым, засноўваецца на мнагазначнасці асобных лексічных адзінак, што ўваходзяць у склад фразеалагізма: *А... <...> бойка з хуліганскай кампаніяй, якая спрабавала асвітаць канцэрт Вярыцнскага. Мы такі не далі ім зрабіць гэтага, бо мы такі проста ім далі і пазнаёміліся пасля са спеваком* [Ул. Караткевіч].

Фразеалагічны каламбур можа быць вынікам кантамінацыі свабоднага і ўстойлівага словазлучэнняў: *Шкада, што ў дзяцінстве*

я не слухаў, што казалі бацькі. А што яны казалі? Я ж кажу, што я не слухаў; Калі Адам аддаў рабро Еве, усе гаварылі: гэта табе бокам вылезе; Если мне не везет, я везу себя сам; У артыстаў зорная хвароба — прафзахворванне [С. Скотнікаў].

Сінтаксічны каламбур утвараецца ў выніку перастаноўкі слоў або перабудовы слоўвазлучэнняў, што прыводзіць да абыгрывання іх значэння: *Людзі пакутуюць не столькі ад сардэчнай недастатковасці, колькі ад недастатку сардэчнасці [А. Петрашкевіч]; З часам усе сардэчныя справы пераўтвараюцца ў сардэчна-сасудзістыя; З гадамі ў апорна-рухальным апарате ўсё менш рухомасці, усё больш апорнасці;*

Некаторыя крылатыя выслоўі можна аднесці да каламбураў: *Кніга — нямы настаўнік; Смерць — заспаенне ад пакут і няшчасцяў; Слава — цень перамогі; Жыццё чалавека — барацьба [Лацінскія выразы].*

Парадокс (грэч. *paradox* ‘нечаканы, дзіўны’) — выснова, сцвярджэнне, якое разыходзіцца з агульнапрынятымі поглядамі, супярэчыць, на першы погляд, разумнаму сэнсу. У парадоксе іранічна высмейваюцца агульнапрынятыя, банальныя выказванні, меркаванні. Парадокс упрыгожвае маўленне, ён паказвае дасціпнасць аўтара, выклікае ў слухачоў задавальненне. Многія парадоксы не маюць аўтараў, шырокае распаўсюджанне набліжае іх да парэміялагічных сродкаў:

*Добра там, дзе мы;
Ты — мне, я — яму, а ён — табе;
Цішэй едзеш — далей будзеш;
Не адкладвай на заўтра тое, што можна зрабіць паслязаўтра;
Тут мёртвыя жывуць, а нямыя размаўляюць [Надпіс на сцяне бібліятэкі].*

У аснове парадокса ляжыць адхіленне ад лагічнай нормы, парушэнне лагічных законаў. Напрыклад, парушэнне закона тоеснасці, у адпаведнасці з якім кожная думка ў працэсе дадзенага разважання павінна мець адзін і той жа пэўны, устойлівы змест, прыводзіць да двухсэнсавасці выказвання: *Хто нічога не мае, заўсёды гатовы падзяліцца з іншымі; Хто не ведае, куды ён ідзе, верагодна, прыйдзе не туды [Л. Пітэр]; Першы сярод роўных; Пісаць па вадзе; Ліць ваду ў мора [Лацінскія выразы].*

Парушэнне закона супярэчнасці прыводзіць да разбурэння аднаго маўленчага цэлага і стварэння супярэчнасці плана зместу і плана выражэння, што і з'яўляецца асновай парадокса: *Тое, што разумеюць дрэнна, часта стараюцца растлумачыць з дапамогай слоў, якіх не разумеюць* [Г. Флабер]; *Кажуць, што праўда ўрэшце рэшт пераможа, але гэта няпраўда* [А. Чэхаў]; *Я нічога не баюся, таму што нічога не маю; Нараджаючыся, мы паміраем;*

Пры парушэнні закона выключанага трэцяга знікае дакладнасць супрацьпастаўлення, калі ні адно з процілеглых выказванняў не прызнаецца сапраўдным, або адначасова абодва лічацца праўдзівымі: *Там, дзе шлюб без кахання, будзе каханне без шлюбу* [Б. Франклін]; *Сям'я замяняе ўсё. Перш чым стварыць сям'ю, падумай, што ты выбіраеш: сям'ю або ўсё?*

Некаторыя парадоксы — вынік парушэння закона дастатковага абгрунтавання: *Мова дадзена чалавеку для таго, каб хаваць свае думкі* [Ш. Талейран]; *Калі жанчына не права, пайдзі і папрасі ў яе прабачэння* [французская прыказка];

Узнікаюць парадоксы і ў выніку парушэння лагічнай аналогіі, калі як раўнапраўныя супастаўляюцца далёкія ў сэнсавых адносінах аб'екты, дзеянні або ўласцівасці аб'ектаў: *Агонь, мора і жанчына — вось тры няшчасці; Адначасова быць і вельмі добрым і вельмі багатым немагчыма* [Платон]; *Каб сапсаваць адносіны, дастаткова пачаць высвятляць іх* [Д. Карнегі].

Парадокс, такім чынам, выклікае гумарыстычны эфект і павышае экспрэсіўнасць маўлення.

Да тропай, якія садзейнічаюць стварэнню гумарыстычнага або іранічнага эфектаў, набліжаецца **алюзія** — намёк на агульнавядомы факт або падзею, на гістарычных асоб, літаратурных персанажаў і інш.

Алюзія заснавана на выкарыстанні фонавых ведаў чытача, які павінен “адгадаць” намёк аўтара. Пры гэтым алюзія можа выражацца праз вядомыя цытаты: *Пачалі вяртацца з месц “не столь отдалённых” і тыя, хто выжыў, каму пашанцавала больш, чым многім і многім іх сябрам і таварышам на няшчасці* [Б. Сачанка]; *Выходзілі кнігі “невинно пострадавших” — аднатомнікі, двухтомнікі, трохтомнікі, чатырохтомнікі* [Б. Сачанка].

Пры алюзіі даволі часта ўзгадваюцца міфалагічныя персанажы: *Ад лёсу нікуды не дзецца: Яго трэба годна прыняць. Нябачная нітка прадзецца — Ссівелыя паркі не спяць. Багіні*

ніколі не скажуць, Хоць ноч на каленях прастой, Якія вузлы яны вяжуць На нітачцы тоненькай той. — Зноў міфаў старых адгалоскі Бярэш ты ў камп'ютэрны век... — Ды проста мне ўспомніўся цёзка: Ён гордзіеў вузел рассек [А. Пісьмянкоў]; Інтэлект зямлі патрабуе да сябе навагі, не трывае пракруставага ложка валявых рашэнняў [Р. Барадулін].

У алюзіі могуць успамінацца слаўтыя дзеячы навукі і мастацтва: Ён халтуру, як абразу, Успрымаць ніяк не мог. Можна, у ім памерлі разам Гегель, Гогаль і Ван Гог <...> Ты яго не знайдзеш зоркі — Ён ступіў за той парог. Зараз з ім вядуць гаворку Гегель, Гогаль і Ван Гог [А. Пісьмянкоў]; персанажы вядомых літаратурных твораў: Свет, у якім мы жывём — Не наш. Яго даўно закаханыя параздавалі Сваім Дульцынеям, Джульетам [М. Танк].

Уласныя імёны, якія выкарыстоўваюцца ў алюзіі, называюцца таксама прэцэдэнтнымі: Што ж, фамы неверуючыя былі і будуць, як былі і будуць тыя, хто белае называе чорным, а чорнае — белым. І не таму, што так яго бачаць ці лічаць, а таму, што так бачыць і лічыць выгадна [Б. Сачанка].

Літаратура

1. Щербина, А. Сущность и искусство словесной остроты (каламбура). К вопросу о специфике языкового мастерства в русской советской комедии / А. Щербина. — Киев : Изд-во АН УССР, 1968. — 67 с.
2. Вальтер, Х. Антипословицы русского народа / Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. — СПб. : Изд. дом “Нева”, 2005. — 576 с.
3. Норман, Б. Ю. Язык: знакомый незнакомец / Б. Ю. Норман. — Минск : Выш. школа, 1987 — 222 с.
4. Ключев, Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция): учебное пособие для вузов / Е. В. Ключев. — М. : “Изд-во ПРИОР”, 1999. — 272 с.
5. Леммерман, Хайнц. Уроки риторики и дебатов: пер. с нем. / Хайнц Леммерман. — М. : ООО «Изд-во “Уникум Пресс”», 2002. — 336 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.

2.3.3. Тропы, заснаваныя на сумежнасці з’яў

Метанімія (грэч. *metonymia* ‘перайменаванне’) — троп, заснаваны на пераносе назвы з аднаго прадмета на другі на аснове іх прасторавай, лагічнай або часовай сумежнасці. Пры метанімічным пераносе падабенства прадметаў не мае значэння [1, с. 44]. У такім выпадку падкрэсліваецца толькі знешняя або ўнутраная сувязь прадметаў у часе, прасторы або паняццёвай сферы. Найчасцей адбываецца перанос на аснове прасторавай сумежнасці. Пры гэтым вызначаюцца наступныя тыпы пераносу назваў:

мясцовасці або населенага пункту → на жыхароў, якія ў ім пражываюць: Сем дзён Мінск жыў літаратураю. Ні да таго, ні пасля столькі славутых пісьменнікаў у ім не збіраліся, — цэлы цягнік талентаў шматмоўнага Саюза [С. Грахоўскі]; *І таму круглыя суткі і ўвесь час вольнай вады крэйсіруе паромам, жартуе, рагоча, плача, заляцаецца і сварыцца на гэтым пароме жывое Палессе* [Ул. Караткевіч]; *Жылі ўжо Капані і ў гэту чэрвеньскую рань* [І. Мележ]

краіны → на яе насельнікаў:

Беларусь заўсёды была неаднародная як па нацыянальным складзе, так і па веравызнанні [Б. Сачанка];

памяшкання → на асоб, якія там знаходзяцца:

Адкуль я мог ведаць,.. <...> што гэты кіеўскі інтэрнат загрыміць з часам сваёй паэзіяй аж на ўсю Украіну і далёка за яе межамі? [Ул. Караткевіч]; *Хорам гудзеў, не маўчаў* [Я. Купала];

асобы → на месца яе жыхарства:

Ад Купалы да Коласа — тры кварталы. І жылі яны прыкладна на такой адлегласці [С. Грахоўскі];

посуду → змесціва: *Ну, выпілі гэта мы на куфлі, а пасля падумалі яшчэ на шклянцы выпіць... Ну, выпілі яшчэ на шклянцы...* [К. Чорны].

Значна радзей сустракаецца метанімічны перанос на аснове лагічнай сумежнасці:

выявы чалавека → на асобу, якая там адлюстравана:

На сцяне светлага пакоя — Купала, малады, прыгожы, з лёгкай, задуманнай усмешкай [С. Грахоўскі]; *Пакой я помню: На сцяне — Тарас, Чые мы песні ведаем з калыскі* [А. Зарыцкі];

аўтара → на яго творы:

Ён [Купала — А. С.] уваходзіў у іх [бацькоў — А. С.] жыццё, як калыханка, як шолах лістоты пад начным ветрам, звон трыснягу на лясных азёрах, сум балот і палёў і трывожнае зарыва далёкага пажару, як спеў ліры ў руках сляпога [Ул. Караткевіч];

сукупнасці твораў → на асоб, якія іх стварылі:

Калумб адкрыў Амерыку ў 1492 годзе. Беларуская літаратура адкрыла яе на некалькі стагоддзяў пазней, а дакладней, пасля Вялікай Айчыннай вайны: Тады, як вядома, была ўтворана Арганізацыя Аб'яднаных нацый... [Б. Сачанка];

дзеяння → на асоб, якія яго ўтвараюць:

Едуць спявучыя вяселлі і слёзныя хаўтуры [Ул. Караткевіч];

дзеяння → на пачуццё, якое яно выклікае:

— Жураўлі! — вырвалася ў нас у адзін голас. Мы доўга глядзелі ў неба, пакуль не адплыла і не растала над лесам жураўліная туга [С. Грахоўскі].

Метанімічны перанос паводле часавай сумежнасці сустракаецца даволі рэдка. Напрыклад, перанос назвы часу на дзеянне, якое адбываецца ў гэты час: Толькі два словы — раніца рыкае, а ўяўленне ўжо малявала туманнае світанне, тужлівыя гукі пастуховай берасцяўкі, ёй адказвалі рыкам каровы, бегучы на стойла з двароў [С. Грахоўскі].

Метанімічны перанос, такім чынам, падкрэслівае сувязь пэўных з'яў, прадметаў або паняццяў, адзначаючы іх характэрныя рысы.

Да тропаў, заснаваных на пераносе паводле сумежнасці, адносіцца таксама сінекдаха.

Сінекдаха (грэч. *synekdoche* 'суаднясенне') — троп, які ствараецца ў выніку замены назвы цэлага назвай яго часткі або абазначэнне цэлага праз назву яго часткі, а таксама ўжывання адзіночнага ліку ў значэнні множнага і наадварот [2, с. 300].

У складзе сінекдахальнага пераносу можна адзначыць ужыванне назвы асобы адзіночнага ліку ў значэнні множнага і наадварот. Сінекдахальны перанос больш характэрны для канкрэтнай лексікі. Гэта:

асабовыя назвы: Ты, мой брат, каго зваць Беларусам, Роднай мовы сваёй не цурайся [А. Гарун]; Жыць ты будзеш у свабодзе, Браце мой цярылівы [Я. Купала]; Паэзія Якуба Коласа кіравала думку беларуса на вечнае, вока беларуса — на роднае, вуха

беларуса — на гук, праішчурамі пранесены з туманоў балтаславяншчыны [Р. Барадулін]; Як вядома, беларуская літаратура ўсё яшчэ пішацца пераважна выхадцамі з вёскі. Але ўжо сёння вёска вычэрпвае свой кадравы рэсурс. На падыходзе пісьменнік-гараджанін [Б. Сачанка];

канкрэтна-прадметныя намінацыі, калі чалавек абазначаецца праз назву адзення, у якое ён апрануты: *Мітусіўся заўсёды заклапочаны Андрэй Александровіч. Яго жоўтае скуранае паліто мільгала то тут, то там* [С. Грахоўскі], або праз назву яго абутку — людзей, якія яго носяць: *А калі на тваіх руінах загрузталі падкаваныя боты, калі ты праваламі вокан убачыў цыбатых салдат з чарапамі на шапках, ты стаў воінам, грозным мсціўцам* [С. Грахоўскі]; праз рэчы, якія ён мае: *Пасажыры турбуюцца, пасажыры хвалюцца, нібы яны — сумкі, валізкі, торбы, а сумкі, валізкі, торбы — сапраўдныя пасажыры* [А. Разанаў];

назвы жывых істот: *Жоўты рай, дрымотны рай акацый Паланіла рупная пчала* [А. Вялюгін];

у асобных выпадках сінекдахальны перанос суправаджае выкарыстанне назваў адцягненых паняццяў: *У слове пластыка, у слове музыка, у слове фарбы, у слове тое, чаго нідзе і ні ў чым няма — сэнс, адухоўленасць, страснасць* [Б. Сачанка]; *Магутнае слова, ты, роднае слова! Са мной ты на яве і ў сне* [Я. Купала].

Сінекдаха пакладзена таксама ў аснове пераносу назвы часткі прадмета на прадмет у цэлым: *Спачатку на небасхіле паказаліся павольныя пасмы дыму, потым трубы заводаў, бліснула на сонцы адна, другая шыбіна, а неўзабаве загрузкалі колы на булыжніку Шасейнай вуліцы* [С. Грахоўскі].

Літаратура

1. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — Мінск : Выш. школа, 1979. — 320 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
3. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. — М. : Изд-во “Наука”, 1974. — 367 с.

4. Новиков, Л. А. Семантика русского языка : учеб. пособие / Л. А. Новиков. — М. : Высш. школа, 1982. — 272 с.
5. Гинзбург, Е. Л. Конструкции полисемии в русском языке: таксономия и метонимия. — М. : “Наука”, 1985. — 223 с.
6. Телия, В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация : Виды наименований / отв. ред. Б. А. Серебрянников, А. А. Уфимцева. — М. : Наука, 1977. — С. 129–221.

2.3.4. Тропы, заснаваныя на кантрасце

Аксюмаран (грэч. *охуторос* < охус ‘дасціпны’ + *торос* ‘бязгруды’) — троп, заснаваны на аналогіі, аб’яднанні двух супрацьлеглых, несумяшчальных паняццяў: *паралельныя крывыя, жывы труп, салодкая атрута* і інш.

Аксюмаран узмацняе характарыстыку прадмета або з’явы праз кантрастнае апісанне яго ўласцівасцей і якасцей: *Ці доўга гэта было, Можга, хвіліна, Можга, паўвека, а можга, больш... Але пакінула ты, дзяўчына, Смутную радасць і светлую боль* [М. Лужанін]; *Салодкі дым айчыны* [лац. прыказка].

У адносіны супрацьпастаўлення могуць уступаць азначэнне і азначаемае слова, калі якасць, названая прыметнікам, супярэчыць сутнасці прадмета, не сумяшчаецца з сэнсам назоўніка: *звонкая цішыня* [Я. Купала], *радасны боль* [Ул. Караткевіч], *досвіткі цьмяныя* [Ул. Жылка]; *Зачараваў мяне Пімен Панчанка смеласцю, сакавітасцю, незвычайнасцю звычайнага* [Р. Барадулін]; *Матчына песня, роднае слова... Гэта яны могуць зрабіць невераемае вераемым* [Р. Барадулін].

Пры гэтым у стварэнні аксюмарана прымаюць удзел як канкрэтныя назоўнікі: *Хвіліны мучэння, Хвіліны пакуты... Ўліваю натхненне, Як чарку атруты... Салодкай атруты, Як распачы стогн Над беленькім сткруткам Змярцвелых лясоў* [З. Астапенка], так і адцягненыя назвы: *Што ні адна людская немач Не ззяе гэткай мукай немай, Жахлівым гэткім характвом* [Ул. Жылка]; *Няяснай яснасцю надзелены, Хацеў бы ён паўсюль паспець* [Р. Барадулін].

У некаторых выпадках назіраецца паралельнае выкарыстанне канкрэтных і адцягненых назоўнікаў, калі канву твора ажыўляе парны аксюмаран: *Не пакідай мяне, мой светлы сум, З табой мне хораша на адвячорку Хадзіць і слухаць лесу ціхі шум, Пакуль суцэмак не запаліць зорку* [Н. Гілевіч].

Структура асобных аксюмаранаў складаецца з дзеяслова і прамога дапаўнення, супярэчнага яму па семантыцы: *Калі і маўчанне — Гукала як адказ, Што ёсць ад бед паратаванне, Ёсць. Любасць, Гэткая, бы ў нас* [Н. Мацяш], а таксама з процілеглых па сэнсе дзеяслова і акалічнасці ці дапаўнення пры ім: *Эх! Іграй жа той, хто можа: Плакаць будзе весялей* [Купала]; *Трывогай сэрца супакоіцца* [Н. Арсеннева]; з дзейніка і выказніка: *Душу мне грэе золкі холад* [Н. Арсеннева].

Аксюмаран часта выкарыстоўваецца ў загалоўку твора, уносіць у тэкст элемент нечаканасці [1, с. 29].

Некаторыя моваведы разглядаюць аксюмаран як фігуру маўлення.

Антытэза (грэч. *antithesis* ‘супрацьпастаўленне’), заснаваная на выкарыстанні лексічных адзінак з процілеглым значэннем, з’яўляецца важнейшым сродкам экспрэсівізацыі маўлення, стварэння кантрасту і ўзмацнення выразнасці выказвання: *Жыццё гэтых людзей ідзе ў змене дня і ночы, лета і зімы, працы і адпачынку — і ў гэтым, відаць, і ёсць найвышэйшая мудрасць: есці хлеб з поля, якое ты сам урабіў* [Ул. Караткевіч]; *Эмоцыі — узнікаюць і праходзяць, а памяць і думкі — застаюцца* [Н. Гілевіч]. Як адзначае Л. А. Новікаў, “асноўнае прызначэнне антытэзы заключаецца, з аднаго боку, у тым, каб ярка супрацьпаставіць розныя па сваіх якасцях і ўласцівасцях сутнасці, а з другога — удакладніць іх прынцыповае адрозненне, зрабіўшы яго “семантычным фокусам” фразы [2, с. 248].

Кантраст, у аснове якога — выкарыстанне супрацьлеглых па сэнсе лексічных адзінак (антонімаў), забяспечвае структурна-сэнсавае адзінства тэксту і павышае яго выразнасць. У антанімічныя адносіны ўступаюць словы, суадносныя па якой-небудзь прыкмеце, якія належаць да адной і той жа катэгорыі аб’ектыўнай рэчаіснасці як яе процілеглыя паняцці [8, с. 246].

Антонімы, выкарыстаныя ў складзе антытэзы, выражаюць найчасцей супрацьпастаўленне аднародных паняццяў якасці або ўласцівасці прадметаў: *Успамінаецца далёкае і блізкае, у розных узростах і акалічнасцях ажывае вобраз любімага настаўніка* [С. Грахоўскі]; *Дыялектыка ў тым, што для добрага <...> заўсёды знойдзецца месца. Побач са старым і новым* [Ул. Караткевіч];

іх дзеяння або стану: *Ніколі не пытайце ў закаханых, за што яны любяць: ніхто не ведае, ніхто не адкажа* [С. Грахоўскі];

Стомлена ўспаўзае на пясок, плюскоча і адкочваецца ўбок *нарачанская хваля* [С. Грахоўскі];

прасторавых: *Дарога гэта мае свае ўздымы і спады, свае павароты. Ёсць людзі, якія лічаць, што творчасць пісьменніка павінна быць простай, няспынай дарогай угору* [І. Мележ];

часавых: *Мой дзед ведаў прыкметы надвор'я. Звечара, гледзячы ўгору, варажыў пагоду на раніцу. Зранку — на пасля абеду* [І. Грамовіч];

або колькасных суадносін: *Уважлівае прачытанне сучаснай беларускай паэзіі дае, на наш погляд, падставу для наступнага вываду: сувязь з фальклорам больш моцная ў творчасці паэтаў старэйшага і сярэдняга пакаленняў і ў цэлым больш слабая ў паэзіі маладых* [Н. Гілевіч].

Найчасцей антытэза заснавана на дамінантных семантычных апазіцыях, якія ўключаюць тэмпаральнае: *Хтосьці сказаў: сучаснасці чыстай, самой па сабе, няма. Ёсць мінулае і будучыня. Сучаснасць — сплаў мінулага і будучага.* [І. Мележ];

лакатыўнае супрацьпастаўленне: *Жураўліны ключ то крыху звужаўся, то, расшыраючыся, нават заломваўся даўжэйшым канцом, але птушкі адразу ж выпрамляліся, выроўнівалі яго, не перастройваючыся нават* [Я. Сіпакоў];

кантрастны паказ дзеянняў і ўчынкаў людзей: *Былі сустрэчы, ростані, праца і адпачынак за адным сталом, выступленні ў вясковых школах і перад студэнтамі* [Я. Брыль];

іх маральна-этычных якасцей: *Цаню ў людзях мужнасць, сумленнасць і талент, а ненавіджу подласць, угодніцтва і крывадушша* [С. Законнікаў];

пачуццяў, перажыванняў: *Шырокамаштабны дыяпазон творчасці, рэалістычная дакладнасць і рамантычная ўзвышанасць, філасафічнасць і палкая грамадзянскасць, публіцыстычнасць і сатыра, тонкі лірызм у спалучэнні з іроніяй — вось вызначальныя рысы поліфанічнага стылю Панчанкі...* [В. Гапава];

процілеглы характар сацыяльных з'яў: *Мы столькі пісалі на працягу дзесяцігоддзяў пра росквіт культуры, а перамагло бескультур'е, парадокс* [Н. Гілевіч]; *Амерыка — краіна багатая і разам з тым бедная, бо большасць яе жыхароў пакланяюцца аднаму богу — долару* [Б. Сачанка];

супрацьлеглыя з'явы прыроднага свету: *Успамінаўся* [М. Лыньковым — А. С.] *Атлантычны акіян: “Ведаеш, ён ніколі не бывае*

аднастайны. Заўсёды мяняе колеры і адценні: то ціхі, то раз'юшаны, то ўсыпаны зорамі, то заліты сонцам. Свой характар, свае настроі, як у чалавека” [С. Грахоўскі];

процілеглыя адцягненыя паняцці: *І вось летась часопіс “Нёман” змясціў у сакавіцкім нумары “Аповесць пра сябе” Б. Мікуліча. Усяго, што ёсць у гэтым творы, не перакажаш. Трэба чытаць. Чытаць ад першага слова да апошняга, чытаць уважліва. І думаць, думаць* [Б. Сачанка].

У складзе антонімаў, якія ўдзельнічаюць у стварэнні кантрасту ў маўленні, паводле характару супрацьпастаўлення іх значэння вызначаюцца розныя класы слоў:

антанімічныя пары, якія з’яўляюцца крайнімі супрацьлеглымі пунктамі ў сістэме апазіцыі аднародных паняццяў (*стары — малады*) і маюць магчымасць узнаўлення паміж імі сярэдняга члена з меншай ступенню супрацьпастаўленасці (*стары — немалады — пажылы*). Сярэдні член адлюстроўвае пераходныя ступені градацыі і паказвае павышэнне або паніжэнне ступені якасці: *Дзень сённяшні — гэта дзень учарашні і заўтрашні* [І. Мележ]; *Люблю* [П. Панчанку — А. С.] *за высокую грамадзянскую чуйнасць да вялікіх і малых трывог веку* [Н. Гілевіч]. Такія антанімічныя пары даследчыкі адносяць да кантрастных, а іх апазіцыю называюць градуальнай, паколькі ў ёй адлюстроўваецца розная ступень праяўлення адной прыкметы;

антанімічныя карэляцыі, у якіх значэнне аднаго антоніма цалкам адмаўляе значэнне другога (*жыццё — смерць*). Яны абазначаюць супрацьлеглыя відавочныя паняцці, якія дапаўняюць адно другое ў адносінах да радавага паняцця і па сваёй сутнасці з’яўляюцца гранічнымі, крайнімі, бо паміж імі не можа быць прамежкавых членаў: *Пастамент і труну ўкрывалі кветкі. Як мала мы дорым іх жывым і як шчодро прыносім нябожчыкам* [С. Грахоўскі]. Іх адносяць да камплементарных антонімаў, заснаваных на палярнай апазіцыі;

антонімы, якія абазначаюць супрацьлеглую накіраванасць дзеянняў, прыкмет і якасцей: *Калі прыходзяць новыя часы — старая песня адыходзіць* [Ул. Караткевіч]. Такія антанімічныя адзінкі называюць вектарнымі, а іх апазіцыю — лагічнай [8, с. 244–245].

У стварэнні кантрасту выкладу ўдзельнічаюць розныя граматычныя класы слоў:

прыметнікі, якія называюць процілеглыя якасці і ўласцівасці прадметаў, з'яў і паняццяў: *Слова жывіла дух. Будзіла сілы. Слова вуснае — у паданнях і легендах, у казках і прыказках, у непаўторных і несмяротных народных песнях. І слова пісанае — у тых тысячах рукапісных фаліянтаў, што ствараліся і захоўваліся ў манастырах і цэрквах!* [Н. Гілевіч];

назоўнікі, якія маюць тэмпаральнае значэнне: *Без мінулага не было б сучаснасці. Людзям, якіх даўно няма, абавязаныя і ўдзячныя мы, перад іх памяццю будуць схіляцца нашы нашчадкі* [С. Грахоўскі]; працэсуальнае: *Трагедыя наша мае пачатак, але канца яе не відаць* [С. Законнікаў];

субстантываваныя формы прыметнікаў, у складзе якіх:

а) назвы асобы: *Маладыя і старыя, старыя і маладыя... Вечная, як свет, тэма! Маладыя крыўдзяцца на старых, старыя на маладых* [Б. Сачанка];

б) адцягненых паняццяў: *Успамінаецца далёкае і блізкае, у розных узростах і акалічнасцях ажывае вобраз любімага настаўніка* [С. Грахоўскі];

дзеясловы — назвы процілеглых дзеянняў: *Памяць пра Скарыну то загаралася, то затухала — у залежнасці ад палітычнага становішча яго радзімы* [У. Конан];

антанімічныя прыслоўі, якія адлюстроўваюць супрацьпастаўленасць утваральнай асновы і дазваляюць перадаць процілеглыя акалічнасці: *Днём яшчэ цёпла, а ноччу цісне холад* [І. Мележ].

Акрамя таго, у антанімічныя адносіны ў асобных выпадках могуць уступаць займеннікі: *наш — ваш, мы — вы: Ні наш, ні ваш* [ПП-2, с. 142]; *Пайшоў к нам, прыйшоў к вам* [Янк., с. 227]; *Як вы нашым, так мы вашым* [Янк., 243]; прыназоўнікі: *перад — за, ад-да, над-пад: Кінь перад сабою — знойдзеш за сабою* [ПП-2, с. 459]; *Усякі горне не ад сябе, а да сябе* [Янк., с. 40]; *Быў на возе і пад возам* [Янк., с. 76].

У некаторых выпадках у адным кантэксце ў паралельныя антанімічныя пары ўключаюцца лексічныя адзінкі рознай часцінамоўнай прыналежнасці:

прыметнікі і назоўнікі: *Чалавек адчувае мяжу магчымага, за якой — бяды. Гэта пачуццё абвастраецца, калі ходзіш побач з ёю. Калі для ўдачы патрэбны дзесяткі шчаслівых выпадковасцей, то для правалу — усяго адна, нешчаслівая* [Ул. Карпаў];

прыметнікі і дзеясловы: *Воблакі, як само жыццё. Жыццё цячэ — хмаркі бягуць. То бываюць цёмнымі, то яснымі. То спакойнымі, то неспакойнымі* [І. Грамовіч];

назоўнікі і дзеясловы: *Святы сустракалі разам, не разлучаліся і ў будні — дзяліліся і радасцямі, і горам* [С. Грахоўскі].

Паводле марфалагічнай структуры антонімы, якія ўключаюцца ў склад антытэзы, падзяляюцца на рознакаранёвыя і аднакаранёвыя. У рознакаранёвых (уласна лексічных) антонімах супрацьлегласць значэнняў выражаецца карэлятамі з рознымі асновамі: *днём — ноччу, пачатак — канец*. У аднакаранёвых (лексікаграматычных) антонімах процілегласць значэння ўзнікае пры далучэнні да адной і той жа асновы антанімічных прэфіксаў, якія надаюць слову процілеглае значэнне: найчасцей гэта прыставачныя дзеясловы тыпу *пыходзіць — адыходзіць*. У прыметнікаў і назоўнікаў аднакаранёвая антанімія праяўляецца пераважна праз карэляцыю безафіксага слова з прэфіксальным дэрыватам: *спакойны — неспакойны, культура — бескультур'е*. У складзе антытэзы выкарыстоўваюцца як рознакаранёвыя антонімы, якія выражаюць кантрарныя адносіны (тыпу: *высокі-нізкі, далёкі-блізкі*), так і аднакаранёвыя, што адлюстроўваюць контрадыкторныя адносіны паміж паняццямі (*высокі-невысокі, далёкі-недалёкі*).

Паводле структуры антытэза можа быць простаай, заснаванай на супрацьпастаўленні адной антанімічнай пары: *Трывалей за ўсё застаюцца першая і апошняя сустрэча* [С. Грахоўскі]; або разгорнутай, у якую ўключаецца некалькі пар слоў з процілеглым значэннем: *Нішто не можа так акрылёна ўзвысіць чалавека, як усведамленне свайго арганічнай далучанасці да духоўнай велічы свайго народа, і нішто не можа балючэй ударыць, страшней абразіць чалавека, як прыніжэнне нацыя-нальнай годнасці свайго народа* [Н. Гілевіч]; *Вайна... <...> гэта выпрабаванне, <...> яна гартуе адных і разбэшчвае другіх* [Ул. Карпаў].

Сустракаюцца ў маўленні і кантэкстуальныя антонімы, якія ў агульнамоўнай лексічнай сістэме не маюць супрацьлеглага значэння, а набываюць яго толькі ў пэўным тэксце. Як адзначае Л. А. Новікаў, кантэкстуальныя антонімы — “гэта не абавязкова словы адной часціны мовы і не заўсёды максімальна магчымае адрозненне, а ўсяго толькі дадзенае ў вызначанай моўнай сітуацыі супрацьпастаўленне” [2, с. 79]. Кантэкстуальныя антонімы

назваюць таксама аказіянальнымі, сітуацыйнымі, маўленчымі антонімамі, квазіантонімамі.

Кантэкстуальныя антонімы могуць быць выражаны словазлучэннямі: *Я ж без юбілейнай урачыстасці, а на волі сэрца хачу прызнацца ў даўнім замілаванні паэзіяй Канстанцыі Буйло і яе творчым подзвігам* [С. Грахоўскі];

асобнымі словамі — дзеясловамі: *Мы марым і летуценім, што нешта зробіцца само... — а трэба не летуценіць, а дзейнічаць* [Н. Гілевіч];

прыметнікамі: *У каларыце пераважаў кантраст — чырвонае і чорнае, светлае і змрочнае* [С. Грахоўскі];

назоўнікамі: *Проза ўздзейнічае на пачуццё людзей праз думкі. Верш навастрае слова і дзейнічае ім на думку чалавека праз яго пачуццё* [Ул. Караткевіч].

Сітуацыйна супрацьпастаўленыя словы, якія набываюць прыкмету супрацьлегласці ў пэўным кантэксце, па сваіх асноўных функцыях адносяцца да розных тэматычных груп, але ва ўмовах кантэксту могуць увайсці ў адну тэматычную групу, дзякуючы актуалізацыі пераносных значэнняў: *Цвёрда перакананы ў адным, пакуль будуць чытачы, якія даражаць адкрытым словам паэзіі, вершы Івана Драча будуць гучаць, бо яны задушэўныя і мудрыя, вечныя і надзённыя, яны сапраўдныя* [Р. Барадулін].

У інфармацыйным дыскурсе нярэдка выкарыстоўваюцца парныя карэляцыі кантэкстуальных антонімаў, што значна павышае выразнасць маўлення: *Непрымірымасць пазіцыі Бачылы... грунтавалася на суровай праўдзе, дзе ні схітрыць, ні схлусіць, ні ашукаць было нельга, дзе былі дабро і зло, святло і змрок, адвага і шкурніцтва* [С. Грахоўскі]. Пры гэтым кантэкстуальныя антонімы могуць мець рознае часцінамоўнае выражэнне і спалучаць узуальнае і аказіянальнае процілеглыя значэнні: *Мова першай матчынай калыханкі і апошняга “бывай”, мова старадаўніх архіваў і новых школ на Палессі, мова пажыццельных статутаў і мова каханьня... <...> Мова, якая можа ўсё* [Ул. Караткевіч]; *Па дарозе едуць машыны, павозкі, ідуць салдаты. Групкамі і па аднаму. Раненыя і здаровыя* [І. Мележ]. Такое спалучэнне ў адным кантэксце антанімічных адзінак з рознай функцыянальнай накіраванасцю і неаднолькавым граматычным афармленнем узмацняе кантраст, павышае экспрэсіўнасць выкладу і спрыяе стварэнню калейдаскапічнага малюнка аб’ектыўнай

рэчаіснасці, перадачы яго шматфарбнасці і шматзначнасці.

Антытэза ляжыць у аснове многіх крылатых выслоўяў, афарызмаў, прыказак і прымавак:

Хто жадае міра, няхай рыхтуецца да вайны;

Летш позна, чым ніколі

Калі хочаш жыць для сябе, жыві для другіх;

Словы знікаюць, напісанае застаецца [лац. прыказкі];

Многа званых, ды мала выбраных [Бібл.];

Хто мала жадае, той многа мае ;

Адзін раз густа, а другі раз пуста;

Чорнае к беламу не прышываюць;

Парожняя бочка звініць, а поўная маўчыць;

Соладка спявае, ды горка слухаць [бел. прыказкі].

Асаблівую выразнасць у дыскурсе атрымлівае антытэза, якая спалучаецца з іншымі моўнымі сродкамі выяўленчай выразнасці:

з сінонімамі: *Не кожны так умее слухаць, як слухаў Пятрусь Усцінавіч: у яго вачах і на твары адбіваліся людскія радасці і пакуты, клопаты і трывогі, здавалася, ён бачыць усё ўвачавідкі [С. Грахоўскі];*

устойлівымі спалучэннямі: *Хлеб — аснова жыцця. Хлеб надзенны й хлеб духоўны [Р. Барадулін]; Не грабі далонню, шкробай, жменяй — лепей аддай [Ул. Караткевіч];*

параўнаннем: *Ушаччына была для Петруся Усцінавіча як павелічальнае шкло, праз якое бачыцца ўся Радзіма, з яе клопатамі і поспехамі, з яе радасцю і смуткам ёміста, велічна, чыста [Р. Барадулін];*

перыфразай: *Я памятаю цябе [Мінск — А. С.] ў бэзавым цвеце і ў пару лістапада [С. Грахоўскі];*

метафарай: *Гэта лёс вядзе чалавека па жыцці ад калыскі да дамавіны. Нараджаецца чалавек — у небе загараецца ягоная зорка, памірае, гасне — й зорка ягоная гасне [Р. Барадулін].*

Спалучэнне антытэзы з іншымі лексічнымі і лексіка-семантычнымі сродкамі выяўленчай выразнасці стварае своеасаблівы слоўна-вобразны ланцужок, які ўпрыгожвае тэкст і ў значнай ступені павышае яго эмацыянальна-экспрэсіўнае ўздзеянне на чытача.

Такім чынам, антытэза, заснаваная на разнастайных антанімічных карэляцыях, выконвае істотную функцыянальна-стылістычную і лінгвапрагматычную ролю ў маўленні: садзейнічае кантрастнаму

апісанню прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці, павышае выяўленчую выразнасць і тым самым узмацняе эфектыўнасць уздзеяння на свядомасць і эмацыянальна-пачуццёвы стан адрасата.

Літаратура

1. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — Мінск : Выш. школа, 1979. — 320 с.
2. Новиков, Л. А. Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике) / Л. А. Новиков. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. — 290 с.
3. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. — М. : Изд-во “Наука”, 1974. — 367 с.
4. Кожина, Н. М. О языковой и речевой экспрессии и её экстралингвистическом обосновании / Н. М. Кожина // Проблемы экспрессивной лингвистики / отв. ред. Т. Г. Хазагерев. — Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1987. — С. 8–17.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
6. Беларуская мова. Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. — Мінск : “Беларуская энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1994. — 653 с.
7. Миллер, Е. Н. Межчастеречная антонимия / Е. Н. Миллер // Научные доклады высшей школы. Филол. науки. — 1981. — № 1. — С. 78–82.
8. Новиков, Л. А. Семантика русского языка: учеб. пособие / Л. А. Новиков. — М. : Высш. школа, 1982. — 272 с.
9. Иванова, В. А. Антонимия в системе языка / В. А. Иванова; под ред. В. И. Кодухова. — Кишинёв : Штиинца, 1982. — 163 с.

2.3.5. Тропы, заснаваныя на тоеснасці з’яў

Перыфраз (грэч. *periphrasis* < *peri* ‘вакол’ + *phrasis* ‘выраз’) — апісальны выраз, у якім назва прадмета або з’явы падаецца праз апісанне яе адметных уласцівасцей. У перыфразе, як адзначае В. В. Рагойша, заключаны элемент своеасаблівай паэтычнай

адгадкі, “ключ” да якой знаходзіцца тут жа, у паэтычным кантэксце [1, с. 50]. Перыфраза замяняе асобнае слова яго апісаннем, якое чытач (слухач) павінен адгадаць, і такім чынам садзейнічае займальнасці і выяўленчай выразнасці маўлення: *І яшчэ назаўсёдная стрэмка ў сэрцы — заўчасны адлёт у незваротны вырай таленавітай руплівіцы нашай паэзіі — светлай, узнёслай і мужнай Жэні Янішчыц* [С. Законнікаў]. У некаторых выпадках у адным кантэксце сумяшчаюцца перыфраза, апісальны выраз і слова, якое яна замяшчае: *Сарокі — вестуны зімы — матляюць сваёй стракатасцю на ўраджайных рабінах* [І. Пташнікаў]; *Пад вечнымі шаптухамі-пляткарамі прыроды — асінамі, — што пры дарозе, ляжаць яшчэ на траве ліпкія чашачкі ад гаючых вясновых пушынак дрэва* [І. Пташнікаў].

Паводле функцыянальнай значнасці выдзяляюцца ўзнаўляльныя агульнапрынятыя апісальныя звароты і сітуацыйна абумоўленыя, індывідуальна-аўтарскія перыфразы [2, с. 371]. Агульнапрынятыя, або традыцыйныя перыфразы (тыпу *блакітнае паліва, паўночны шоўк, цар пушчы*) лёгка “расшыфроўваюцца”, іх агульная семантыка вынікае са значэнняў кампанентаў [3, с. 17]. У сітуацыйнай, індывідуальна-аўтарскай перыфразе на першы план вылучаецца пэўная кантэкстуальна вызначаная якасць апісваемай з’явы або прадмета, паколькі перыфраза не толькі называе пэўную з’яву, але і характарызуе яе. Перыфразы даволі часта выкарыстоўваюцца ў мастацкім і публіцыстычным тэкстах з мэтай узмацнення выразнасці выказвання. Перыфразу называюць вобразным сінонімам слова [3, с. 21].

Перыфраза паводле структуры можа быць проста: *Вось ён, волат пушчы* [Я. Пушча]; *Заціхлі сенажаці, Пайшла каса адпачываці* [Я. Колас] або разгорнутай: *Я часам трапляю на шырокую магістраль, якая носіць імя аўтара “Амока” і “Палескіх рабінзонаў”, часта праходжу каля дзіцячай бібліятэкі імя Янкі Маўра і ціха шапчу: “Дзень добры, дзядзька Маўр, вечна жывы і вясёлы настаўнік дзяцей і пісьменнікаў”* [С. Грахоўскі].

Простая перыфраза звычайна двухкампанентная, гэта іменная спалучэнне — генітыўная канструкцыя (назоўнік + назоўнік): *Ён завецца паэтам не таму, што піша вершамі, але ён піша вершамі, гэта значыць, прыводзіць у гармонію словы і гукі, таму, што ён сын гармоніі, паэт* [А. Блок]; *Усё ж ён не проста парастак, ён — зерне волата* [дуб — А. С.] [І. Мележ]; атрыбутыўнае

словазлучэнне (прыметнік + назоўнік) з дадатковай, ацэначнай характарыстыкай: *Ён [ячмень — А.С.] ловіць сонечны прамень, Нябеснай рад вадзе ён [А. Куляшоў]; Беларускам чытачам імя вялікага Каменяра [І. Франко — А. С.] вядома даўно — яшчэ з дакастрычніцкіх гадоў [Н. Гілевіч]; Сустрэкаючыся з Уладзімірам Мікалаевічам Дубоўкам, я заўсёды дзівіўся: які прыгожы чалавек! Якія ясныя, разумныя і шчырыя вочы ў гэтага барадатага казачніка [С. Грахоўскі]; дзеяслоўна-іменныя спалучэнні (дзеяслоў + назоўнік): *Я стаю, гады свае гартаю, І сціскае сэрца нейкі боль [П. Панчанка]; А як пеўні выклічуць світанне [М. Аўрамчык]; Аднойчы, як толькі зямлю прысаліў першы сняжок, Пятрусь Усцінавіч названіў мне [С. Грахоўскі].**

Складаная перыфраза ўключае больш, чым два кампаненты: (назоўнік + назоўнік + дзеяслоў: *А раніцою з твару пот Ён [ячмень — А. С.] сонцам выцірае [А. Куляшоў]; (прыметнік + прыметнік + назоўнік): Цвёрдая родная глеба — нацыянальная духоўная культура — вось на чым грунтуецца ўсё лепшае, найбольш таленавітае ў сучаснай паэзіі і рускай, і беларускай, і балгарскай, і любой іншай славянскай краіны [Н. Гілевіч]; (назоўнік + прыметнік + назоўнік) і можа змяшчаць дадатковыя сінтаксічныя канструкцыі: *Геніюш адчувала сябе крывінкай крывіцкага роду, нашчадніцай вялікага Адраджэнца, што быў са слаўнага места Полацкага [Р. Барадулін].**

Найчасцей перыфразы, якія выкарыстоўваюцца ў мастацкіх і публіцыстычных тэкстах, маюць прадметнае значэнне. Граматычна яны суадносяцца з назоўнікамі і з'яўляюцца вобразнымі сінонімамі да назваў разнастайных з'яў грамадскага жыцця.

Яны вобразна характарызуюць асоб: *Жывейма і працуйма, таварышы, так, каб стаць вартымі прадаўжальнікамі таго, што здзейснілі вялікія сыны народа, такія волаты мастацкага слова [= пісьменнікі], як Багушэвіч, Цётка, Багдановіч, Купала, Колас, Гарэцкі, Чорны, Куляшоў, Мележ [Н. Гілевіч]; Слухаць яго [Дубоўку — А. С.] можна было гадзінамі і бясконца чэрпаць новае і невядомае з гэтай жывой і шчодрай энцыклапедыі [С. Грахоўскі];*

пэўныя падзеі, здарэнні: *Роўна год назад на Палессі здарылася вялікая бяда [= аварыя на ЧАЭС]. Минуў цэлы год — але так і не відаць, што гэта ўскалыхнула, узрушыла нашых пісьменнікаў [Н. Гілевіч];*

час: *Даруйце за даўні ўспамін — Быў дзень веснавы, незабыўны. Я ў хаце — адзіны сын, І ўзрост у мяне прызыўны* [Л. Дранько-Майсюк];

адцягненыя паняцці: *Васіль Быкаў зірнуў у глыбокую студню [= глыбіню] душы ўсечалавечай, душы беларускае, каб на самым цёмным дне ўбачыць зоркі з неба духу [= праявы духоўнасці]* [Р. Барадулін]; *Некалі напісала чатырнаццацігадовая дзяўчынка: “Люблю наш край старонку гэту, Дзе я радзілася, расла”. Радкі, што ўліліся ў адну сімфонію нашага народа і зямлі беларускай [= беларускую паэзію], пераклікаючыся з Купалавымі., радкамі Коласа... <...> Гэта ўсё адна паэтычная песня* [С. Грахоўскі];

зборную сукупнасць з’яў: *Такім дзядзька Бядуля запомніўся назаўсёды. Перачытваю яго маленькія праявічныя шэдэўры [= творы], і ў памяці зноў ажываюць далёкія дзіцячыя гады* [С. Грахоўскі]; *Гэта была ранняя раніца маладой беларускай літаратуры, што ў пачатку новага веку... успыхвала і загаралася сваімі першымі яркімі зоркамі [= мастацкімі творами]* [Н. Гілевіч].

Актыўна выкарыстоўваюцца перыфразы і пры вобразнай характарыстыцы навакольнага асяроддзя:

прыродных з’яў: *Сонца толькі што паказалася з-за сасонніку. Вялікі пунсовы шар імкліва каціўся насустрач адзінокай ранішняй хмарцы* [І. Шамякін];

рэаліі расліннага свету: *Цяжкую шапаткую пазалоту Кляны ў ваду раяюць пакрысе... [М. Федзюковіч]; Такіх дубоў цяпер рэдка дзе ўбачыш... <...> І многа ўсякіх змен часу бачылі гэтыя нямыя сведкі прошласці [Я. Колас]; Лісцевае веце і хвойныя лапы іншы раз спляталіся над дарогай, і сонечнае святло цадзілася праз зялёную страху, як праз сіта [Т. Хадкевіч];*

жывёльнага: *Сябрам маім быў не скакун з сімферопальскай плембазы, а звычайны, бураваты-мышасты і даўгавухі, баечны герой [= асёл] [Ул. Караткевіч]; На самай бязлеснай верасовай наддарожнай строме высілася на старасвецкім камені-пастаменце мускулістая, упартая і магутная фігура спалоханага лася — жыхара беларускіх лясоў [І. Пташнікаў].*

Перыфразы могуць апісальна называць адцягненыя паняцці: *Гэта лёс вядзе чалавека па жыцці ад калыскі да дамавіны* [Р. Барадулін]; *З гадамі, чым далей адыходзіла вясна маладосці,*

тым усё часцей задумваецца паэт над сваім уласным творчым лёсам [Н. Гілевіч]; *З гадамі блокаўская сімфонія гучыць мацней, настойлівей і выразней, рэзананс яе шырыцца на ўсю краіну. Таму мы яе любім нязменнай любоўю* [С. Грахоўскі]; *Сетка, закінутая ў “раку часу” [= гісторыя], выцягвае з яе плыні выявы людзей, дзіўным чынам падобных на нашых славурых сучаснікаў* [А. Партноў].

У некаторых выпадках перыфразы вобразна апісваюць дзеянне чалавека: *То маці плача з радасці, ласкава словы тчэ* [Я. Янішчыц]; яго эмацыянальны стан: *Прыйдзе ноч, каля хаты тваёй я хаджу і гадую тугу* [П. Панчанка]; характар прыродных з’яў: *Сонца... запаліла лес... <...> Чырвонае лона плыве золатам за горку на далёкія лугі* [І. Пташнікаў].

Перыфразы могуць замяняць уласныя назвы — імёны асоб: *У гасціннай хаце беларускае паэткі... <...> падцягвалі ўслед за палескай пяхай* [= Я. Янішчыц], *за дасціпнай весялухай Жэняй* [Р. Барадулін]; *Аўтар “Новай зямлі” [= Я. Колас] быў падобен на вясковага настаўніка* [С. Грахоўскі]; назвы мясцовасці: *Рыга — сіні горад Янтарнай краіны* [= Латвія] [Ул. Караткевіч]; *Але нядоля даўно мінула. Вольнай стала калыска яго* [Купалы — А. С.] *маленства* [= месца нараджэння] [Ул. Караткевіч]; апелятыўныя найменні: *Гляджу ў заплаканыя вочы* [= вокны] *Старых жабрачак — родных хат* [М. Чарот]; *Час ляціць і ляціць. Завіруха заваяла скроні* [= пасівелі валасы]. *Пакідаюць насечкі Гады на ілбе* [= прарэзаліся маршчыны] [Грахоўскі]...

Моўны механізм узнікнення перыфразы даволі разнастайны. Яна можа ўтварацца на аснове метафарычнага пераносу: *цар лесу, зерне волата, сын гармоніі, настройшчык душы, чырвонае лона*; метанімічнай сумежнасці: *вясна маладосці, палеская пяха, аўтарка “Курганнай кветкі”, генералізацыі семантыкі: Вялікі Адраджэнец*.

Некаторыя перыфразы ўключаюць у сябе прэцэдэнтныя імёны, што павышае іх выразныя магчымасці: *вялікі Каменьяр, слаўнае места Полацкае, фамы неверуючыя, пракрустава ложка*. Для іх разумення неабходны пэўныя фонавыя веды. У якасці перыфраз выкарыстоўваюцца таксама эўфемістычныя звароты: *незваротны вырай, заўчасны адлет*. У складзе перыфраз найчасцей ужываюцца апелятыўныя назоўнікі, якія абазначаюць

разнастайныя з’явы прыроды, асобу, канкрэтныя прадметы, адцягненыя з’явы, дзеянне і інш., зрэдку — уласныя назоўнікі, што называюць асобу або краіну.

Да тропай гэтай групы адносяцца таксама і менш пашыраныя адзінкі: плеаназм, таўталогія, эўфемізм.

Плеаназм (грэч. *pleonasmos* ‘празмернасць, лішак’) — фігура маўлення, якая ствараецца ў выніку ўжывання ў адным кантэксце блізкіх па значэнні слоў з мэтай узмацнення выразнасці маўлення: *Спектаклі на п’есах Шашалевіча выклікалі дыскусіі і спрэчкі, ім не заўсёды даваліся аб’ектыўныя ацэнкі* [С. Грахоўскі].

Плеанастычнымі з’яўляюцца выразы, у якіх выкарыстоўваюцца словы з тоесным значэннем або лексічныя дублеты:

назоўнікі: *Над зямлёй зардзіць вясёлка После бураў, ліхалеццяў* [Я. Купала];

прыметнікі і прыслоўі: *А сягоння Зусім няпрошана, Нечакана, неспадзявана я Зноў убачыў цябе, Харошая, Дарагая, Нецалаваная* [Г. Бураўкін]; *Пад штандар бел-чырвона-белы Гартуйся, раць, адважна, смела Адважных, храбрых ваякаў!* [Ул. Жылка].

Таўталогія — паўтор у словазлучэнні або сказе аднакаранёвых слоў з мэтай актуалізацыі значэння каранёвай марфемы: *Скрушана сцэлеца сцэжка ў Прылуці; Тут, дзе ласкава павераць на слова, Але правераць затым на плячо* [Я. Янішчыц].

Аднакаранёвыя паўтораныя словы адносяцца звычайна да розных часцін мовы. Гэта найчасцей назоўнік і прыметнік (ядзерным словам у гэтым спалучэнні з’яўляецца назоўнік): *Мова тады родная, калі яна пачута ад маці, калі кожнае слова сагрэта сэрцам матчыным, калі кожны гук матчынай мовы з-пад матулінага сэрца* [Н. Гілевіч]; *Беларусь уступіла ў вельмі адказную паласу свайго гістарычнага развіцця. Без усведамлення гэтага, без асабістай гатоўнасці кожнага падключыцца да Адраджэння, да беларусізацыі ўсяго нашага жыцця — беларускі народ як нацыя не ўваскрэсне, Беларусь як дзяржава не здзейсніцца* [Н. Гілевіч]; *Яго [М. Багдановіча — А. С.] паэзія і сёння жывая, як само жыццё, і абысціся без яе — проста немагчыма* [Н. Гілевіч]. Сустракаюцца таксама назоўнік і дзеяслоў: *Чаму не закрасуе красавік Пралескамі і сон-травой на ўзлессі?* [С. Грахоўскі]; *Мы святкуем свята Купалы...* [Н. Гілевіч]; *Адкуль бяруцца толькі ў маці сілы У адзіноце век свой векаваць?*

[С. Грахоўскі]; дзеяслоў і прыслоўе: *Варма варыць мёд салодкі* [Я. Купала]; дзеяслоў і прыметнік: *Малады — гэта той,.. <...> ад каго многага патрабуе самы патрабавальны малады чытач* [Р. Барадулін].

Таўталагічны паўтор ажыўляе ўнутраную форму слова, дазваляе вызначыць, структурна выдзеліць найбольш значныя ў сэнсавых адносінах словы, абыграць сугучнасць іх знешняй формы і адметнасці значэння, нечаканасцю супастаўленняў выклікаць цікавасць, стварыць экспрэсіўную афарбоўку.

Эўфемізм (грэч. euphemismos ‘прыстойны выраз’) — словы ці выразы, якія замяняюць моўныя адзінкі з грубай, непрыстойнай або адмоўнай афарбоўкай: *заснуць вечным сном, адысці ў вечнасць, аддаць богу душу — ‘памерці’; пазбавіць жыцця ‘забіць’.*

Найчасцей эўфемізмы замяняюць словы *смерць, памерці: Спіце ўсе тыя, што праўды на свеце шукалі І, не здабыўшы, ў дамоўкі без часу сышлі* [Я. Купала]; *Гэта лёс вядзе чалавека на жыцці ад калыскі да дамавіны* [Р. Барадулін]; *Заўчасны адлёт у незваротны вырай* [С. Законнікаў]; *Ведаю, многіх няма на свеце: адны засталіся пад вечнымі абеліскамі на дарогах вайны, другія спапялелі ў пакутніцкіх вогнішчах, запаленых фашысцкімі вылюдкамі, жывыя раз’ехаліся па краіне* [С. Грахоўскі].

Эўфемістычную ролю нярэдка выконваюць перыфразы: *Хвала табе, стрэльба мая баявая... Ты ворагаў сэрцы наскрозь працінаеш, Умела свінцовымі лекамі лечыш* [П. Панчанка]; *Справядлівасць, Нібы балярына, Пакланіцца выходзіць пасля, Калі леглі Паэты ў нярыны Пад агульнаю назвай “Зямля...”* [В. Ярац].

Літаратура

1. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — Мінск : Выш. школа, 1979. — 320 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
3. Малажай, Г. М. Сучасная беларуская мова: Перыфраза / Г. М. Малажай. — Мінск : Выш. школа, 1989. — 96 с.
4. Гілевіч, Н. С. Паэтыка беларускай народнай лірыкі: Слова і вобраз. Паэтычны сінтаксіс: Гукапіс і рыфма / Н. С. Гілевіч. — Мінск : Выш. школа, 1975. — 288 с.

5. Макарова, С. Я. Перифраза в современной поэзии : материалы XVII зональной конференции / С. Я. Макарова // Исследование языка художественных произведений / отв. ред. А. А. Демантьев. — Куйбышев, 1975. — С. 65–68.

6. Хазагеров, Т. Г. Общая риторика : Курс лекций. Словарь риторических приёмов / Т. Г. Хазагеров; отв. ред. Е. Н. Ширяев. — 2-е изд., перераб. и доп. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. — 320 с.

2.4. Сінтаксічныя сродкі выяўленчай выразнасці. Фігуры маўлення

Сінтаксічныя сродкі выяўленчай выразнасці звязаны з перабудовай, пераўтварэннем структуры сказа. Формы выражэння думкі, што парушаюць агульнапрынятыя правілы пабудовы выказвання, уносяць элемент навізны, незвычайнасці і арыгінальнасці аповеду, адносяць да спецыяльных сродкаў выяўленчай выразнасці, якія атрымалі назву фігуры маўлення.

Паняцце фігуры прадугледжвае перш за ўсё пэўную змену, трансфармацыю сінтаксічных структур з мэтай дасягнення незвычайнага спалучэння моўных адзінак і ўзмацнення выяўленчай выразнасці. Яны падзяляюцца на канструктыўныя, якія робяць сінтаксічную адзінку больш збалансаванай, і дэструктыўныя, што парушаюць сінтаксічную структуру сказа. Да канструктыўных недыскрэтных фігур адносяцца фігуры дабаўлення, або паўтору, заснаваныя на паўтаральнасці моўных адзінак. Да дэструктыўных фігур — фігуры ўбаўлення, або пропуску, у аснове якіх — пропуск асобных моўных адзінак, і фігуры перастаноўкі, або размяшчэння, звязаныя з парушэннем лагічнай структуры сінтаксічнай канструкцыі, што адлюстроўваюць непаўтаральнасць моўных элементаў [1, с. 238].

2.4.1. Фігуры паўтору

Фігуры паўтору — канструктыўныя слоўныя фігуры, заснаваныя на паўтаральнасці моўных адзінак. Іх выкарыстанне дапамагае лагічна выдзеліць суб'ект або аб'ект пэўнага дзеяння,

дазваляе паказаць устоўлівасць пэўных якасцей, нарастанне, паслядоўнасць, мэтанакіраванасць дзеяння, працяглыя аднатыпныя адрэзкі часу, дае магчымасць перадаць узмацненне эмацыянальнага і псіхалагічнага стану.

Фігуры, заснаваныя на паўторы, аблягчаюць слуханне, разуменне і запамінанне маўлення і з'яўляюцца важным сродкам інтэнсіфікацыі зместу, што павышае ступень экспрэсіўнасці моўных адзінак. Ёсць розныя віды паўтораў паводле формы (тоесныя і варыянтныя), размяшчэння (кантактныя і дыстантныя), структуры (простыя, разгорнутыя), месцы знаходжання ў сказе (лакалізаваныя, нелакалізаваныя).

Анафара (грэч. *anaphora* 'вынясенне'), адзінапачатак — паўтор слова ці групы слоў у пачатку некалькіх сумежных сказаў. Анафара садзейнічае лагічнаму выдзяленню, падкрэсліванню сэнсу паўторанага слова і стварае пэўны паралелізм сказаў: *Лес бараніў у блакаду. Лес карміў у галодныя гады. Лес лёг сценамі хат на яшчэ не астылыя пажарышчы* [Р. Барадулін]; *Шчасце ў кожнай тваёй перамозе, Шчасце — адолець і вецер і град, Шчасце — нідзе не спыняцца ў дарозе, Спынішся — плынню адгоніць назад* [С. Грахоўскі].

Ёсць розныя разнавіднасці анафары: гукавая, лексічная, строфная. Найбольш распаўсюджанай з'яўляецца лексічная анафара — паўтор асобнай лексемы ў пачатку суседніх сказаў.

Паўтараемая лексічная адзінка можа адносіцца да любой часціны мовы. Найчасцей у пачатку сумежных сказаў ужываюцца назоўнік і займеннік. Субстантыўная анафара засяроджвае ўвагу на суб'екце дзеяння, які можа абазначацца канкрэтным апелятыўным назоўнікам: *Лес заўсёды цягнецца да зор сваімі думкамі, сваімі вершалінамі. Лес нязломны сваімі каранямі, што трымаюцца роднай глебы. Лес калыхаў думы паэта* [Р. Барадулін];

асабовым: *Беларусь, як шырокая жніўная песня, Беларусь, як паводка празрыстых крыніц, Беларусь, Беларусь — Маладосці прадвесне, Салаўёў пераклічка і гул навальніц* [С. Грахоўскі];

адцягненым назоўнікам: *Слава Пімена Панчанкі заслужаная працай таленту і непадкупнай чысцінёй сумлення. Слава мае абавязкі — пачэсныя і канкрэтныя* [Р. Барадулін]; *Інтэлект зямлі патрабуе да сябе павагі, не трывае пракруставага ложка валявых рашэнняў. Інтэлект зямлі пасылае людзей да зор пасланцамі думнай зоркі — Зямлі* [Р. Барадулін];

субстантываванай формай прыметніка: Малады — не толькі зялёны. Малады — гэта той, ад каго чакаюць шмат, на каго спадзяюцца [Р. Барадулін].

Займеннікавая анафара, выражаная асабовым займеннікам, указвае на аўтара выказвання, яго адносіны да рэчаіснасці:

Я — плач ветру на прасторы;

Я — пакутны, горкі снеў;

Я — няведамае гора;

Я — нявыказаны гнеў... [Я. Колас];

можа мець і абагуленае значэнне асобы:

Мы ўсё плачамся і плачамся на сваю горкую долю, а трэба не плакацца, а дзейнічаць...

Мы марым і летуценім, што нешта зробіцца само... — а трэба не летуценіць, а дзейнічаць...

Мы ключом на прынаду падкінутых нам хітрых падступных ідэй і тэорый, а трэба думаць самім...

Мы нярэдка хвалімся нашай прыроднай талерантнасцю, дэмакратычнасцю, верацярпімасцю, але., наадварот, : і дэмакратычнасці, і цярпімасці нам не хапае... [Н. Гілевіч];

выдзяляе таксама асобу, на якую накіравана дзеянне: Вы — мая радасць і ўцеха, вы — мая скруха і боль, вы — маё шчасце, жыццё [Я. Брыль];

указвае на пэўныя характэрныя рысы, дэталі, абставіны: *І гэтыя яго трагічныя апошнія часіны, гэта тытанічная праца, гэтая мужная ўпэўненасць у тым, што яшчэ не скончана барацьба, гэтая гатоўнасць біцца да канца, гэтая невычэрпная любоў да волі радзімы, да дэмакратыі, — робяць асобу Каліноўскага самай трагічнай і велічнай у гісторыі Беларусі, яе нацыянальным героем [Ул. Караткевіч].*

Дзеяслоўная анафара дазваляе перадаць інтэнсіўнасць праяўлення дзеяння: *Буду пець не за славу, праз вас абяцаную; Буду пець, бо люблю свайго краю паляны. Буду пець, бо люблю сваю песню загнаную; Буду пець, бо мне дар гэты доляй пасланы [Я. Купала]; Люблю цябе, адзіную да болю, Люблю цябе з гадамі гарачэй [С. Грахоўскі];*

паказвае высокую ступень яго значнасці: *Ёсць любоў да блізкага чалавека, ёсць любоў да роднай зямлі, да сцежак маленства, да матчынай песні. І ёсць любоў да горада, складаная і невыказная, як радасць і боль [С. Грахоўскі];*

Будзе тут бярозка, Будзе тут рабінка, Будзе клёну горстка, Будзе і калінка [Я. Купала]...

Дзеепрыметная анафара адзначае дзеянне як якасць, праяўленую ў часе:

*Жыло сумленне, ды яно
Забіта ў сэрцы тым даўно —
Забіта сытасцю,
Забіта хітрасцю,
Забіта сквапнасцю,
Забіта святасцю,
Забіта хіжасцю
І іншай іншасцю* [А. Пысін].

Ад'ектыўная анафара падкрэслівае важную якасць прадмета размовы, яго істотную ўласцівасць. Яна можа выражацца як якаснымі: Белыя сыпяцца долу крышталікі, Белыя крышацца хмаркі ўгары. Сосны захутаны ў белыя шалікі. Белая мітусь у белым бары [Н. Гілевіч];

Новая кніга паэзіі Пімена Панчанкі. Новая радасць сустрэчы з даўно любым табе паэтам [Р. Барадулін],

так і прыналежнымі прыметнікамі: Панчанкаўскае слова заўсёды нечакана выбухвае — яно ад партызанскіх падрыўнікоў, што пад адхон эшалоны куляць умелі... <...> Панчанкаўскае слова глыбіннае, баравое, на ім раса з даспелых яблыкаў і з азяблай атавы роднай Бягомльшчыны — яно ад матулі, ад народа, па душэўнай спадчыне [Р. Барадулін].

Адвербіяльная анафара ўзмацняе акалічнасны дэтэрмінант пры дзеяслове. Яна падкрэслівае ступень праяўлення пэўнага дзеяння: Колькі думак у вершах пра космас, колькі пачуцця ў вершах пра радзіму, пра маці, колькі іскрыстай весялосці ў вершах пра свой прыезд дадому разам з дажджом... [Р. Барадулін]; Нялёгка быць даверлівым і шчырым, Нялёгка крыўды даўнія забыць, Нялёгка жыць з усімі ў міры І кожнага аднолькава любіць [С. Грахоўскі];

яго часавыя межы: Запозна радасць, як даспелы яблык, Запозна ў абарот бярэ прагноз [Я. Янішчыц];

Тады нам і сталасць, і старасць здаваліся адцягненымі філасофскімі паняццямі. Тады далёка было... да кватэры, што стала апошнім прытулкам для сябра [Р. Барадулін];

лакатыўную характарыстыку: У адной з самых шчырых споведзяў перад роднай Беларуссю, у адной з самых шчырых прысяг — палымянай паэме “Беларусь” <...> паэт звяртаўся да партызанскага краю, дзе нават бары сталі народнымі помнікамі [Р. Барадулін];

прычынна-выніковую залежнасць: Адсюль і такая, крыху мужчынская ўхватка тваіх мужных, тваіх упэўненых і зажураных радкоў. Адсюль і такая неспатольная прага да жыцця, да пазнання яго самых глыбінных пластоў [Р. Барадулін];

якасць дзеяння: Добра закурываць над абрывама цясніны і гутарыць “о временах грядущих”... <...> Добра гайдацца, учапіўшыся за пругкае голле бука... Добра знайсці сцюдзёную крыніцу і прыкленчыць каля яе гаваркой вады. Добра ўспомніць, што ўчора ты стаяў на носе імклівага кацера і... <...> адчуваў сябе вольным, як чайка! [Я. Брыль].

Анафара, выражаная безасабова-прэдыкатыўным словам, набывае мадальнае значэнне, падкрэслівае неабходнасць ажыццяўлення пэўнага дзеяння: Трэба ўсімі... канстытуцыйнымі спосабамі дабівацца ажыццяўлення Закона аб мовах... <...> Трэба асабліва настойліва змагацца за беларусізацыю школ... <...> Трэба зрабіць нашым... дзяржаўным і ўсенародным клопам — клопат пра культуру роднай мовы... <...> Трэба вярнуць нашай роднай мове яе сапраўднае беларускае аблічча... <...> Трэба навесці вялікую выхаваўчую работу... <...> Трэба наогул шырэй і актыўней заняцца філалагічна-лінгвістычным выхаваннем насельніцтва Беларусі... [Н. Гілевіч].

Магчыма выкарыстанне парнай анафары: Каб цэлы свет не здаўся вузкім, Каб годна жыць паміж людзей, Любіце мову беларуску, Любіце з кожным днём мацней [Л. Дайнека].

Арыгінальнай і даволі рэдкай з’яўляецца гукавая анафара — паўтарэнне пачатковых гукаў:

Слухай

Святую хвіліну маўчання:

Спяць ленінградцы,

Спяць масквічы,

Сібіракі, украінцы,

Мінчане [С. Грахоўскі];

або іх спалучэнняў:

Абрыдлі

Абрысы

Абразы.

У сэрцы адно

Амбразуры [А. Кавалеўскі].

Гукавая анафара можа спалучацца з алітэрацыяй, паўтарэннем аднолькавых зычных гукаў, ствараючы выразны гукапісны малюнак:

Звіняць на развітанне чаркі

За Русь, Свабоду, за сяброў,

З якімі болей не сустрэцца [С. Грахоўскі].

Вялікія экспрэсіўныя магчымасці мае строфная або сінтаксічная анафара, пры якой у пачатку радкоў паўтараюцца аднолькавыя ці раўназначныя сінтаксічныя канструкцыі:

Ты помніш калючыя снія зімы?

Ты помніш глухія сігналы адбою?

Ты помніш разлукі?

І толькі Радзіма

Была неразлучна са мной і з табою [С. Грахоўскі];

Яна прыводзіць да поўнага структурнага паралелізму, які праяўляецца ў аднолькавай пабудове суседніх сказаў, і выконвае архітэктанічную ролю, становіцца своеасаблівай канвой, стрыжнем, што звязвае ўвесь тэкст: Мы святкуем дзень нараджэння паэта, якому было наканавана лёсам стаць... <...> вялікім летаністам жыцця-быцця беларускага народа...

Мы святкуем юбілейнае свята паэта, які адзін з першых у беларускай літаратуры прывітаў нараджэнне новай, сацыялістычнай эры ў гісторыі чалавецтва...

Мы святкуем юбілей паэта — не толькі палымянага трыбуна... <...> але і мастака-рэаліста...

Мы святкуем свята паэта незвычайнай, невычэрпнай і нястомнай творчай энергіі і сілы...

Мы святкуем дзень нараджэння паэта, які даў нам, сваім нашчадкам, непераўздызены прыклад жыватворнай сувязі з народна-паэтычнымі каранямі і вытокамі...

Мы святкуем стагадовы юбілей паэта, чые першыя крокі ў літаратуры сталі крокамі ў несмяротнасць.

Мы святкуем свята Купалы... [Н. Гілевіч]. Анафарычны паўтор у дадзеным тэксце, паралелізм сінтаксічных канструкцый спалучаецца з градацыяй выражаемага зместу, якая атрымлівае кульмінацыйнае вырашэнне ў заключным сказе.

Паралелізм можа быць поўным і частковым. Пры поўным паралелізме члены сказа расстаўлены ў адной паслядоўнасці і выражаны аднолькавымі формамі, што стварае своеасаблівую сінтаксічную сіметрыю. Пры частковым паралелізме члены сказа размяшчаюцца ў адвольным парадку.

Анафара, такім чынам, выконвае ў маўленні структурна-семантычную і экспрэсіўную функцыі — садзейнічае ўпадпарадкаванню слоўнай пабудовы тэксту, лагічнаму, паслядоўнаму разгортванню думкі і ўзмацненню яго эмацыянальнага гучання. Сэнсава-выдзяляльнае значэнне анафары павышае інфармацыйнасць маўлення, насычанаць зместу і глыбіню раскрыцця ідэі, канцэптуальную значнасць слова. Стылістычная функцыя анафары абумоўлівае ўзбагачэнне маўлення дадатковымі эмацыянальна-ацэначнымі значэннямі.

Ампліфікацыя (лац. *amplificatio* ‘пашырэнне, наапаенне’) — выкарыстанне блізказначных або аднатыпных па будове моўных адзінак ці канструкцый з мэтай узмацнення экспрэсіўнасці: *Цвёрда перакананы ў адным, пакуль будуць чытачы, якія даражаць адкрытым словам паэзіі, вершы Івана Драча будуць гучаць, бо яны задушэўныя і мудрыя, вечныя і надзённыя, яны сапраўдныя* [Р. Барадулін].

Ампліфікацыя дазваляе ўсебакова адлюстраваць прадмет размовы, стварыць цэласнае ўяўленне аб з’явах рэчаіснасці, выклікаць пэўнае эмацыянальнае стаўленне да іх: *Колькі ворагаў паланілі цябе* [мову — А. С.], *знішчалі, палілі вёскі і гарады, тапталі палі, высякалі лясы, забівалі, выганялі за свет людзей...* [Б. Сачанка]; *Толькі няўрымслівая натура Карпава не сунімалася: ён не даваў спакою ні сабе, ні сваім сябрам, ні знаёмым і незнаёмым магчымым будучым аўтарам. Уладзімір Барысавіч задумаў кнігу-песню пра Мінск. Пачаў заказваць нарысы, эсэ, вершы, успаміны пра мінулае нашай сталіцы* [С. Грахоўскі].

Ампліфікацыя даволі часта будуюцца на выкарыстанні аднародных членаў сказа

выказнікаў, акцэнтуючы ўвагу на разнастайнасці, інтэнсіўнасці або напружанасці дзеяння: Гучалі вершы, песні. Успаміналі, шкадавалі, сумавалі [Р. Барадулін]; Яшчэ нядаўна вось тут шапацела, шаргацела, жаўцела, свяцілася, святкуючы свой час, лагоднае бабіна лета [Я. Сіпакоў]; А, наогул, паэзія не любіць доўгіх размоў пра яе, бо яна дзяўчына, дама, і, значыць, трэба яе слухаць, бачыць, разумець [Р. Барадулін];

дзеянікаў, падкрэсліваючы разнастайнасць суб'ектаў дзеяння: Ад прадзедаў спакон вякоў Мне засталася спадчына; ...Аб ёй мне баюць казкі-сны Вясеннія праталіны, І лесу шэлект верасны, І ў полі дуб апалены [Я. Купала];

Не ўсё напісанае Казімірам Сваяком раўназначна і вытрымала выпрабаванне часам, але ў лепшых яго творах астаўся бунтарскі дух, светлыя думкі і мары, вера ў свой народ, яго шчаслівую будучыню, любоў да роднага краю і простага працоўнага чалавека. Гэтыя творы заслугоўваюць таго, каб іх ведалі, а само імя Казіміра Сваяка — любові і шчырай пашаны [Б. Сачанка];

азначэнняў, выдзяляючы множныя істотныя якасці і ўласцівасці прадметаў апісання: Я цябе прыгадаў Басаногаю, шустраю, тонкай... Маладою, іскрыстаю, крышачку колкай [С. Грахоўскі]; Гэта любоў рабіла радкі старэйшыны нашай паэзіі ўзнёслымі і прачулымі, шчырымі і пераканальнымі [Р. Барадулін];

прамых і ўскосных дапаўненняў, адзначаючы спектр аб'ектаў дзеяння: Беларускі лес мае сваё аблічча, свой голас, сваю манеру шумець і думаць [Р. Барадулін]; Успамінаю гады, дні, асобныя эпізоды, а перад вачыма так выразна ўстае да драбніц так знаёмае аблічча, заўсёды ясныя вочы, шырокая і шчодрая душа [С. Грахоўскі]; Табе я вечна вінаваты, А расплаціцца не магу, За хлеб, за соль, за боль, за страты Я вечна ў цябе ў даўгу [С. Грахоўскі]; Ушаччына была для Петруся Усцінавіча як павелічальнае шкло, праз якое бачыцца ўся Радзіма, з яе клопатамі і поспехамі, з яе радасцю і смуткам ёміста, велічна, чыста [Р. Барадулін];

акалічнасцей, выдзяляючы значэнне спосабу дзеяння: Наогул да роднай мовы народны паэт ставіўся надзвычай чуйна, ашчадна, любоўна [Р. Барадулін].

Адзінкі ампліфікацыйнага раду найчасцей адносяцца да

назоўнікаў: Будзь музаю маёй, Маім натхненнем І ласкаю, І казкаю жывой, Маёй надзеяй і маім сумленнем... [С. Грахоўскі]; Паэт не выстаўляецца перад чытачом ўсёзнайным докай, прыручаным маралізатарам, павучальнікам, заканадаўцам поглядаў і мод [Р. Барадулін];

прыметнікаў: Праходзяць летнія дажджы, Сляпыя, цёплыя, грыбныя. [С. Грахоўскі]; Сіні дом, сіні туман, сінеча бясхмарнага неба маладосці, смуга часу, адлегласці. Яны застаюцца чыстымі, прывабнымі, незабытнымі [Р. Барадулін];

дзеясловаў: Коціца, ўеца далінкай крыніца, Б'еца, плюскоча ў каменнях вадзіца [Я. Купала]. Людзі прыходзяць у гэты свет, каб думаць, любіць, ствараць [С. Законнікаў].

Даволі часта ампліфікацыю ўтвараюць кантэкстуальныя сінонімы. Размешчаныя ў пэўнай паслядоўнасці, сінанімічныя лексічныя адзінкі ўтвараюць своеасаблівы сінанімічны рад, які дазваляе ўдакладніць і дэталізаваць сэнсавыя адценні аднаго паняцця: Пачварнае, дзікае, жорсткае Крычыць, вераішчыць і траішчыць, А добрае, людскае, боскае Замоўкла і цяжка маўчыць. [Н. Гілевіч]; З першых выступленняў у друку ў ім адметна праявіўся прыроджаны майстра верша, тонкі, выразны, акрэслены [Р. Барадулін]; А вось Галі, невялічкая вёсачка, якая стаіць пры большаку з Вулы на Сокарава... <...> запамнілася добра. Тут жыццё, неабдымны, вялікі свет абрынулі на мяне безліч пахаў, гукаў, фарбаў, падарылі мноства прыгод [С. Законнікаў].

Ампліфікацыя можа спалучацца з выкарыстаннем іншых выяўленча-выразных моўных сродкаў, якія ўзмацняюць яе экспрэсіўны патэнцыял — эпітэтамі: Нервовы, вуглаваты, адкрыта-даверлівы і бязлітасна-справядлівы. Паэт заўсёды выступае супроць параднай балбатні, супроць слаvasлоўя, ліслівасці і няшчырасці [Р. Барадулін];

метафарамі: Крылатыя чайкі мяне прывіталі, Спынілі на беразе мора мяне, А хвалі бягуць, захлынаюцца хвалі І б'юцца, як біліся, пэўна, даўней... [С. Грахоўскі];

параўнаннямі: Сапраўдны друг... <...> Прыходзіць у бядзе неспадзявана, Як хлеб, як соль, як вогнішча ўначы [С. Грахоўскі];

антытэзай: Ён з вялікім, я сказаў бы, безабаронным даверам ідзе да чытача, ідзе такім, як ёсць, ідзе са сваімі сумненнямі і перакананасцю, з радасцямі і пакутамі [Р. Барадулін];

парцэляцыяй: *Камандзіроўкі на буйнейшыя новабудоўлі рэспублікі. Цікавыя людзі, гутаркі, сустрэчы. Рэпартажы, замалёўкі, вершы...* [Р. Барадулін];

перыфразай: *Гэта само накаленне паэта, якое прайшло азбуку жаху, гневу, нянавісці, любові* [Р. Барадулін];

інверсіяй: *Зачараваў мяне Пімен Панчанка смеласцю, сакавітасцю, незвычайнасцю звычайнага* [Р. Барадулін] і інш.

Ампліфікацыя як фігура паўтору садзейнічае стварэнню напружанасці выкладу, хуткасці, імклівасці выражэння думкі, паглыбленню зместу, павелічэнню эмацыянальнай афарбоўкі і ўзмацненню выразнасці выказвання. Яна дазваляе перадаць дынамізм апавядання, спосаб ажыццяўлення дзеяння, інтэнсіўнасць яго працякання, хуткую змену падзей, узмацніць розныя якасці, уласцівасці прадметаў, паказаць разнастайнасць прадметаў акаляючай рэчаіснасці, адлюстраваць багаты спектр эмацыянальна-псіхічнага стану чалавека.

Градацыя (лац. *gradatio* ‘узрастанне, узмацненне, паступовае павышэнне’) — фігура маўлення, заснаваная на такім размяшчэнні сегментаў выказвання, калі ў кожнай наступнай частцы ўзмацняецца (радзей паслабляецца) сэнс папярэдняй, што ў цэлым павышае экспрэсіўнасць выражэння: *Ад калыскі да апошняга шляху жыве ў кожным з нас свой Пушкін вобразам, радком, думкай, палкасцю, перакананасцю* [Р. Барадулін].

Градацыя лічыцца актыўным сродкам выражэння ідэі, сэнсавай мадэллю арганізацыі выкладу пэўнай думкі ў тэксце: *У штодзённай мітусні і клопаце не трэба ніколі забываць пра слова, а трэба дбаць пра яго, усяляк аберагаць, шанаваць, развіваць, каб яно служыла бацькам, дзядам і прадзедам* [Б. Сачанка].

У навуковай літаратуры выдзяляюцца дзве асноўныя разнавіднасці градацыі: клімакс і антыклімакс. Клімакс — паслядоўнае пашырэнне значэння паняццяў, якія размяшчаюцца адно за адным, альбо саміх па сабе, альбо ў складзе адпаведных сінтаксічных структур. Пры гэтым адбываецца рух ад канкрэтнага да агульнага, вытрымліваецца адзіная лінія нарастання [1, с. 203]: *Новыя радкі, вершы, задумы прыезджалі з намі з такіх незабыўных, афіцыйна кажучы, мерапрыемстваў* [Р. Барадулін].

Клімакс можа быць лагічным, калі адбываецца паслядоўнае пашырэнне аб’ёму паняццяў (напрыклад, у навуковым тэксце)

або паралагічным, калі мае месца рэзкае нарастанне семантычнага нападзення моўных адзінак і дзеянні, працэсы, аб'екты, названыя першым і апошнім кампанентамі градацыі, аказваюцца амаль процілеглымі, набываюць адзнаку семантычнай палярнасці (у літаратурна-мастацкім дыскурсе).

Антыклімакс — паслядоўнае звужэнне семантыкі лексічнай адзінкі шляхам пераўтварэння агульнага паняцця ў канкрэтнае [1, с. 204]: *Тады толькі... <...> вершы ў іх графічным малюнку становяцца паэзіяй, калі паэт піша пра тое,.. <...> што ён не можа маўчаць сёння ж, цяпер, у дадзены міг...* [Р. Барадулін].

У выказванні найчасцей змяшчаецца адзін градацыйны рад, звязаны з дыферэнцыяцыяй агульнага паняцця: *Кожны падымаў і падымае свой участак, свой загон, сваё поле непаўторна і зацікаўлена* [Р. Барадулін]. Асаблівай выразнасцю і сэнсавай напоўненасцю вызначаюцца сінтаксічныя канструкцыі, у якіх выкарыстоўваюцца некалькі градацыйных радоў: *Адсюль і такая неспатольная прага да жыцця, да пазнання яго самых глыбінных пластоў, такая нястомнасць вандравання, такая нясустрымная радасць ад сустрэч з новымі краінамі, гарадамі, з новымі людзьмі — тваімі прыхільнікамі, чытачамі* [Р. Барадулін].

Градацыя садзейнічае максімальна поўнаму нападзенню зместам выказвання, адлюстраванню шматстайнасці і шматграннасці апісваемых з'яў: *Іван Паўлавіч Мележ. Тры словы гэтыя ўвабралі ў сябе цэлы сусвет думак, вобразаў, людскіх лёсаў і характараў* [Р. Барадулін]; адценняў выконваемых дзеянняў: *У наш час, у век, празваны векам касмічных хуткасцей, зачаста пачынаем цмокаць і прыцмокваць, калі ў рэдакцыю прыйшле вершы невядомы аўтар* [Р. Барадулін].

Градацыя дазваляе перадаць паступовае нарастанне інтэнсіўнасці, напружанасці дзеяння ці працэсу: *Ды і не прывык ён на Першамай дома сядзець, калі, здаецца сама душа рвецца разам з людзьмі быць — хадзіць, спяваць, радавацца, смяцца* [Б. Сачанка], або паказаць сістэму паслядоўных, ўзаемазвязаных з'яў і паняццяў: *Сям'я, адчуванне яе, — прадзеды, дзяды, бацькі, мы самі, нашы дзеці, унукі, праўнукі* [Р. Барадулін]; ...*Ва ўсім, што ёсць беларуская зямля і беларускае неба, яго [Багдановіча — А. С.] душа, яго імя, яго боль, яго вера і надзея растварана на вечныя векі* [Н. Гілевіч].

Градацыя можа перадаваць таксама ўзмацненне эмацыянальна-ацэначнай канатацыі прадмета размовы: *І тут пачалася дуброва, дуброўка, дубровачка* [Ул. Караткевіч].

Градацыя, такім чынам, з'яўляецца дзейным сродкам выяўленчай выразнасці, валодае яскравай вобразнасцю, дазваляе перадаць разнастайнасць з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці, паказаць яе дзеянні і працэсы ў развіцці.

Анадыпложіс (грэч. *anadiplos* 'падвоены') — фігура маўлення, у якой канец аднаго сказа паўтараецца ў пачатку другога, суседняга сказа: *Даволі доўгі быў час маўчання. Маўчання адноснага, бо паэт усё ж гаварыў з жыццём* [Р. Барадулін].

Анадыпложіс адносіцца да кантактных, лакалізаваных паўтораў. Паўтор сегментаў на мяжы сумежных сказаў уплывае на ўзаемапранікненне іх сэнсу і ўзмацненне выразнасці: *Маці адна, як і Радзіма. Радзіма таксама жаночага роду* [Р. Барадулін].

У складзе анадыпложісу выкарыстоўваюцца як асобныя лексічныя адзінкі: *Ідзе жыццё. Жыццю канца няма* [С. Грахоўскі], так і спалучэнні слоў: *Сімвалам Беларусі стала маленькая рэчка Нярэшня. Рэчка Нярэшня — гэта жыццёвыя вытокі для паэта* [Полымя 2003, № 8, с. 188].

Калі структура анадыпложісу складаецца з аднаслоўнай адзінкі, то паўтораная лексема можа належаць да любой часціны мовы. Найчасцей у анадыпложісе выкарыстоўваюцца іменныя часціны мовы, якія фіксуюць увагу на суб'екце дзеяння: *Культура, духоўнасць — гэта тая вельмі тонкая матэрыя, якая непарыўна і моцна яднае нас. Нас — гэта значыць усіх жыхароў Беларусі* [Р. Барадулін]; або ўскосным аб'екце, які набывае адметнае семантычнае нападзенне: *Моцна сціснуў вусны, каб не чулі, Як балюча пакідаць мне свет. Свет маіх пакут і спадзяванняў...* [С. Грахоўскі]; *Гэта перш за ўсё выхаванне. Выхаванне душы, выхаванне розуму, фарміраванне ладу мыслі* [Н. Гілевіч] і пры паўторы можа пераўтвараецца ў суб'ект: *Шчасліва пасеяныя зерні роднай мовы на ўдзячнай глебе ўражлівай юнай душы далі добры ўраджай. І ўраджай гэты даў хлеб надзённы ўсім, каму дарага Беларусь, яе культура, яе паэзія* [Р. Барадулін].

Дзеяслоўная лексіка ў анадыпложісе падкрэслівае дзеянне і лагічна выдзяляе яго ў структуры сказаў: *І, сеўшы на высокі*

ганак, Пра волю вольную запець. Запець, што ім шляхі адкрыты, Што крылы рвуцца ў прастор... [С. Грахоўскі]; Гэта, аднак, не адбылося. Адбылося штосьці іншае — прыкрае, непрыгожае, ганебнае [Н. Гілевіч].

Анадыплогіс найчасцей ахоплівае два сказы: Невыпадкава з’яўляецца певень на палотнах майстра, бо гэта птушка — служка бога агню, пажару. А пажар якраз і свяціў Марку Шагалу ў першыя хвіліны з’яўлення на свет [Р. Барадулін], хаця ў асобных выпадках можа “сашчэпліваць” і тры сказы: З сівых часін маці была ашчаджальніцай агню. Агню, які абаграваў і карміў. Агню, які шчырасцю сагравае ўсе вякі [Р. Барадулін]. Узмацняе выяўленчую выразнасць парны анадыплогіс: Аўтар любіць і жыве паэзіяй. Паэзіяй прасякнуты і думы яго герояў. Герояў, для якіх словы — гэта малітва [Полымя, 2003, № 8, с. 192].

Арыгінальным з’яўляецца анадыплогіс у складзе некаторых паэтычных твораў, калі ён набывае ланцужковы характар: Травы пахнуць кветкамі, Кветкі пахнуць зорамі, Зоры над палаткамі — Лесам і азёрамі [П. Глебка].

Анадыплогіс, такім чынам, садзейнічае ўзаемапранікненню семантыкі сумежных сінтаксічных адзінак, з’яўляецца выразным тэкстаўтваральным сродкам, стварае эфект “запаволенай здымкі”, якая падкрэслівае працягласць дзеяння, бесперапыннасць руху, выдзяляе суб’ект або аб’ект дзеяння.

Дыяфара (грэч. *diaphora* “адрозненне, разнавіднасць, падхват”) — фігура маўлення, якая ствараецца ў выніку паўтору ў змененым і, як правіла, ўзмоцненым значэнні выказаных вышэй слоў:

Мама! Маці! Матуля! Мамачка! Слова гэтае амаль на ўсіх мовах свету гучыць падобна... [Р. Барадулін];

Падбіралі, падбіраюць і падбіраць будуць эпітэты да Яўгеніі Янішчыц [Р. Барадулін].

Хоць сэрца просіцца ў адстаўку,
А я адстаўкі не даю [С. Грахоўскі].

Я. У. Ключоў называе дыяфару паўторам-рэтраспекцыяй, паколькі гэты паўтор вяртае чытача да таго, што толькі што прагучала, і паўтарае яго ва ўзмоцненым значэнні [1, с. 244].

Дыяфара знешне напамінае анадыплогіс, але паміж імі істотнае адрозненне: анадыплогіс мае лакальную замацаванасць —

гэта паўтор слоў на сумежжы некалькіх сказаў, дыяфара не мае пэўнай пазіцыі ў сказе.

Яна звычайна выкарыстоўваецца ў пачатку сказа: Падбіралі, падбіраюць і падбіраць будуць эпітэты да Яўгеніі Янішчыц [Р. Барадулін]; або ў яго сярэдзіне: Ён для мяне жывы — Сямён, Сымон, Арсенцій Паўлавіч, як мы з паважаным жартам называлі яго студэнтамі [Р. Барадулін].

У дыяфары часцей выкарыстоўваюцца дзеясловы: Паэзія яго была, ёсць і будзе надзённым хлебам духу [Р. Барадулін]; І пісаў пра яго, і буду пісаць, пакуль мне бачыцца толькі ягоная ўсмешка [Я. Брыль], хаця сустракаюцца і іменныя часціны мовы: Мова тады родная, калі яна пачута ад маці, калі кожнае слова сагрэта сэрцам матчыным, калі кожны гук матчынай мовы з-пад матулінага сэрца [Н. Гілевіч].

Гемінацыя (лац. *geminatio* ‘паўтор’) — фігура маўлення, заснаваная на кантактным паўторы адных і тых жа слоў або словазлучэнняў не менш за тры разы: Бадай, яшчэ ніколі яго [Багдановіча — А. С.] урокі і заветы не адкрываліся чытачам з такой глыбінёй, як сёння, і ніколі не ўспрымаліся з такой удзячнасцю, як сёння, — сёння, калі збываецца векавечная кара беларускага народа аб свабодзе і незалежнасці [Н. Гілевіч].

Выкарыстанне гемінацыі садзейнічае стварэнню эфекту працягласці і шматразовасці падзей або насычанасці з’яў, інтэнсіўнасці дзеянняў, узмацненню характарыстыкі прадмета. У залежнасці ад часцінамоўнага выражэння гэтай фігуры маўлення рэалізуюцца яе розныя семантыка-стылістычныя магчымасці. Так, субстантыўная гемінацыя падкрэслівае важнасць прадмета разважання, пераводзячы яго ў разрад ключавога паняцця: І ў гэтым сэнсе можна сказаць, што пасмяротная трагедыя Багдановіча працягваецца. Таму што працягваецца трагедыя культуры, якой ён належыць, трагедыя мовы, якую ён пісаў, і, значыць, трагедыя народа [Н. Гілевіч]; ад’ектыўная гемінацыя падкрэслівае характарыстыку прадмета: Слізкія, слізкія, слізкія сцежкі — Ані сняжынкі на чорным галлі. Адрасаваны табе усмешкі І сантыменты табе — былі! [Я. Янішчыц]; гемінацыя займенніка выдзяляе ступень праяўлення якасці прадмета: Самыя доўгія, самыя светлыя, Самыя ціхія, самыя летнія Дні сенакосныя [Ю. Свірка], адвербіяльная гемінацыя садзейнічае ўзмацненню акалічнаснага дэтэрмінанта: Слава травам, слава кветкам, Слава

летнім яркім дням, I засеяным палеткам, I пакошаным лугам!
[П. Глебка].

Кальцо — фігура маўлення, якая ствараецца паўторам на пачатку і ў канцы асобных строф ці ўсяго твора аднолькавых моўных адзінак. Гэта фігура выкарыстоўваецца пераважна ў паэзіі. У навуковай літаратуры выдзяляюцца гукавое, лексічнае, страфічнае і архітэктанічнае кальцо.

Найчасцей выкарыстоўваецца лексічнае кальцо — паўтарэнне на пачатку і ў канцы асобных вершаваных радкоў або строф аднолькавых слоў:

Галубоў галубіная сварка,
Колькі іх, галубіных чубоў,
На плошчы Святога Марка
Карміла ты з рук галубоў. [М. Сяднёў];

Жыццё без узлётаў, пралікаў і спадаў,
Без спрэчак калючых, нібыта асцё,
Без снёкі, дажджоў і густых снегападаў —
Пустая інструкцыя, а не жыццё [С. Грахоўскі].

Лексічнае кальцо дапамагае аўтару выдзеліць асобныя словы, падкрэсліць іх значэнне, тым самым засяродзіць увагу на пэўнай асобе, істоце, прадмеце, з’яве.

Гукавое кальцо — паўтарэнне аднолькавых гукаў або гукаспалучэнняў на пачатку і ў канцы асобных радкоў — даволі рэдкая з’ява:

Ці забываецца навек
Калі канае чалавек?
Не згіне ён
Таму, што ў свет
Вядзе яго нябачны след [С. Грахоўскі]

Дабру і міру кожны рад,
Трызніць вайной нягоднік і вар’ят [С. Грахоўскі].

Страфічнае кальцо — паўтарэнне асобных строф на пачатку і ў канцы чатырохрадкоўяў:

Косы звіняць.
Спеўна ўносяцца зыкі,
Поўняць жыццём жаўтацвет сенажаць,

*Майстры дзіўныя з нязнаных музыкаў,
косы звіняць [Н. Арсеннева].*

Архітэктанічнае кальцо — паўтарэнне на пачатку і ў канцы верша адных і тых жа слоў або цэлай страфы:

*Яна ў паход цябе збірала,
Як толькі грымнула вайна,
Яна касіла, жыта жала,
Лісты на фронт табе пісала,
Табой жыла, цябе чакала,
І дачакалася яна [С. Грахоўскі].*

Кальцо, такім чынам, садзейнічае сэнсаваму ўзмацненню паўтораных слоў, павышае іх экспрэсіўныя магчымасці, узмацняе эмацыянальную напоўненасць твора, паглыбляе яго ідэйны змест, дазваляе перадаць адносіны аўтара да апісваемых падзей і дзеючых асоб.

Падваенне — фігура маўлення, заснаваная на кантактным паўтарэнні адных і тых жа слоў або словазлучэнняў для іх лагічнага выдзялення: *23 верасня ў Палац прафсаюзаў ішлі і ішлі людзі: цывільныя, вайсковыя, у чорных кіцелях чыгуначнікаў, піянеры, студэнты, сувораўцы, вучоныя [С. Грахоўскі].* Пры падваенні адна і тая ж лексічная адзінка паўтараецца двойчы.

Выкарыстанне падваення садзейнічае стварэнню эфекту працягласці дзеяння: *Зноў і зноў вяртала памяць маленства, уражлівая, крыўдлівая, недаравальная, “у той дом, дзе гарачыя пахнуць аладкі” [Р. Барадулін];* яго інтэнсіўнасці: *Доўга не спалі і гаварылі, гаварылі пра жыццё, пра літаратуру [П. Панчанка];* шматразовасці падзей: *У нас, у Беларусі, штогод адкрываюцца ўсё новыя і новыя радовішчы карысных выкапняў, а шырокі чытач, адпаведна, адкрывае для сябе новых самабытных паэтаў [Р. Барадулін].*

Падваенне можа займаць розную пазіцыю ў сказе:

у пачатку сказа: *Бывай, бывай! Нам трэба размінуцца. Але на самай ростані спярша Хай для цябе ў нялётны час пачуццяў Пасвеціць мая шчырая душа [Я. Янішчыц];* *І зноў, і зноў будзе пытаць сябе пясняр новай долі народа [Р. Барадулін];*

у сярэдзіне: *А над полем гудуць і гудуць бальшакі, І кляновая замяць спраўляе дажынкi [С. Грахоўскі];* *Паэт і сёння ў дарозе, дарозе новых адкрыццяў [Р. Барадулін]*

або ў канцы сказа : *Добрым ладам яму б яшчэ жыць ды жыць* [Р. Барадулін].

Паўтараюцца розныя часціны мовы. Падваенне назоўнікаў садзейнічае лагічнаму выдзяленню суб'екта або аб'екта дзеяння: *Куды ні глянеш — людзі, людзі, І ў кожнага няпросты лёс* [С. Грахоўскі]; *Даланю чашы козытна ліжа ахвярны агонь, агонь ачышчэння, прычащэння да вогненнай сутнасці свету* [Р. Барадулін];

падваенне прыметнікаў вызначае характарыстыку прадмета: *Старая-старая песня! Колькі давялося за жыццё яе наслухацца!* [Н. Гілевіч]; *Пікі Паміра белыя-белыя, Дзеці Паміра смелыя-смелыя* [С. Грахоўскі];

падваенне дзеяслова ўзмацняе названае дзеянне, падкрэсліваючы яго працягласць: *У полі бяскрайнім морам бушуе жыта. Коцяцца пад лёгкім павевам ветрыка зялёныя хвалі, коцяцца і коцяцца, і няма ім ні канца, ні краю.* [Р. Ігнаценка];

падванне прыслоўя акцэнтуюе ўвагу на ступені праяўлення дзеяння: *І высока, высокая — першы ў промнях усходу — Тарас* [Р. Барадулін].

Пры падваенні могуць паўтарацца асобныя словы: *Андрэй з усіх сіл налёг на сваю галоўную працу: пісаць, пісаць!* [Полымя, 2004, № 2, с. 211] або словазлучэнні: *З Новым годам, з Новым годам! З новай песняй, з новай казкай! Зачаруем мімаходам Долі ходы думкай-краскай!* [Я. Купала]; *Да сустрэчы. Да сустрэчы. Белы вецер. Сіні дзень* [Я. Янішчыц]. Паўтораныя пры падваенні словы могуць аб'ядноўвацца як злучнікавай, так і бяззлучнікавай сувяззю.

Паліптатон (грэч. *polis* 'шмат' + *ptotis* 'выпадак') — фігура маўлення, заснаваная на паўторы аднаго і таго ж слова ў розных формах: *У вёсцы пілі толькі крынічную ваду, хлеб учыняўся таксама на крынічнай вадзе* [Р. Барадулін]; *Так любоў узбагачалася любоўю, любоўю пашанлівай, адданай.* [Р. Барадулін].

У залежнасці ад прыналежнасці кампанентаў паўтору да розных часцін мовы выдзяляюцца такія разнавіднасці паліптатону, як назоўнікавы, дзеяслоўны, прыметнікавы і прыслоўны. Найбольш пашыраны назоўнікавы і дзеяслоўны паліптатон. У складзе назоўнікавага паліптатону ўжываюцца звычайна розныя склонавыя формы аднаго і таго ж слова, што

стварае своеасаблівую граматычную парадыгму, якая садзейнічае максімальна поўнай рэалізацыі семантычнага аб'ёму лексемы, надае ёй дадатковыя сэнсавыя адценні і прыцягвае ўвагу слухача або чытача: *Як у аратага плуг, у жніі серп, так у пісьменніка слова. У слове пластыка, у слове музыка, у слове фарбы, у слове тое, чаго нідзе і ні ў чым няма — сэнс, адухоўленасць, страснасць. І няпраўду гавораць тыя, хто спрабуе пераканаць, быццам у яго ёсць думкі, але не хапае слоў, каб іх выказаць. Думак без слоў не бывае. Куды часцей сустракаецца адваротнае. Ёсць словы, а думак няма [Б. Сачанка].*

Дзеяслоўны паліптатон садзейнічае больш поўнаму і глыбокаму адлюстраванню пэўных дзеянняў або працэсаў, надае выказванню дынамізм, перадае паслядоўнасць развіцця падзей. Формы дзеяслова ў складзе гэтага паліптатону адрозніваюцца найчасцей паказчыкамі трывання, часу або асобы: *Завяя білася ў акно, Яна і сёння ў шыбы б'еца; І будзем так да старасці кахаць, Як некалі кахалі ў маладосці; Пакуль жыву, жыве са мною маці [С. Грахоўскі]; Шумеў лес, шумела возера [В. Вольскі]; Пісаў шмат, пісаў на-майстэрску стала, як пішуць развітваючыся, калі мала часу, а сказаць трэба багата [Р. Барадулін]. Дзеяслоўная парадыгма ў паліптатоне дае магчымасць паказаць багаты спектр сэнсавых адценняў у слове — пералічэнне дзеянняў, іх супрацьстаўленне, працягласць і пераходнасць: Будзе снег. Будзе дождж. Будзем мы. І не будзе самотнай зімы, І не будзе забытых дарог, І не будзе высокім парог, За якім ёсць цяпло і святло, За якім нас з табой не было. [В. Шніп].*

Прыметнікавы паліптатон падкрэслівае азначальныя якасці прадмета размовы: *Вялікага мастака стварае, думаецца, вялікая праца. Выдатнага мастака, трэба думаць, праца выдатная [І. Мележ].*

Прыслоўны паліптатон выдзяляе акалічнасць дзеяння: *Лёгка дыхаць пасля дажджу, лёгка ісці [І. Пташнікаў].*

Даволі рэдка выкарыстоўваецца займеннікавы паліптатон, які выконвае выдзяляльную функцыю і ўзмацняе ўказальнае значэнне: *Гэты край, гэта мая Поўнач — узгоркавая, азёрная, ільняная Віцебшчына, а ў ёй яшчэ больш блізкая, яшчэ больш свая — Аршаншчына [Я. Сіпакоў]; Купала застанецца першай нашай любоўю, нашымі вачыма, нашым сумленнем, нашым вечна жывым сэрцам [Ул. Караткевіч].*

У межах адной сінтаксічнай канструкцыі можа ўжывацца паліптон некалькіх намінатыўных адзінак, што ўзмацняе выразнасць выказвання: *Кожны пісьменнік — сын свайго народа, і значэнне яго ў рэшце рэшт вызначаецца тым, як ён наказвае свой народ свету, што ён кажа свету ад імя свайго народа* [І. Мележ].

У некаторых выпадках паліптон прыводзіць да стварэння каламбура: *Чужое шчасце мне прыносіць шчасце; Святы запал астудзяць у душы, Дзіця зняважаць, адштурхнуць калеку, Аж пабягуць па скуру мурашы... Пара быць Чалавекам чалавеку!* [С. Грахоўскі]; *Данамагчы захаваць культуру можа толькі культура* [Н. Гілевіч].

Пэўная граматычная мадыфікацыя лексемы ў складзе паліптонону стварае дадатковы стылістычны эфект, павышае экспрэсіўнасць выказвання і ўзмацняе семантычны патэнцыял слова.

Дэрывацыйны паўтор — паўтор аднакаранёвых слоў, а таксама марфемны паўтор з мэтай актуалізацыі значэння асобных структурных элементаў слова. Гэта арыгінальны, адзін з рэдкіх відаў паўтору, які найчасцей сустракаецца ў паэтычнай творчасці. Яго называюць таксама частковым паўторам.

Найбольш частымі і разнастайнымі з'яўляюцца каранёвыя паўторы. Гэта адзін з самых адметных відаў паўтору, у якім сумяшчаюцца вертыкальная і гарызантальная ўласцівасці тэксту, спалучаюцца парадыгматычная і сінтагматычная характарыстыкі моўных адзінак. Паводле пазіцыі і размяшчэння ў паэтычным радку яны бываюць кантактныя і дыстантныя. Разгледзім іх на прыкладзе паэтычнай творчасці Я. Янішчыц.

Кантактныя паўторы, акрамя звязнасці, выконваюць ролю ўзмацнення сэнсу і ідэйнай значнасці паўтораных слоў:

*А вечарам, на схіле зоркі,
Прымоіцца ў пустым акне,
Што клічаш ты не цень мой горкі,
А з жыта — жытнюю! — мяне;*

*На год паменеў дзень,
Ды стаў яшчэ выразней.
А цененькі мой цень
Перад табой, што вязень;*

А той заліў — увесь спакой...

Сутоіўся ён, зыбкі...

Жывуць сваёю талакой

І рыбакі, і рыбкі...;

Сышліся бур і стрэлаў стрэлкі;

Бы спрэс грамы і грамавержцы,

Каменні, крушні, асцюкі...;

Бы на снезе іду басанож —

Скрушна сцелеца сцежка ў Прылуці.

Дыстантны паўтор выконвае ў першую чаргу функцыю звязнасці, ён аб'ядноўвае адасобленыя, размешчаныя на пэўнай адлегласці, адзінкі тэксту, спалучае іх паміж сабой, у выніку чаго ўзмацняецца іх значэнне і роля ў раскрыцці зместу маўлення:

Добры час.

І добры лад.

Дабрыня пасцелю сцеле;

З сярпачкамі ды з віламі,

З кажнюткага жытла —

Тут вёсачка Цярпілаўка

Спявала і жыла;

Снег іскрыўся і віхрыўся,

Замятаючы сляды.

Чарнавую ноч сляпілі

Снегавыя матылькі;

Снежкі хлёткія ляпілі

За спіною дружбакі;

Турботная нагода —

Каваць і выпраўляць.

Паэт — каваль народа,

накш нашто каваць!;

Напэўна, шчасце ў мяне не па ўзросту.

Хістаецца ў руках чаша з бяросты.

Ты адыходзіш святочна і проста.

Забіраеш радасць і сон.

Да захмялення пахне табою
чаша бяростава,
У якой недапіты бярозавы сок...

Вельмі разнастайнымі з'яўляюцца каранёвыя паўторы і паводле сваёй структурна-граматычнай характарыстыкі, якая дазваляе выдзеліць наступныя іх тыпы:

а) паўтор аднакаранёвых назоўнікаў:

Даносчыкам да твару ліпкі бруд,
Пры дапамозе іхняе брыднечы
Выносіліся словы, як прысуд;

Як жыцця твайго палова —
Выспеў жыта жоўты край;

Віна з маной, з фарцоўкаю — няпраўда
І з чамярыцай чэмер пад руку?;

б) назоўніка і прыметніка:

То буслікі на розуме, то гусі,
То сціплы ўзор радзімага радна;
Узвейны ветрык легкавейны,
Пакажа сцезку напасткі;

З якой такой няроўнае натуры
І ў чым бы чалавек ні награшыў —
Мяне хвалюе масавасць культуры,
Як масавы, зацюканы пашыў;

в) назоўніка і дзеяслова:

Звіняць гадоў званы:
Да каласочка колас.
Між мудрай гаманы
Ваш чую голас;

Ляціць ракета.

І лятун.

Усім хапае месца;

Гукаю я ў бяссоннай, вялай зморы
Далёкі май, світалінкі адлег.

Але наўкол — ні гуку, ні апоры,

Нібы мяне ўкапалі ў жорсткі снег;

г) назоўніка і дзеепрыметніка:

Гамоніць Палессе.

Гудзе Панямонь.

Шугае дубняк адубелы;

Бор чарніцамі зачэрнены

І мадзеюць мурагі;

д) назоўніка і дзеепрыслоўя:

А ў наступ ілі адны, бадай што пешкі,

Анешыўшы шаноўных гледачоў;

е) назоўніка, прыметніка і дзеяслова:

Нібы старонку перагортваю

Жыцця назад.

І рانیць слых.

Жывуць, жывуць у сэрцы мёртвыя,

Іх, можа, болей, чым жывых.

Паводле колькасці кампанентаў каранёвага паўтору вызначаюцца:

— двухкампанентныя паўторы:

Жыццё, жаданне, жыта

Ў адзін зліюцца хор;

Сінее крытыка ад злосці:

Куды ні глянь — крытыкуны!;

— трохкампанентныя:

Жывіце і любіце,

Свой беражыце дом...

Была ў жыцці я весняй

І лёгкаю на ўзмах

Над соснамі — у лесе,

Над жытам — у палях;

Як жыцця твайго палова —

Выспеў жыта жоўты край;

А золата таго, што лістападу:

О залаты, сляпучы падаліст!..

Пяе сасна.

*Шуміць сівы быльнэг.
А гэтая пясчаная дарога
Азалаціла з галавы да ног! ;
Скрозь машынны і ракетна-гулкі
Век, што дагукаўся да памінак,
Я лаўлю вас, цёмных спратаў гукі.
Гукі адгрымелых вечарынак .*

У асобную групу мэтазгодна вылучыць ужыванне аднакаранёвых вытворных слоў з рознымі прэфіксальнымі і суфіксальнымі элементамі. У іх ліку

— дзеяслоўныя намінацыі:

*Тут, дзе ласкава навераць на слова,
Але правераць затым на плячо;*

*Прашу. І не ўмею высока прасіць,
Тым болей выпрошваць пяшчоты;*

*Не пакахаўшы, адкахалі
І толькі песняю жылі?!*

— субстантыўныя:

*Франтавікі, Баяны, аднасельцы,
Насельнікі аблок і гарадоў..;*

*Ні спачуванняў тых, ні перашкоды,
Ні адчування смутку, ні віны;*

*На наверцы стаім, на праверцы,
Растапляючы камень і лёд.*

Па-майстэрску выкарыстаны каранёвы паўтор садзейнічае ў многіх выпадках раскрыццю ўнутранай формы слова, ужо страчанага ў мове або забытага першапачатковага значэння каранёвай марфемы:

*Відаць, ад жалю, ад жалейкі
Было з'явіцца мне на свет.
Жыву. Не жалюся;*

Адным з відаў частковага паўтору з'яўляецца афіксальны, як правіла, прэфіксальны, паўтор. Гэты від паўтору актуалізуе значэнне афіксальных марфем, дазваляе супаставіць словы з

блізкім словаўтваральным афармленнем, садзейнічае рытмізацыі маўлення, яго сэнсавай і гукавой выразнасці. Найчасцей у ім удзельнічаюць словы з аднатыпным граматычным афармленнем

— назоўнікі:

*Зноў праплывуць у змене дзён
Прыборкі, Прысухі, Прылукі;*

*Не тыя, не тыя — дажынкi, дакоскі.
І рук не хапае, і хлудзяць дажджы;*

*Няхай цябе не мучыць,
Хай лепшаму навучыць
Раздвоенасць, Расслоенасць,
Расплаўленасць душы;*

*Гэта ўсё — як праз лісце і дождж:
Перазваны гадоў, перастукі;*

— дзеясловы:

*І запячэ, і зашчыміць,
Як рана нажавая,
У грозных водблісках зарніц
Пара любові й жалю;*

— прыметнікі:

*Не боль, не гром і не разлука,
А — набалелая вышынь,
А — нагрымелая трывога,
А — высакосная ў цішы
Незацугляная дарога.*

Выкарыстанне пры афіксальным паўторы слоў з рознай часцінамоўнай прыналежнасцю ўзмацняе ступень выяўленчай выразнасці, паколькі адначасова накіравана на розныя граматычныя класы слоў. Гэта, як правіла, назоўнікі і дзеясловы:

*Прабіваецца праз першае лісце
Празрытасць думак і гукаў празрытасць...;*

*На наверцы стаім, на праверцы,
Растапляючы камень і лёд.
І прасвечваюць нашыя сэрцы
Каліноўскі. Купала. Народ;*

*Гэта ўсё — як праз дзіўныя сны:
Не было ж ні сустрэч, ні разлукі.
Ды ў зялёным канверце вясны
Прысылалі мне сонца Прылукі.*

Дэрывацыйны паўтор можа спалучацца з паліптатонам, што стварае арыгінальнасць і нечаканасць супастаўлення моўных адзінак: Будзень будзіць людзей, нагадваючы ім пра тое, што пачынаецца дзень і што нікуды не дзенешся ад клопатаў і работы; свята чакае, калі сам чалавек абудзіцца, і калі ён абуджаецца, ветліва вітае яго [А. Разанаў].

Дэрывацыйны паўтор у некаторых выпадках суправаджаецца гульнёй слоў, звязанай з узнаўленнем унутранай формы слова, што надае асаблівую выразнасць і дасціпнасць выказванню: *А калі раптам па-восеньску жоўта і ўрачыста засвецяцца гаі і дубровы, то пад кожнаю бярозкаю абавязкова прарэжацца падбярэзавік, пад кожнаю асінаю — падасінавік* [Я. Сіпакоў].

Полісіндэтон (грэч. *poly* ‘шмат’ + *syndeton* ‘сувязь’), шматзлучнікавасць — фігура маўлення, звязаная з ужываннем аднаго і таго ж злучніка перад кожным аднародным членам сказа: *І ад сонца здавалася шырокім усё: і глыбокае неба, і спустошаная на зіму ўраджаем зямля, і нават дробны камень пасярод палявой травы і зрэзанай саломы* [К. Чорны].

Полісіндэтон выдзяляе кожны аднародны член, падкрэсліваючы яго ролю, і ў той жа час стварае адзінства пералічэння, тым самым умацняючы выразнасць выказвання: *Невядома чаму, але ў гэтым баку і вёску, і сядзібы, і далёкае поле, і лес людзі звалі аднолькава* [І. Пташнікаў].

Шматзлучнікавасць адыгрывае важную архітэктанічную ролю ў тэксце, яго функцыянальнае значэнне залежыць ад граматычнай прыналежнасці злучаемых членаў сказа. Так, калі злучнікі звязваюць паміж сабой аднародныя выказнікі, яны перадаюць працягласць дзеяння, або яго замаруджанасць, запаволенасць, а таксама сілу, інтэнсіўнасць, разнастайнасць: *Хмары доўга хадзілі навокал, збіраліся і разыходзіліся і зноў збіраліся і набрынялі дажджавым пылам* [Т. Хадкевіч]; *І калі ўзнікне ветрык, ён чапляецца за збажынку і гуляе ў ёй, і песціцца, а поле здалёк нагадвае ў такі час мора* [Т. Хадкевіч]; *І глядзіць свет і Сусвет, і пазнае сябе, і дзякуе вялікаму Марку Шагалу* [Р. Барадулін].

Калі злучнікі аб'ядноўваюць аднародныя іменныя часціны мовы, гэта дазваляе перадаць разнастайнасць з'яў рэчаіснасці, стварае адзінства іх пералічэння, што садзейнічае структурнай цэласнасці выказвання.

Аднародныя члены сказа, выражаныя назоўнікамі, у спалучэнні з полісіндэтонам, ствараюць выразны калейдаскапічны малюнак рэчаіснасці: *Вераб'і ўсыпалі стрэхі: і на хаце, і на хляве, і на ферме на кароўніках ад іх было аж шэра* [І. Пташнікаў]; *...На гэты час усё: і машыны, і спрэчкі, і нарады, і штодзённая мітусня — асталіся недзе далёка-далёка* [Я. Сіпакоў]; *У памяці жывуць сяброў абліччы: На іх то боль, то радасць, то усмешка* [С. Грахоўскі].

Ад'ектыўная форма аднародных членаў сказа, аб'яднаных адным і тым жа злучнікам, спрыяе перадачы змен характарыстыкі або стану аб'екта: *Часта змяняе свой колер і возера. То яно блакітнае, то цёмна-сіняе, то зялёнае, то шэрае, сярдзітае і непрыгляднае* [В. Вольскі]; *Вершы Дануты Бічэль-Загнетавай... і песенна пяшчотныя, і казачна мудрыя, і ў той жа час яны — арыгінальныя...* [Я. Брыль].

Адвербіяльнае афармленне аднародных членаў сказа, злучаных адным і тым жа злучнікам, вылучае на першы план акалічнасны дэтэрмінант у выказванні: *То цёпла, то холадна. То свеціць сонца, то пахмурна. То ціха, то рэзкі вецер* [В. Вольскі].

У складзе полісіндэтона выкарыстоўваюцца розныя злучнікі: найчасцей злучальныя: *Фальклор — паняцце незвычайна змястоўнае, шматграннае, гэта не толькі паэзія ў прамым сэнсе слова. Гэта і народная філасофія, і мараль, і абрад, і звычай, і навер'е, і старажытны міф* [Н. Гілевіч]; размеркавальныя: *Воблакі ўпрыгожваюць неба, апранаюць яго. То бывае, усё яго паб'е на груды. То воблачная града шлейфам-шалікам працягнецца ад небасхілу да небасхілу. То коўдрай зацягне ў адным баку. То серабрыстымі фіранкамі перыстыя хмаркі доўга вісяць на вялікай вышыні* [І. Грамовіч]; параўнальныя: *А вайна ў вершах, у паэмах паэтаў ваеннага пакалення як агонь, як боль, як радзіцы ў крыві* [Р. Барадулін]; адмоўная часціца ні: *Нерухома стаяў густы, амярцвелы лес... <...> Ні звер, ні чалавек, ні птушка не парушалі яго ранішняга зімняга спакою* [Я. Колас].

У тэксце можа быць таксама чаргаванне злучнікавага і бяззлучнікавага аб'яднання аднародных членаў сказа, што

прыводзіць да інтанацыйнага кантрасту і з'яўляецца дадатковым сродкам моўнай экспрэсіі.

Полісіндэтон можа быць поўным, калі злучнікі паўтараюцца перад кожным аднародным членам сказа: *І сумна, і крыўдна, і горка, Што ўжо не вярнуцца назад* [С. Грахоўскі]; і частковым: *Асталася дабрата люская, Любоў і дружба, ласка і спагада. І першыя сустрэчы і каханне Тых, хто прыйшлі ў свет пасля вайны* [С. Грахоўскі]; *Бо і пах агню, раскладзенага на ўзлеску ці ў полі, і пах свежага хлеба, які наганяе голад на нават сытага чалавека, і пах антонавак, якія доўга цяжка згінаюць долы галіны, — усё гэта ад зямлі* [Я. Сіпакоў].

Полісіндэтон можа спалучацца с парцэляцыяй, калі аднародныя члены сказа разглядаюцца як самастойныя і адасабляюцца ад цэлага знакамі прыпынку: *Але ў мяне, малага, з воблакамі была свая размова. Я вучыўся разумець іх, як само жыццё. І што толькі не нагадвалі яны мне! <...> І чалавека. І жывёлу. І страшыдла. І нават папярова-белую з пялёсткамі ружу* [І. Грамовіч].

Шматпрыназоўнікавасць — фігура маўлення, заснаваная на паўтарэнні аднолькавых прыназоўнікаў: *У лесе ўлетку бывае шмат ягад, грыбоў. У святочныя дні там блытаюцца песні птушак з песнямі шустрых дзяўчат, з віскам і смехам, з гулкім гойканнем моладзі* [М. Зарэцкі].

Выдзяляючы аднародныя члены сказа, шматпрыназоўнікавасць надае кантэксту ўзмоцненую эмацыянальнасць і садзейнічае экспрэсівізацыі выказвання: *Люблю Прыбалтыку... Люблю за высокую яе культуру, за арганічную патрэбу яе ў паэзіі, музыцы, мастацтве, за яе зайдросную павагу да сваёй гісторыі, да сваёй мовы, за вечную маладосць нашай добрай суседкі* [Р. Барадулін].

У складзе гэтай фігуры могуць выкарыстоўвацца розныя прыназоўнікі:

ад: *Ад гэтага броду, ад пушчы хмары гналі нас у другую вёску* [Я. Брыль];

пад: *Зямля буяла пад шчодрым сонцам, пад лагодным небам* [І. Мележ];

над: *Часамі мацней правядзе яна [восень — А. С.] рукой па самотнай чараціне над вадой, над пенчуком скошанага аеру* [К. Чорны];

за: *Дзякуй крышталнаму сумленнем майстру Сяргею Дзяргаю за падтрымку, за прыязнасць, за таварыскасць* [Р. Барадулін];

да: *Такі скарб, каторы ніхто і ніколі адабраць ад нас не здолее, гэта любоў да бацькаўшчыны, да свайго народу, да роднай мовы,..* [Цётка];

на: *Надзвычай сакавітая, паэтычная і багатая мова Міхася Лынькова. На кожны зрух сэрца, на кожнае пачуццё, на кожную пару года і дня, на кожны вобраз роднай прыроды ў яго столькі слоў — самацветаў, што часамі здаецца, перад самім мастаком паўстае нялёгкая задача: якія словы лепш узяць, якія фарбы пакласці на палатно* [М. Танк];

з: *Іскрыстае, з гумарынкай, з хітрынкай слова было па натуры Генадзю* [Р. Барадулін];

у: *Трэба быць закаханым ў гоманы бору, ў світанні над полем, ў дождж на сяўбе, Трэба быць закаханым у сінія зоры і ніколі, ніколі — ў самога сябе* [С. Грахоўскі].

У некаторых выпадках выкарыстоўваецца парная шматпрыназоўнікавасць, якая ўзмацняе выразнасць аповеду: Ён [Навагрудак — А. С.] прыгожы здалёк, гэты невялікі горад, калі раптам убачым яго з вышыні двухкрылага самалёціка, што доўга нёс цябе над бясконцаю выспаю зацягнутых смугою і парэзаных стужкамі дарог налібоцкіх лясоў, над сіняватым вокам Кромані, над паскаю неглыбокага, з пясчанымі плёсамі Нёмана, над бязлесаю, тлустаю і па-гаспадарску да каліва ўробленаю шчорсаўскаю зямлёю, з густымі і заможнымі вёсачкамі, з чародамі гусей на поплаве каля пакручастае, абсаджанае купкамі сівых вербаў рэчачкі [В. Адамчык].

Паўтор прыназоўнікаў, як і злучнікаў, дазваляе аўтару выдзеліць асобныя словы, падкрэсліць іх значэнне, засяродзіць на іх увагу чытача. Шматпрыназоўнікавасць, як і іншыя віды паўтору, садзейнічае таксама рытмізацыі маўлення, яго сістэмна-структурнай арганізацыі: *І вось на нівы, на кусты, На жаўталісце, скрозь — Ударыў колкі і густы, Нібы іголки, дождж* [П. Броўка].

Эпаналепсіс (грэч. *epanalepsis* ‘паўтор’) — разнавіднасць *гемінацыі* — паўтор аднатыпных моўных адзінак — слоў, словазлучэнняў з мэтай узмацнення іх семантыкі: *Усе маўчалі, толькі слёзы на вачах многіх выдавалі крык пратэсту, крык праклёну, крык спагады сыннjamу сэрцу* [Р. Барадулін].

Эпаналепсіс садзейнічае выдзяленню пэўных фрагментаў сінтаксічнай канструкцыі, якія вылучаюцца як носьбіты дадатковага значэння, і выконвае экспрэсіўную функцыю: *Іван Мележ вучыў шанаваць роднае слова, вучыў казаць праўду, вучыў быць шчырым са сваім сумленнем* [Р. Барадулін].

У складзе эпаналепсісу выкарыстоўваецца паўтор слоў розных лексіка-граматычных класаў, што ўносіць дадатковыя семантыка-стылістычныя адценні ў выказванне. Так, паўтор субстантыўных форм акцэнтуюе ўвагу на суб'екце або аб'екце дзеяння: *Зялёны цягнік маленства спыніўся далёка ад радзімы. Але слова паэта засталася ў роднай Беларусі, слова мужнае і пяшчотнае. Слова шчырае і пранікнёнае* [Р. Барадулін]; дзеяслоўны паўтор узмацняе інтэнсіўнасць называемага дзеяння: *Я памятаю цябе* [Мінск — А. С.] *ў бэзавым цвеце і ў пару лістапада, памятаю вузкія вулачкі, заваленыя высокімі сумётамі, памятаю бульканне веснавых ручаінак на пясчаных вуліцах* [С. Грахоўскі]; ад'ектыўны эпаналепсіс падкрэслівае ўстойлівасць атрыбутыўнай характарыстыкі прадмета: *Кароткімі былі нашы сустрэчы, кароткімі былі размовы* [Р. Барадулін]; пранамінальны паўтор узмацняе колькасную характарыстыку з'яў: *За плячамі яго [М. Лынькова — А. С.] было столькі бяссонных начэй і галодных дзён, столькі пройзеных палявых сцежак і ваенных дарог, столькі перажытага, што, напэўна, хапіла б не на адно жыццё чалавека* [М. Танк].

Эпаналепсіс можа быць парным, калі ў паўторы дзельнічаюць некалькі слоў: *Хлеб надзённы і хлеб духоўны былі і будуць галоўнымі для паэзіі, у паэзіі* [Р. Барадулін].

Аналізуемая сінтаксічная фігура можа ўзмацняцца выкарыстаннем іншых выяўленча-выразных сродкаў: сінонімаў: *Вершы... <...> становяцца паэзіяй, калі паэт піша пра тое, што ён не можа не пісаць, пра тое, што ён не можа маўчаць сёння ж, цяпер, у дадзены міг, або пра тое, што не дае яму спакою* [Р. Барадулін]; метафар: *...ён не можа не пісаць, пра тое,.. <...> што маланкамі памяці выхапена з даўніны ўражанняў* [Р. Барадулін]; эпітэтаў: *Слова!... <...> Слова жывіла дух. Будзіла сілы. Слова вуснае — у паданнях і легендах, у казках і прыказках, у непаўторных і несмяротных народных песнях* [Н. Гілевіч].

Эпаналепсіс у спалучэнні з інверсіяй інтанацыйна выдзяляе і падкрэслівае сэнс паўторанага слова: *Хвалюе яго і дзень сённяшні, і дзень вечны, дзень заўтрашні* [Р. Барадулін].

Эпанодас (греч. *epanodos* ‘адыход, адступленне’) — фігура маўлення, якая ствараецца паўторам слоў у сказе ў адваротным парадку. Такі незвычайны паўтор дазваляе з асаблівай сілай падкрэсліць значэнне паўтораных слоў, выдзеліць іх з кантэксту, акцэнтаваць на іх увагу: *Паэт разумеў свой народ — народ разумеў і разумее паэта. *І не толькі разумеє, але і любіць, свята шануе яго імя і яго слова ў памяці сэрца* [Н. Гілевіч]; *Дачка дамоў прыходзіць з інстытута, Прыносіць коцікі і весела жартуе, Што пахне снег вясноваю вадою, А снегам пахне ранняя вясна* [С. Грахоўскі].*

Эпанодас называюць “люстраным” паўторам, ён вызначаецца ў ліку іншых прыёмаў сваёй арыгінальнасцю і вялікім экспрэсіўным патэнцыялам: *Сэрца і розум пісьменніка працуюць словам, змагаюцца словам, жывяцца і ратуюцца словам, бо нябёсамі дадзенага таленту глыбей за іншых зразумець і адчуць, што мова і народ, народ і ягоная мова — непарушная, непадзельная, непарыўная Адзінства. [А. Міхневіч]; *Вечнасць жыцця робіць трывалай думку. Думка спрабуе дапамагчы жыццю затрымацца ў вечнасці* [Р. Барадулін].*

У эпанодасе звычайна ўдзельнічаюць два кампаненты. Калі ў адваротным парадку паўтараюцца дзеясловы, то ўвага канцэнтруецца на называемым дзеянні: *Дагэтуль адны многа ведалі, але мала любілі, другія многа любілі, але мала ведалі, і толькі той, хто будзе многа любіць і многа ведаць, зможа зрабіць нямала* [Я. Брыль].

Пры адваротным паўторы назоўнікаў лагічны націск папераменна выдзяляе суб’ект і аб’ект дзеяння: *Зямля вырастае з паэзіі, а паэзія з зямлі* [А. Барскі].

Паўтор асобных слоў-сказаў, што выконваюць ролю ключавых слоў, у спалучэнні з іх перастаноўкай, можа быць асновай арыгінальнага паэтычнага твора, які праз адасобленя моўных адзінкі паказвае этапы развіцця адносін паміж асобамі ў працэсе іх узаемадзеяння:

Мужчына. Жанчына. Чаканне.

Шуканне. Блуканне. Час.

Жанчына. Мужчына. Спатканне.

Вітанне. Пытанне. Адказ.

Мужчына. Жанчына. Дыханне.

Сэрцабіццё. Забыццё.

Жанчына. Мужчына. Каханне.

Мужчына. Жанчына. Жыццё [А. Вярцінскі].

У эпанодасе могуць ўдзельнічаць параўнанні, перастаноўка якіх стварае пэўны экспрэсіўны эфект: *Смерць як жыццё, Жыццё як смерць. І немінучасць і мінучасць* [Р. Барадулін].

Адваротны паўтор прыслоўяў выдзяляе і падкрэслівае ў сказе акалічнасць: *Не проста ён* [А. С. — ячмень] *глядзіць увысь На светлыя аблогі, А знізу ўверх, а зверху ўніз Свае ганяе сокі* [А. Куляшоў].

Эпанодас можа суправаджацца лексічным паўторам, што таксама ўзмацняе сэнс яго паўтораных кампанентаў: *Праца, і толькі праца, гаіла памяць, а памяць у сваю чаргу працу жывіла* [Р. Барадулін].

Эпіфара (грэч. *epiphora* ‘дадатак’), адзінаканчатак — паўтор слова ці групы слоў у канцы сумежных сказаў або частак складанага сказа. Як і анафара, эпіфара з’яўляецца лакалізаваным паўторам.

Эпіфара можа быць лексічнай, калі ў канцы сказа паўтараецца адно і тое ж слова і строфнай (у паэзіі), пры паўтарэнні ў канцы вершаванага радка адной і той жа страфы. Яна садзейнічае актуалізацыі семантыкі паўтараемых элементаў выказвання, з’яўляецца адметным сродкам структурнай упарадкаванасці тэксту.

Лексічная эпіфара даволі часта выдзяляе акалічнасны дэтэрмінант, падкрэсліваючы месца дзеяння: *Казак, што едзе ў далёкі край, на чужыну, у журлівай песні, — і ён з Украіны. Той казачна-шырокі гогалеўскі Дняпро, што рэдкая птушка даляціць да сярэдзіны яго — ён з Украіны. Неўміручае, суровае і пявучае слова гнеўнага Тараса Рыгоравіча — яно з Украіны* [Р. Барадулін]; *Наша беларуская цаліна — балота, экзатычнае для ўсіх пакаленняў паэтаў Палессе. Праўда, асушка балотаў вядзецца такімі тэмпамі і з такім размахам, што падчас думаеш, а ці не давядзецца нам наоў завадняць, забалочваць Палессе* [Р. Барадулін];

адзначае спосаб дзеяння: *Жыць па-чалавечы, і ўсё рабіць па-чалавечы, і гаспадарыць на зямлі — па-чалавечы!* [Н. Гілевіч];

аб’ект дзеяння: *Але маці праспявала яму песню аб Аварыі,.. <...> і ў ім прачнулася душа горца, ён успомніў Радзіму. Песня маці вярнула яму Радзіму* [Р. Барадулін].

Строфная епіфара садзейнічае лагічнаму выдзяленню асобных сказаў або словазлучэнняў:

Шлях — ад роднага парогу.

Развітанне — дзве рукі.

Невядомая дарога, —

З Новым годам, землякі!

Перад намі толькі неба —

сіняе на ўсе бакі.

Болей нам, відаць, не трэба, —

З новым годам, землякі! [М. Сяднеў].

Гукавая епіфара стварае рыфму:

На роднай зямельцы усе мы не госьці,

Усе мы чыесьці, усе мы кагосьці.

Хоць спарухнелі дзядоў нашых косьці,

У нашай натуры ёсць іхняе штосьці [Л. Геніюш].

Гукавая епіфара можа быць падвоенай, калі аднолькавыя гукаспалучэнні паўтараюцца ў пачатку сказа і ў канцы яго:

Сонца — бясконца,

Дзень — цень,

Ночы — вочы,

глеба — неба,

трывога — дарога,

людзей — надзей,

воля — доля,

чалавек — век,

краіна — сына...

У найбанальнейшых рыфмах —

глыбокі верлібр жыцця [А. Спрычан].

Сімплака (грэч. *symploke* ‘спляценне’) — фігура маўлення, у якой спалучаюцца анафара і епіфара — адначасовы паўтор слоў у пачатку і ў канцы сумежных сказаў. Сімплака называецца таксама *эпанафара*, *эпанастрафа*, *анаэпіфара*, *кайноцес*. У антычных рыторыках гэту фігуру называлі ахопам.

Сімплака ўзмацняе рытміка-сінтаксічную арганізацыю тэксту, садзейнічае яго максімальнай упарадкаванасці. Найчасцей яна сустракаецца ў паэзіі:

*Шчасце — як сонца: маленькая хмарка
пройдзе на небе ціхім сярод дня, —
сонца ўжо свеціць так жутла, няярка,
момант — і сонца няма.*

*Шчасце — як вішняў вясняныя краскі:
вецер павее, заплача вясна, —
сыплюцца снегам на дол яны гразкі,
момант — і красак няма [Н. Арсеннева],
хаця магчыма і ў праявічым тэксце:*

*Тая вера, што калісьці вяла яго [Ф. Скарыну — А. С.]
пакутніцкім шляхам да высакароднай мэты і асвятляла яму гэту
дарогу, — з намі!*

*Тая любоў да роднага краю, што натхняла яго, і акрыляла,
і падымала над крыўдамі і нягодамі, — з намі!*

*Тая прага тварыць дабро “людзям паспалітым”, якая жывіла
яго сілы, прыдавала яму мужнасці, стойкасці і цярдзення, —
з намі! [Н. Гілевіч].*

Адначасовае выкарыстанне дзвюх лакалізаваных фігур маўлення, несумненна, значна павышае экспрэсіўны патэнцыял вобразнага слова.

2.4.2. Фігуры размяшчэння і перастаноўкі

Фігуры размяшчэння і перастаноўкі — дэструктыўныя слоўныя фігуры, якія перадаюць зменлівасць або рознанакіраванасць моўных адзінак. Гэтыя фігуры звязаны з парушэннем лагічнай структуры сінтаксічнай адзінкі, паколькі ў аснове іх — ідэя непаўтаральнасці, рознанакіраванасці. З дапамогай гэтых фігур адлюстроўваецца хутная змена напрамкаў дзеяння, зменлівасць эмацыянальнага або псіхічнага стану. Такі эффект ствараецца дзякуючы парушэнню кантактнасці, размяшчэнню на значнай адлегласці моўных адзінак, якія павінны стаяць побач. Кантактнасць паміж моўнымі адзінкамі парушаецца за кошт паўзы, якая не адпавядае сэнсавому і логіка-сінтаксічнаму члянэнню выказвання або ў якую ўкліняецца іншая лексіка-сінтаксічная канструкцыя [7, с. 125].

Інверсія (лац. *inversio* ‘перастаноўка’) — парушэнне звычайнага парадку слоў у сказе з мэтай выдзялення асобных слоў і павышэння экспрэсіі выказвання: *Снег усюды белы, сыпкі, неба гэткае ж малочна-белае, шчыльна кладзецца на ўскрай берагоў* [Э. Самуйлёнак].

Інверсія, як адзначае Я. Ключоў, — гэта такое пераўтварэнне ў складзе сказа, пры якім канструкцыя ў цэлым аказваецца “перакошанай” у патрэбны для аўтара бок. Гэты перакос ажыццяўляецца дзякуючы перастаноўцы элементаў выказвання з “натуральнага” для іх месца ў сказе на “ненатуральнае”. Інверсія, такім чынам, акцэнтуюе беспарадак сінтаксічнай канструкцыі [1, с. 252]. Экспрэсіўны патэнцыял інверсіі залежыць ад таго, на якой адлегласці знаходзіцца пэўны элемент канструкцыі ад свайго звычайнага месца: чым большая аддаленасць, тым глыбей інверсія.

Адваротны парадак размяшчэння розных членаў сказа надае розныя семантыка-стылістычныя адценні выказванню. Так, інверсія выказніка ўжываецца для таго, каб надаць апісанню дынамічнасць, падкрэсліць дзеянне або стан прадмета, перадаць яго напружанасць або інтэнсіўнасць: *Бунтуе воды акіян грымотны — прадонна-жадны і дабру і ліху. Гамоняць хвалі — ім няма суціху* [М. Сяднёў];

О, гэта пружанская зямля, што ўся звініць песнямі, дзе іх болей, чым жаўранкаў у сінім небе над пружанскай раллэй! Спяваюць сінія роўныя лясы, спяваюць салаўі ў альховых зарасцях, спяваюць у залатым вячэрнім сонцы пчолы, спяваюць лянотныя рэкі і сама зямля [Ул. Караткевіч].

Прэпазіцыя выказніка ў адносінах да дзейніка выкарыстоўваецца таксама пры апісанні пэўных з’яў, падзей і дзеянняў: *Пачыналася восень. Яшчэ гарача свяціла сонца, зусім па-летняму дрыжала сіняватая смуга над пыльнай дарогай, у кустах крушыны світалі вясёлыя дразды* [І. Навуменка]. Пастаноўка выказніка перад дзейнікам у такім выпадку стварае статычны аспект канстатацыі пэўных фактаў, надае выказванню інтанацыю пералічэння апісваемых падзей.

Інверсія азначэння садзейнічае лагічнаму выдзяленню прыметы прадмета разважання: *Дождж, дробны, бясконцы, з самай раніцы. І вецер, нямоцны, але густы, халодны* [І. Мележ]; *Пра Мінск старажытны, даваенны, зруйнаваны і адроджаны...*

<...> можна было слухаць гадзінамі [С. Грахоўскі]; Зоркі нашыя ў небе без нас Пазнаёміліся выпадкова [Р. Барадулін].

Адваротны парадак дапаўнення выдзяляе ў сэнсавым і інтанацыйным плане аб'ект дзеяння: *Там, нібыта не пажаданнімі адарылі мяне гэтыя дзіўныя крылатыя людзі, а крыламі...* [Полымя, 2004, № 3, с. 150].

Інверсія акалічнасці найчасцей лагічна вызначае, падкрэслівае спосаб дзеяння: *Аголеныя дрэвы шумелі глуха, надрыўна* [Я. Колас]; *І як толькі раницою ўзнялося над небасхілам сонца, ужо зусім інакш выглядаў лес* [М. Паслядовіч]; *Нябачна восень жаўцізною Лясы акрыла і лугі. Як помнік лету, за ракою Стаялі стройныя стагі* [А. Бачыла], або месца дзеяння: *Пранеслася качка, нізка, нізка* [І. Пташнікаў]; *Ужо ладная травіца бяжыць на лузе сюды, пад беразнякі, калі павее вецер, трапечацца, хаваючы на нейкі момант ад людскіх воч краскі, свежыя ў любы час і такія пахучыя* [І. Пташнікаў]; *Над кожным ціхім домам Дымкі ўзнімаюцца ўгару* [А. Бачыла].

Значна ўзмацняе экспрэсіўны эффект выказвання спалучэнне інверсійнага парадку слоў у сказе з іншымі відамі выяўленчай выразнасці маўлення: анафарай: *Будні на душы паэту. Будні рабочыя, творчыя* [Р. Барадулін]; анафарай і метафарай: *Абозы ідуць у некалькі радоў, распаўзліся на стэпе. Абозы, абозы, толькі дзе-нідзе купкі пехацінцаў, дробныя, стомленыя* [І. Мележ]; дэрывацыйным паўторам: *Ноч прайшла ціха. Ціхая была і раница, чыстая, сонечная* [І. Мележ]; фразеалагізмам: *Сонца ўстае. Чыстая, празрыстая смуга. Стэп роўны, шырокі, як ахапіць вокам. Толькі далёка — купкі дрэваў, нейкае паселішча* [І. Мележ].

Зеўгма (грэч. *zeugma* 'сувязь, злучэнне') — фігура маўлення, якая ўяўляе сабой некалькі злучаных сказаў або словазлучэнняў, аб'яднаных агульным для іх галоўным членам, прадстаўленым у адным з іх і прапушчаным у астатніх.

Ёсць розныя віды зеўгмы.

Пратазеўгма — зеўгма, агульны член пабудовы якой знаходзіцца ў пачатку канструкцыі:

*Люблю вясну, што ў кветкі, зелень
Аздобиць радасна зямлю,
Буслоў на гнёздах клекатанне
І спеў жаўроначка люблю.*

*Гарачую смякоту лета
І буру летнюю з дажджом,
Як гром грывіць, а ў чорных хмарах
Маланка зіхаціць агнём [К. Буйло];*

мезазеўгма — у сярэдзіне канструкцыі:

*Край мой там, дзе рэчак хвалі
І плюскочуць, і плывуць, —
Што далей — да новых даляў
Мяне клічуць і завуць [А. Гурло];*

гіпазеўгма — у канцы канструкцыі:

*Хтось за дзяржаву адказнасць нёс,
Хтосьці за ўсю Еўропу [Н. Гілевіч].*

Парцэляцыя (франц. *parcelle* ‘частка’) — фігура маўлення, пры якой асобныя члены сказа разглядаюцца як самастойныя і адасабляюцца ад цэлага знакамі прыпынку або інтанацыйна. Галоўная функцыя парцэляцыі — выдзяленне пэўнага элемента выказвання з мэтай узмацнення яго сэнсу: *Па дарозе едуць машыны, павозкі, ідуць салдаты. Групкамі і па аднаму. Раненыя і здаровыя, усе ад Дняпра. Усе хмурныя, стомленыя* [І. Мележ]. Як адзначаецца ў навуковай літаратуры, парцэляцыя — спосаб маўленчага прадстаўлення адзінай сінтаксічнай структуры — сказа — некалькімі камунікатыўна самастойнымі адзінкамі — фразамі [4, с. 369]. Парцэляцыя сінтаксічнай структуры сказа ў вусным маўленні перадаецца пры дапамозе інтанацыі, у пісьмовым тэксце выражаецца графічнымі паказчыкамі — знакамі прыпынку.

Парцэляцыя, якая перадае асаблівасці размоўнага маўлення — спантаннасць, непадрахтаванасць і непасрэднасць выказвання, з’яўляецца своеасаблівым прыёмам экспрэсіўнага сінтаксісу. Яна ўзнаўляе працэс абдумвання зместу: *Прыйшла позняя восень. Сухая, з марозам, з чыстым небам* [І. Пташнікаў], паказвае паслядоўнасць думак, якія выражаюць сэнс выказвання: *У свеце многа паэтаў. Самых розных. Сярод іх нямала славурых, выдатных, вялікіх. Нават геніяльных. Але не было і няма паэта, які б так кроўна быў звязаны са сваім народам, жыў яго думамі, клопатамі і марамі, як Янка Купала [Б. Сачанка], удакладняе*

характарыстыку прадмета размовы: *Першы быў Пятро Клімук. Хлопец з Брэстчыны. Сінявокі і ўсмешлівы. Прыгожы і абаяльны. Просты і сардэчны* [М. Гіль].

Паколькі парцэляцыя дадаецца да асноўнага сказа як асобны структурны элемент, яна стварае ўражанне паступовага, нарастаючага развіцця думкі, непасрэднасці маўлення. Гэта ў цэлым надае выказванню экспрэсію размоўнасці, узмацняе ўздзеянне на адрасата: *І вось летась часопіс “Нёман” змясціў у сакавіцкім нумары “Аповесць пра сябе” Б. Мікуліча. Усяго, што ёсць у гэтым творы, не перакажаеш. Трэба чытаць. Чытаць ад першага слова да апошняга, чытаць уважліва. І думаць, думаць* [Б. Сачанка].

Знешне самастойная частка выказвання, парцэляваная канструкцыя як сінтаксічная адзінка не можа існаваць асобна, яна цесна звязана з кантэкстам і можа быць зразумелай толькі ў сувязі з усім выказваннем. Па гэтай прычыне парцэляты найчасцей знаходзяцца ў кантактнай пазіцыі адносна базавай часткі сказа: *Нават творчасць яго* [А. Макаёнка — А. С.] — *камедыі, фельетоны, артыкулы — гэта таксама не што іншае, як яго спрэчкі. З людзьмі, з часам, з жыццём, з заведзенымі і ўстаялымі парадкамі, з самім сабою* [Б. Сачанка]. У некаторых выпадках можа быць і дыстантная пазіцыя ў дачыненні да сэнсава звязаных з імі членаў сказа: *Спыніліся ў нейкім сяле, каля школы. Рушылі ў школу, у пустыя, вялікія класы. Без сілы валімся на падлогу. Спаць, спаць...* [І. Мележ]. Парцэляваныя сегменты нярэдка падвяргаюцца інверсіі, якая ўзмацняе іх экспрэсіўнасць.

Парцэлявацца могуць розныя члены сказа. Пры гэтым падкрэсліваюцца пэўныя якасці, уласцівасці прадмета размовы: *Я ўлёгся і хутка заснуў. Прыснілася мне мора. Летняе. Пахмурнае. Неспакойнае* [А. Марціновіч];

дзеянне: *Хутка закоціцца сонца. Яно ўжо не грэе. Так толькі вісіць над самым Наддацкім борам, спачывае, як касец напрацаваўшыся* [І. Пташнікаў]; *Па-ранейшаму, як і пры Куляшове, празрыстая Бясядзь. Бяжыць праз лясы, праз лугі імкліва бяжыць* [Пісьмянкоў];

аб’ект дзеяння: *Усе яны [расліны — А. С.], калі уважліва ўдумацца, пахнуць толькі зямлёю. Ды яшчэ, можа, сонцам, небам, ветрам і ўсімі чатырма порамі года...* [Я. Сіпакоў];

спосаб дзеяння: *Пакуль пісаў гэта, зашчабяталі ластаўкі. Густа, дружна і міла* [Я. Брыль].

Як паказваюць прыклады, даволі часта ў парцэляцыі ўдзельнічаюць аднародныя члены сказа. Парцэляваная група аднародных членаў сказа дазваляе градуіраваць ступень праяўлення дзеяння, якасць або акалічнасць прадмета размовы, прадставіць іх па “частках”, перадаць перарывістасць, паэтапнасць працэсу выражэння думкі [1, с. 254].

Паводле развітасці сінтаксічнай структуры вылучаецца простая і складаная парцэляцыя. У склад простага парцэляцыі ўваходзіць асобная моўная адзінка або словазлучэнне: *Нарэшце прыйшла вясна. Цёплая, сонечная, доўгачаканая* [І. Пташнікаў]. Складаная парцэляцыя ўяўляе сабой просты сказ, развіты або неразвіты: *Гэта быў страшны малюнак. Голы, роўны стэп і абозы, людзі, што кружаць у паніцы. Сярод выбухаў, якія ўсё злей шматуюць стэп. Якія ўсё ўразаюцца ў людскую мітусню* [І. Мележ].

Парцэляцыя, як правіла, займае постпазіцыйнае становішча ў адносінах да базавай часткі сказа: *І ўсё ж верыла* [Янішчыц — А. С.]. *У сябе. У сваю паэзію.* [Р. Барадулін]; *Леў Сапега... Што мы пра яго ведаем? Беларуская Савецкая Энцыклапедыя адвяла яму некалькі радкоў петыту. Ні партрэта, ні біяграфіі* [Б. Сачанка], але ў некаторых выпадках можа стаяць у прэпазіцыі: *Быў. Ёсць. Буду. Таму, што заўжды, як пракляты, Жыву бяздоннай трывогай, Таму, што сэрца маё распята За ўсе мільярды двуногіх* [Ул. Караткевіч].

Парцэляцыю называюць таксама своеасаблівым прыёмам тэкстаўтварэння, які аблягчае ўспрыняцце распаўсюджаных і ўскладненых сказаў [4, с. 369]. Парцэляцыя, якая ўносіць дадатковыя звесткі пра прадмет размовы, мае рэматызаваны характар і садзейнічае актуалізацыі выказанага зместу, што павышае яе экспрэсіўны патэнцыял. Парцэляваныя канструкцыі дадаткова ўдакладняюць і пашыраюць семантыку як асобных слоў у складзе сказа, так і змест усяго сказа. Яны дазваляюць сканцэнтраваць думку на пэўным прадмеце, яго ўласцівасці або дзеянні, прыцягнуць увагу чытача, надаць выдзеленым словам новае гучанне.

Сегментацыя (лац. *segmentum* ‘адрэзак’) — вынясенне важнага кампанента выказвання ў пачатак фразы ў якасці

самастойнага назыўнога сказа. Сегментацыя вызначаецца функцыянальнай блізкасцю да парцэляцыі, паколькі яна таксама вылучае частку выказвання.

Важнейшай функцыяй сегментацыі з'яўляецца лагічнае і сэнсавае выдзяленне часткі выказвання, што дазваляе сканцэнтравань увагу адрасата на найбольш важнай з пазіцыі суб'екта маўленьня інфармацыі: *Ноч. Неба чыстае. Свеціць месяц. Зорак малъ няма, найбольш адна бліскае побач з месяцам, трохі ніжэй* [І. Мележ]

У якасці сегмента выказвання можа выступаць асобнае слова: *Нёман. Гаючая, годная прыгажосць* [Я. Брыль]; або спалучэнне слоў: *Матчына песня... Бясконца многа ўмясцілася ў гэтыя два словы — цэлыя эпохі, стагоддзі і тысячагоддзі народнага жыцця-быцця, лёс дзесяткаў і соцень пакаленняў* [Н. Гілевіч]. Паводле колькасці сегментаваных адзінак сегментацыя можа быць адзіночнай: *Спёка. Жаўранкі звоняць крыллямі ў шкляное празрыстае наветра* [Ул. Караткевіч], або множнай двухкампанентнай: *Космас. Сусвет. Ён канечны і абмежаваны непарушнай зорнай сферай з усіх бакоў* [Ул. Караткевіч], трохкампанентнай: *Кніга. Пісьменнасць. Асвета. Астатняе прыйдзе з часам* [Ул. Караткевіч].

Найчасцей сегментуюцца іменныя часціны мовы. У складзе аднаслоўных сегментаў — канкрэтна-прадметныя назвы: *Рукапісы. Кнігі. І ўся прасторная кватэра, як здалося мне, напоўнена музыкай* [Р. Барадулін]; адцягненыя намінацыі: *Цішыня. Над туманнай лагчынай, як браты, абняліся дубы* [А. Звонак]. Сегменты-словазлучэнні прадстаўлены спалучэннямі “назоўнік + назоўнік”, “прыслоўе + назоўнік”, “прыслоўе + прыметнік + назоўнік” і інш.: *Проста лес. Дзіва лесу. Дубы-волаты. Часам трапляюцца клёны, ясені, грабы, адзінкавыя экзemplяры ліпы, гіганцкія вольхі над ляснымі ручаінамі* [Ул. Караткевіч]; *Вось апошні паварот. Яна ўбачыла наперадзе тое месца, дзе раней было сяло* [І. Мележ].

Сегментаваныя фрагменты выказвання не маюць закончанага сэнсу і патрабуюць канкрэтызацыі і ўдакладнення ў асноўным кантэксце. Уласцівая ім намінатыўнасць, непаўната выражэння сэнсу, недасказанасць арыентуе чытача на далейшы тэкст, выклікае ў яго адпаведныя думкі і разважанні, прымушае

задумацца над раскрыццём зместу сегментаванай канструкцыі: Дарога. Зімнія яшчэ елкі і хвоі, нямелы зялёны пух на бярозах [Ул. Караткевіч].

У асобных выпадках сегментацыя можа спалучацца з парцэляцыяй, што значна ўзмацняе экспрэсію, сэнсавую і эмацыянальную выразнасць выдзеленых сегментаў выказвання: Паэтка. Залатой аблачынкай праплыла яна на небе паэзіі беларускай. Прыплыла з Палесся, каб нагадаць пра гэты самой вечнасцю ахаваны край. На жаль, да часу. Прыплыла з Ясельды [Р. Барадулін].

Парэнтэза (грэч. *parenthesis* ‘устаўка’) — самастойнае, інтанацыйна і графічна выдзеленае выказванне, устаўленае ў асноўны тэкст як дадатковае паведамленне, тлумачэнне або аўтарская ацэнка: Апошні раз матчыны песні — у дакладным сэнсе слова — Мележ слухаў 20 красавіка 1976 года на сваім аўтарскім вечары ў тэатры імя Янкі Купалы [Н. Гілевіч].

Перадаючы розныя дадатковыя звесткі, парэнтэза павялічвае змястоўнае напаўненне выказвання і ўзбагачае яго змест: У кожнага чалавека, які меў шчасце некалі нарадзіцца на нашай зялёнай — такой маленькай і такой неабдымнай — зямлі, абавязкова ёсць свой гошы, ласкавы і шчымліва-непаўторны край, які ў вялікім і шырокім паняцці Радзімы звычайна займае невялікае звыклае месца [Я. Сіпакоў].

Устаўленае ў асноўны тэкст асобнае выказванне парушае сінтаксічнае адзінства сказа, выдзяляючы такім чынам дадатковае паведамленне, акцэнтуючы на ім увагу адрасата і павышаючы яго маўленчую экспрэсію.

Парэнтэза займае, як правіла, постпазіцыйную пазіцыю, яна размяшчаецца пасля тых членаў сказа, якія патрабуюць тлумачэння або ўдакладнення і суадносіцца з імі як па форме: Яшчэ адзін штрых, без якога партрэт Мележа — чалавека і пісьменніка — быў бы, на маю думку, вельмі няпоўны — гэта яго незвычайная любоў да народнай песні, да фальклору ў цэлым [Н. Гілевіч], так і па змесце: Узбагачэнне — па крупіцы, па каліўцу — нацыянальнай гісторыі — вялікая справа, бо ў дачыненні да гісторыі нават і крупінка праўды — не дробязь [Н. Гілевіч].

Парэнтэза выконвае ў сказе разнастайныя функцыі:

падае каментарый незразумелых слоў: У паланачках (маленькія начовачкі правейваць, палаць зерне) чарніцы ў малацэ.

Сумна і смачна [Р. Барадулін]; *Арцём сядзеў на ганку, ускінуўшы на плечы гуню (світку) і курыў* [А. Чарнышэвіч];

удакладняе называемыя факты: *Калісьці, а дакладней — без малага сто гадоў назад — першы вялікі, сапраўды народны беларускі паэт Францішак Багушэвіч, раздумваючы аб праклятай долі-нядолі свайго краю і народа, горка і гнеўна пытаўся: “а пакажы ж, ваша, хоць адну ксёнжачку ці аб гаспадарцы, ці так аб жыцці нашым, каб па-нашаму?” Гэта значыць, каб на роднай мове, па-беларуску* [Н. Гілевіч];

канстатуе прыблізнасць факта: *А пачалося ўсё з таго дня, калі я, вясковы падлетак, упершыню прачытаў — калі не падводзіць памяць — у часопісе “Беларусь” верш “Зварот”* [П. Панчанкі — А. С.]... <...> *Помню ўражанне: яно было ашаламляльнае. У той момант здалося мне, што яшчэ ніхто пра Беларусь гэтак прыгожа не пісаў* [Н. Гілевіч];

канкрэтызуе змест: *Захопленыя гамонкаю, яны (жанчыны) не зважалі на малага Дзятліхі — Валодзьку, тым больш, што гаспадара — Васіля, ля агню не было: недзе паіў каня* [І. Мележ]; *Ганаровае званне — народны паэт — з’яўляецца найвялікшым прызнаннем народнасці мастака...* [І. Шамякін];

робіць дадатковую заўвагу да выказанай думкі: *Гэта пытаецца ў сябе — трывожна і пакутна — чалавек, які ўвесь — да апошняга радка — далучаны да людскіх спраў, да барацьбы за чалавечнасць* [Н. Гілевіч];

выражае аўтарскую ацэнку: *Адно з галоўных месцаў — і гэта натуральна! — занялі пытанні захавання міру, захавання і зберажэння асяроддзя, у якім мы жывём і якое павінны пакінуць прыгодным да жыцця іншым пакаленням людзей* [Б. Сачанка]; *З таго часу жыццё не раз і не два пляскала ў гразь яшчэ ці даўно самага паважсанага, самага моцнага — можна сказаць, самага магутнага ў Куранях — гаспадара* [І. Мележ];

перадае адносіны да паведамлення: *Маладосці спадарожнічае мудрасць. Але, можа, ніхто і нішто, — калі толькі раздумацца, — так не шкадуе сябе, як тая ж маладосць* [Ул. Карпаў].

У якасці парэнтэзы могуць выкарыстоўвацца асобныя словы: *Спрадвечная адмета восені — цішыня — жыла тут* [І. Пташнікаў], словазлучэнні: *Хаця добрыя людзі (неабавязкова знакамітыя) не раз падтрымалі добрым словам завочна — пісьмом ці ў друку*

[Н. Гілевіч] і нават сказы: *Нават у мільянераў — а і такія ёсць сярод беларусаў — вільгатнеюць вочы, прападае голас, калі яны ўспамінаюць Радзіму, той куточак, дзе нарадзіліся, жылі...* [Б. Сачанка].

Парэнтэза графічна выдзяляецца парнымі знакамі — працяжнікамі: *Нам — усім і кожнаму — належыць перабудаваць уласныя настроі думак і пагляды, адносіны да сваіх спраў і абавязкаў з тым, каб зрабіць сваю работу больш паспяховай і плённай* [Н. Гілевіч]; дужкамі: *Такія бескарысныя словы (чытай — кнігі) ні вымаўляць, ні друкаваць не трэба — яны пусты гук* [Н. Гілевіч]; коскамі: *Так, пісаць нам, літаратарам, ёсць шмат аб чым* [Н. Гілевіч].

Такім чынам, парэнтэза пашырае змест выказвання, каменціруе яго, перадае адносіны аўтара да тэмы паведамлення, дазваляе выказаць ацэнку апісваемым асобам і падзеям.

Хіязм (грэч. *chiasmus* ‘скрэшчванне, перакрываванне’) — фігура маўлення, якая заключаецца ў адваротным (“крыжападобным”) размяшчэнні элементаў двух словазлучэнняў, аб’яднаных агульным членам: *Чужое нам, а наша чужым больш падабаецца* [Публілій Сір]; *Людзі ведалі нораў Прыпяці, а Прыпяць ведала стойкасць людзей* [Ул. Караткевіч]; *Музу карануе славу, а слава — Музу; Чалавек упрыгожвае месца, а не месца чалавека* [Лац. прык.]; *Чалавек правярае пробу золата, а золата — пробу чалавека* [Т. Фулер].

У складзе гэтай фігуры маўлення выкарыстоўваюцца розныя граматычныя класы слоў: назоўнікі, што падкрэсліваюць суб’ект дзеяння: *Дзяржавы квітнелі, калі б філосафы былі ўладарамі, а ўладары — філосафамі* [Платон]; прыметнікі, якія вылучаюць адзнакі прадметаў, указваюць на іх прыналежнасць пэўнай асобе: *Матчын плач на дачцэ, даччына песня на маці, яны паразумеліся, бо яны ад сэрца* [Р. Барадулін]; і дзеясловы, якія называюць адпаведнае дзеянне: *Шчаслівы час, калі можна адчуваць, што хочаш, і гаварыць, што адчуваеш* [Карнелій Тацыт].

Выкарыстоўваецца хіязм і ў паэзіі як своеасаблівы від паўтору. Класічным прыкладам такога паўтору з’яўляецца верш Я. Купалы “Як я полем іду...”:

Як я полем іду, гнецца колас ка мне...

Колас гнецца ка мне, як я полем іду.

*Як я лугам іду, траўка сцелецца ў ног,..
Траўка сцелецца ў ног, як я лугам іду*
(хіязм у дазеным выпадку спалучаецца са страфічным кальцом).

Хіязм можа ўзмацняцца антытэзай: *Мы харчуемся, каб жыць, а не жывем, каб харчавацца* [лац. прыказка].

Эпіфраз (грэч. *epi* ‘над, звыш’ + *phrasis* ‘выраз, зварот’) — далучэнне, дадатковы, удакладняльны сказ або словазлучэнне, якія далучаюцца да ўжо закончанага сказа.

Эпіфраз уносіць некаторыя дадатковыя звесткі ў асноўны сказ, канкрэтызуе яго, развівае і ўзбагачае змест:

Узгоркі Навагрудчыны, калі глядзець з гары, ледзь не ў шахматным парадку ўскрытыя пералескамі. Дубы і грабы. Жытнія мэндлі. Грэчка ў пахкай красе. Жніўная песня. Рупліва махае рукамі жняярка [Я. Брыль];

Чым жа ўсё-такі пахне зямля? Вось так, калі яе, толькі што перавернутую, халаднаватую яшчэ, возьмеш у руку, разатрэш у жмені — здаецца, у ёй і паху асаблівага няма. Зямля як зямля. Чорная, бурая, белаватая ці жаўтлявая... [Я. Сіпакоў];

Колькі растрачаецца нявыказанага! Тымі, што маглі б і мелі што сказаць [Я. Брыль].

Па сваёй сінтаксічнай будове і стылістычным функцыі эпіфраз блізкі да парцэляцыі.

Такім чынам, фігуры перастаноўкі і размяшчэння, звязаныя з парушэннем лагічнай структуры сінтаксічнай адзінкі, з’яўляюцца дадатковым сродкам выяўленчай выразнасці, паколькі садзейнічаюць лагічнаму выдзяленню асобных частак выказвання, узмацненню іх сэнсу і эмацыянальнай напоўненасці.

2.4.3. Фігуры пропуску

Фігуры пропуску — слоўныя фігуры, заснаваныя на непаўтаральнасці моўных адзінак, іх пропуску. Яны выкарыстоўваюцца з мэтай адлюстравання хуткасці руху, расчлянёнасці мноства на асобныя часткі, паказу разнастайнасці акаляючай рэчаіснасці. Найчасцей у маўленні выкарыстоўваюцца фігуры, структура якіх з’яўляецца няпоўнай.

Апасіянеза (грэч. *aposiopesis* ‘умаўчанне’) — умаўчанне, наўмысны, выкліканы найчасцей этычнымі прычынамі, перапынак

у маўленні, разлічаны на здагадку чытача (слухача): *Сёлета 75 год з дня нараджэння Максіма Багдановіча... магло б быць* [Р. Барадулін]. Апасіяпеза выдзяляецца інтанацыйна, графічна абазначаецца шматкроп'ем: *Матчына песня, роднае слова... Гэта яны могуць зрабіць невераемае вераемным* [Р. Барадулін].

Апасіяпеза выкарыстоўваецца ў тых выпадках, калі інфармацыя не вымушае разгорнутага выкладу, яна добра зразумелая чытачу або слухачу: *Калі я спяшаўся на станцыю, непадалёку ад камбіната ў лагчынцы ў тумане раптам знаёма запахлі мне штаблялі асіны. Да Віцебска вёз я гэты пах...* [Р. Барадулін].

Прычына ўмаўчання можа быць этычнай, калі аўтар не хоча выказаць сваю думку адносна пэўнай падзеі або асобы, і чытач павінен сфарміраваць сваё ўяўленне аб гэтым: *Ласкавае мора, сіняе-сіняе неба, чайкі пікіруюць за кінутымі кавалкамі хлеба... І раптам — удар!!! І раптам — да неба смяротны слуп вады. І ўсё разламана напалам... І праз некаторы час толькі залякоча паверхня мора, калі схваеца пад ёю нос карабля... Каўтаючы ўсё... усё... І не будзе каму ўжо ні заляцацца, ні смяцца, ні пакурваць* [Ул. Караткевіч].

Умаўчанне павялічвае выразнасць выказвання, паколькі дае чытачу магчымасць самому ўявіць тыя карціны, асобныя штрыхі якіх апушчаны аўтарам, і такім чынам садзейнічае экспрэсівізацыі маўлення: *Вось радкі з ліста : “Гэта мая зіма — апошняя ў Крыме. Мінск... Мінск... і нічога болей. Вершы, вершы... і яшчэ раз вершы...”* [Р. Барадулін].

Асіндэтон (грэч. *asyndeton* ‘нязвязанае’) — бяззлучнікавае, фігура маўлення, пры якой адсутнічаюць злучнікі паміж асобнымі, узаемазвязанымі сегментамі выказвання, што надае яму сцісласць і дынамізм: *Днём Курані былі ў будзённым, нехапаткім клопаце. Пасвілі коней, глядзелі калёсы, рыхтавалі граблі, косы, біклагі* [І. Мележ].

Дадатковыя сэнсавыя адценні, якія надае выказванню асіндэтон, залежаць ад граматычнай характарыстыкі аднародных членаў сказа, звязаных бяззлучнікавай сувяззю. Так, калі бяззлучнікавай сувяззю аб'ядноўваюцца аднародныя выказнікі, гэта стварае дынамізм апавядання, перадае напружанасць і імклівае, а таксама рознакаіраванае дзеянне: *Запярэцілі, радуючы вока, рознакаляровыя краскі на ўзмежках і пожнях,*

расце збазына, а поруч з ёй вылазіць лапушысты асот, раскідвае галінкі свірэпка, змешваецца з жытняй і пшанічнай рунню пырнік, выцягваецца над суседзямі іглісты хвошч [Т. Хадкевіч]; Лес апяклі суровыя, калючыя ад гарачага сонца вятры; асушылі яго ад слізкай смугі, атрэслі адмерзлае за маразы шылле; загулялі — загулі на чорствых верхавінах, бы гэта пабегла на смалістым сухаверсе траскучае польмя [І. Пташнікаў].

Асіндэтон пры аднародных дзейніках перадае шматколерную палітру з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці, стварае яе своеасаблівы калейдаскапічны малюнак: *Спалі хаты з чорнымі вокнамі, пустыя двары, маўклівая вуліца. Спалі росныя агароды, халоднае балота за агародамі [І. Мележ]; Ніхто не думаў тады, што імёнамі гэтых звычайных з выгляду вялікіх людзей будуць названы тэатры, інстытуты, бібліятэкі, плошчы і вуліцы не толькі ў нашай рэспубліцы [С. Грахоўскі].*

Пры бяззлучнікавым пералічэнні аднародных азначэнняў перадаецца рознабаковая характарыстыка прадметаў і з'яў: *Менавіта слова роднае, беларускае, спаконвечнае назаўсёды зачаравала Пімена Панчанку [Р. Барадулін]; Як дарагую рэліквію захоўваю і часта перачытваю яе лісты і паштоўкі, аптымістычныя, бадзёрыя, напісаныя буйнымі завостранымі літарамі [С. Грахоўскі]; Сяброў сустракаем на людным вакзале, Вось тут бы, здаецца, ад сэрца сказалі Гарачае, шчырае, добрае слова, Ды лезе адразу з кішэні прамова [С. Грахоўскі].*

Адсутнасць злучнікаў перад аднароднымі дапаўненнямі падкрэслівае шматлікасць і разнастайнасць прадметаў і з'яў: *Шырокая лугавіна прымешвае свайго да гэтай багатай і разнастайнай гамы: пахне аерам, мурагом, салодкай медуніцай [І. Навуменка]; Любая сэрцу Лагойшчына, Край маіх дум заповітных, Ціша бароў партызанскіх, Звонкая радасць крыніц, Стужачкі рэчак бруістых, Зелень узгоркаў прыветных — Ведаю усё тут на памяць, Дорага ўсё да драбніц! [Н. Гілевіч].*

Асіндэтон можа злучаць аднародныя члены аднаго сказа: *Вечарамі спакваля ўціхала ўсё: каровы, коні, свінні, буслы [І. Мележ]; асобныя часткі складанага бяззлучнікавага сказа: *Пахне свежая ралля, пятрэе сухое бадыллё, цвёрды чабор хаваецца ў іржэўнік [К. Чорны].* У складзе асіндэтона могуць знаходзіцца аднаслоўныя найменні: *Ля калыскі Максіма**

Багдановіча-паэта стаялі беларускія народныя калыханкі, песні, казкі, ашчадна сабраныя клопатам яго бацькі Адама Ягоравіча [Р. Барадулін], а таксама спалучэнні слоў: Тады могуць паўстаць у душы цені дзівосных малюнкаў, дзівосных падзей, цені найўных дзіцячых трызненняў [І. Пташнікаў].

Кампаненты, злучаныя бяззлучнікавай сувяззю ў асіндэтоне, могуць уступаць у гіпера-гіпанімічныя: *Настрой, дабразычлівасць, тэмпература пленума лети за ўсё адчуваліся ў кулуарах [С. Грахоўскі]; сінанімічныя: Ён асабліва быў здатны на дасціпны жарт, каламбур, экспромпт, на вясёлы, але не злосны розыгрыш [С. Грахоўскі] або антанімічныя адносіны: Хвалі набягалі адна на адну, разбіваліся ў нізіне,.. <...> адступалі назад на ўзгорак, на нейкі момант нібы заміралі на адным месцы [І. Шамякін].*

Такім чынам, бяззлучнікавасць, якая стварае імклівасць і дынамізм дзеяння, разнастайнасць і рознабаковасць апісваемых з'яў, з'яўляецца важным сродкам экспрэсівізацыі маўлення.

Эліпсіс (грэч. *elleipsis* 'недастача, пропуск') — фігура маўлення, якая заключаецца ў пропуску асобных фрагментаў выказвання (слоў, словазлучэнняў), лёгка ўзнаўляльных па сэнсе з кантэксту: *Недзе там, за станцыяй, не вельмі далёка, павінен быць Дняпро. За ім — Днепрапятроўск...* [І. Мележ]. Эліпсіс — фігура, блізкая да ўмаўчання, надае выказванню экспрэсію, дынамізм і напружанасць: *Мой дзед ведаў прыкметы надвор'я. Звечара, гледзячы ўгору, варажыў пагоду на раніцу. Зранку — на пасля абеду* [І. Грамовіч].

Найчасцей у эліптычных канструкцыях прапускаецца выказнік, які прысутнічае ў адной з частак выказвання: *Найбольшая прыемнасць глядзець на воблакі ў летнія, пагодлівыя дні, калі ў небе лётаюць птушкі. А ўлетку — ластаўкі і стрыжы* [І. Грамовіч]; *Закрыеш вочы, і тады разгалістае зялёнае дрэва ўявіцца мачтай, лёгкі шум яго лісцяў — плёскатам хваль, і можна плыць пад гэту аднастайную музыку ў дальнія далі* [І. Навуменка]; *Жартуючы, пайшлі ўніз па Савецкай. Я — следам* [С. Грахоўскі].

Радзей апускаюцца дзейнікі: *Дажджавая хмара раздзялілася на два крылы. Левае — цяжкае, навальнічнае — пайшло на поўдзень... <...> А правае — рэдкае, прасвечанае сонцам — пацягнулася сеткай дажджу на драбналессі, дачах і хутарах* [Я. Брыль]; *Сцежкі памяці, яны вядуць да ракі часу, адзін бераг — радасць, другі — смутак* [Р. Барадулін]; прамое або ўскоснае

дапаўненне: *Я помню лясны партызанскі аэрадром каля вёскі Пліна, зімовы — на лёдзе возера Вечалле* [Р. Барадулін]; *З навукай у адной руцэ і мастацтвам — у другой* [Ул. Караткевіч].

У некаторых выпадках у эліптычных сказах апускаецца выказнік, які не ўзнаўляецца з кантэксту, паколькі дзеянне або стан, што абазначае адсутны выказнік, зразумелы са структуры саміх сінтаксічных адзінак. Як, правіла, гэта датычыць так званых “быццёвых” дзеясловаў, дзеясловаў існавання: *Я заўсёды спяшаюся да яго* [горада — А. С.], *як на самае радаснае спатканне: ён — калыска маёй чалавечай сталасці, ён — мой вялікі дом, у ім усё знаёмае і сваё* [С. Грахоўскі]; *А таму мы сёння павінны ганарыцца тым, што ён* [Ф. Скарына — А. С.] — беларус [Ул. Караткевіч]; *Над лесам — поўны, таямнічы месяц* [Я. Брыль].

Некаторыя эліптычныя адзінкі патрабуюць дапамогі кантэксту для іх правільнага разумення: *Палова каменя вытыркала з плота на вуліцу, другая — была ў двары* [С. Грахоўскі].

Эліпсіс можа ўваходзіць у склад як простага: *У небе лятаюць птушкі. Вясною — жаваранкі. А ўлетку — ластаўкі і стрыжы* [І. Грамовіч], так і складанага сказа: *Над Свіслаччу на дубовых палях стаяў драўляны мост, а за ім — ашаляваныя ці проста з бяргавых домікі, з садкамі, з гародчыкамі, на баках — стапаны, з аполак і шалёвак ходнікі, сям-там — ліхтар на слупе* [Р. Барадулін]. Эліпсіс у складаным сказе можа адбывацца ў структуры заключнай прэдыкатыўнай часткі, і гэта патрабуе наяўнасці апушчаных фрагментаў выказвання ў папярэдняй частцы.

Пропуск асобных лексем, сэнс якіх лёгка ўзнаўляецца з кантэксту, актывізуе думку чытача, прыцягвае яго ўвагу, прымушае “дэшыфраваць” выказванне, разважаць над выказаным зместам.

2.4.4. Рытарычныя фігуры

У адрозненне ад іншых фігур маўлення, якія парушаюць агульнапрынятыя правілы пабудовы выказвання, рытарычныя фігуры маюць звычайную структуру, якая адпавядае сінтаксічным нормам сучаснай мовы. Рытарычныя фігуры вызначаюцца сваёй асаблівай інтанацыйнай аформленасцю. Да рытарычных фігур адносяцца, рытарычны вокліч, рытарычны зварот і рытарычнае пытанне.

Рытарычны вокліч — сцвярджэнне пэўнага паняцця ў эмацыянальнай форме. Рытарычны вокліч называюць таксама паказным выражэннем эмоцый: *Якая б самота прыйшла на зямлю, якая б нуда нахлынула, калі б асталася толькі адна мова, падобная на эсперанта!* [В. Бялоў].

Рытарычны вокліч звычайна выражае аўтарскае здзіўленне: *Прага, Прага... Колькі яна прыняла беларусаў, колькіх прытуліла, абагрэла, колькім дала пуцёўку ў жыццё!.. Проста дзіўна, што пра гэта дасюль ніхто ў нас нічога не напісаў. Не выдаў кнігі. А варта было б!* [Б. Сачанка]; захапленне: *А спектаклі! Якія былі спектаклі! Пасля тых я глядзеў сотні п'ятак у славу тэатраў, бачыў многіх-многіх выдатных акцёраў, а такога ўражання, як тады ад галубкоўскіх спектакляў, не засталася. Гэта было першае далучэнне да чароўнага, загадкавага свету мастацтва. У цэнтры яго быў Галубок* [С. Грахоўскі]; замілаванне: *За станцыяй “Беларусь” тая ж палі без канца, высокія ўзгоркі, парослыя лесам. Родная, мілая зямля!* [Ул. Караткевіч]; перадае прыўзняты настрой: *Славянскае слова! Якое невымернае шчасце — валодаць ім і адначасова служыць яму! Якая радасць і асалода слухаць яго — слухаць і пераконвацца, што яно — табе роднае, што яно адгукаецца ў самых патаемных глыбінях тваёй душы. Калі нават трохі і адрозніваецца ад таго, што ты ўпершыню пачуў з вуснаў маці!* [Н. Гілевіч]. Графічна рытарычны вокліч афармляецца клічнікам.

Рытарычны вокліч часта ўзмацняецца выкарыстаннем іншых сродкаў слоўнай вобразнасці: паўторам: *А музыкі, колькі музыкі ў гэтых ціхіх вершах паэта! Колькі п'явучасці і меладычнасці ў самім гучанні радка!* [Н. Гілевіч]; метафарамі і параўнаннямі: *О, загрыміць наша праўда і, як маланка, пераляціць па свеце!* [К. Каліноўскі]; эпітэтамі: *О, беларускі фальклор! Гэта — багацце незвычайнае! Скарбы гэта — неацэнныя! Няшмат хто на свеце можа пахваліцца такімі!* [Н. Гілевіч]. Эмацыянальная форма выражэння рытарычнага вокліча ствараецца клічнай інтанацыяй: *Дух разумнасці! Як ён усім нам сёння патрэбен!* [Н. Гілевіч]; *Эх, як прывольны прасторы наднямонскіх лугоў!* [Я. Колас].

Рытарычны зварот — заклік, словы, з якімі гаворачы звяртаецца да асоб ці прадметаў як прысутных, так і адсутных, і якія не патрабуюць непасрэднага водгуку.

Рытарычны зварот узмацняе эмацыянальнасць выказвання: Любая, родная наша маці — Беларусь! *Вось і дажыла ты, што на многіх мовах свету паэты спяваюць аб працавітасці, мужнасці, славе і красе тваёй.* [П. Броўка].

Рытарычны зварот найчасцей адрасуецца адцягненым з'явам, абстрактным паняццям: Роднае слова! *З малых дзён чуем мы цябе з матчыных вуст. Ты нам тлумачыш усе дзівы свету, якія дзіцячае вока бачыць навакол сябе першы раз. І табе выказваем мы свой дзіцячы жаль, крыўду, жаданне, радасць...* [Цётка].

Рытарычны зварот звычайна займае прэпазіцыйнае становішча, хаця ў асобных выпадках можа стаяць і ў постпазіцыі: *Ты пачынаеш новае стагоддзе, адроджаны і памаладзелы. Пройдуць гады, і ты сустрэнеш наступныя пакаленні. Нічога ж не забудзь, раскажы ім пра ўсе пакуты і радасці, перадай прывітанне ад тых, хто ўклаў сваю энергію і любоў у кожную тваю цагліну, у кожную галінку, хто склаў цябе, як песню.*

Добрай раніцы, мой родны, любімы горад! [С. Грахоўскі].

У асобных выпадках аўтар выказвання можа звяртацца да асобы або іх сукупнасці: Браты мае, родныя людзі! *Наш сонечны дзень не пагас* [Я. Колас].

Рытарычны зварот можа ўзмацняцца рытарычным воклічам: *Да чаго прыгожая гэта вясновая раніца! <...> Якая слаўная ты, селавая, вечна маладая і вечна п'явучая раніца!* [Я. Скрыган].

Перапынак у маўленні з непасрэдным зваротам да ўвасабляемага прадмета або адсутнай асобы называецца *анастрофай* (грэч. *apostrophe* 'паварот убок') і з'яўляецца разнавіднасцю рытарычнага звароту: *Іншы раз з жахам уяўляю, што было б з табою, — о, Радзіма мая, Беларусь! — каб не мова наша!* [Б. Сачанка].

Рытарычнае пытанне — пыталыны сказ са сцвярдзальным зместам, які не патрабуе адказу: *А чаго варта паэзія без такой апоры, без карэння ў мінулым, у той духоўнай і культурнай глебе, што ўтвараецца, як і глеба на паверхні зямлі, стагоддзямі?* [Н. Гілевіч].

Рытарычнае пытанне з'яўляецца актыўным сродкам стварэння экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкі дыскурсу. Яго называюць таксама экспрэсіўным сцвярджаннем або адмаўленнем: *Што можа быць даражэй сэрцу чалавека, як у сталых гадах пачуць цябе, роднае слова, у чужой старане?* [Цётка]; *Што ж лепей за цябе, мова мая, мова наша?!* [Ул. Караткевіч].

Маўленне, якое выражае роздум або сумненне і па форме нагадвае рытарычнае пытанне, называецца **дубітацыяй** (лац. *dubitatio* ‘сумненне, нерашучасць, ваганне’): *Чаму многія нашыя людзі такія агрэсіўныя? А якімі ім быць? Калі іх паўсюдна, на кожным кроку падпільноўвае небяспека?* [І. Макаловіч]; *Што дае знаёмства з гісторыяй і культурай іншых славянскіх краін? Вельмі многа! Хіба, напрыклад, не цікавы для нас гістарычны вопыт Балгарыі? Што ўратавала Балгарыю, балгарскі народ як этнас ад канчатковай гібелі, ад смерці? Слова! Роднае балгарскае слова* [Н. Гілевіч].

Такім чынам, рытарычныя фігуры дзякуючы сваёй асаблівай рытміка-інтанацыйнай аформленасці, наяўнасці клічнай і пытална-сцвярдзальнай інтанацыі з’яўляюцца дзейным сродкам экспрэсівізацыі вуснага маўлення.

Літаратура

1. Ключев, Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) : учебное пособие для вузов / Е. В. Ключев — М. : “Изд-во ПРИОР”, 1999. — 272 с.
2. Кожина, Н. М. О языковой и речевой экспрессии и её экстралингвистическом обосновании / Н. М. Кожина // Проблемы экспрессивной лингвистики / отв. ред. Т. Г. Хазагерев. — Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1987. — С. 8–17.
3. Михальская, А. К. Основы риторики: Мысль и слово / А. К. Михальская — М. : “Просвещение”, 1996 — 416 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
5. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — Мінск : Выш. школа, 1979. — 320 с.
6. Кузнецов, И. Н. Риторика / И. Н. Кузнецов. — Минск : ТетраСистемс, 2003. — 560 с.
7. Хазагерев, Т. Г. Общая риторика: Курс лекций. Словарь риторических приёмов / Т. Г. Хазагерев; отв. ред. Е. Н. Ширяев. — 2-е изд., перераб. и доп. — Ростов н/Д : Феникс, 1999. — 320 с.

3 Функцыянальная-сэнсавыя тыпы тэкстаў

Функцыянальная-сэнсавыя тыпы тэкстаў — такія формы звязнага маўлення, у якіх паказваецца развіццё дзеяння, апісваюцца прыметы прадмета, выяўляюцца прычынна-выніковыя сувязі паміж прадметамі.

Асноўныя функцыянальна-сэнсавыя тыпы маўлення — апавяданне, апісанне, разважанне.

3.1. Апавяданне

Апавяданне — дынамічны тып маўлення ад імя першай або трэцяй асобы або без указання на крыніцу інфармацыі, якое паведамляе аб развіцці ў часовай паслядоўнасці дзеянняў або станаў, адлюстроўвае сувязь паміж падзеямі: *У Дом пісьменнікаў Купала заходзіў часта. На другі паверх да літаратурнага “начальства” амаль ніколі не наведваўся. У падвале была сталоўка, мабыць, самая дэмакратычная ў горадзе: у ёй давалі папавер, і атмасфера ў ёй была сямейная, хатняя. У гэтым цёмным сутарэнні за столікам можна было часам убачыць Купалу поруч з Міхасём Зарэцкім, Баранавых, Хадыкам. Прыходзячы, ён звычайна вітаўся з гардэробшчыцай і ўсімі, хто быў у вестыбюлі, пытаўся пра здароўе, пра справы, ці ўсё добра дома, ішоў у суседні пакойчык з адзіным акном, садзіўся на цыратовую канапу, і адразу вакол яго збіралася купка маладых паэтаў. Сяргей Астрэйка, Змітрок Віталін, Алесь Пруднікаў, Паўлюк Буравей просяць дазволу пачытаць свае вершы. Дзядзька Янка слухае ўважліва, ацэнкі дае кароткія і канкрэтныя: “Не тое, братачка, напісаў. А пакруціў! <...> Пішы, каб людзі, чытаючы вершы,.. разумелі, што ты хацеў ім сказаць. А калі няма чаго, дык навошта добрую паперу пераводзіць?” Купала просіць пачытаць яшчэ, але саманадзейны “наватар” губляецца і непрыкметна адыходзіць убок. <...> Калі нешта сапраўднае яму падабалася, шчыра радаваўся і не скупіўся на пахвалы. <...> А то бывала, ні з таго ні з сяго запытае: “А “Салавей-саловушка” ў “Чырвонай зорцы” вы глядзелі? Ну, такую карціну прапусціць грэх. Хадзем!”. Але ён адразу вядзе не ў кінатэатр, а праз вуліцу,*

у маленькую піўную... <...> “Па кухлю кожнаму і не больш, <...> спазняемся ў кіно”. Разлічыўся за ўсіх. “Ну, хадзем, хлопчыкі”. У кінатэатры дзядзька Янка купляе усім білеты, падводзіць да кантралёра, нам кажа, што ўжо глядзеў карціну, развітваецца і лёгкай імклівай хадю выходзіць з фая [С. Грахоўскі].

Апавядальны тэкст — дынамічнае маўленне, у ім пераважаюць дзеясловы і акалічнасныя словы, склад дзейніка — малалікі, часта выкарыстоўваюцца сказы з аднароднымі выказнікамі, аднастаўныя і няпоўныя сказы: *Колькі разоў секлі цябе чужыныцы мечам і палілі агнём колькі разоў твае ўзвышшы, берагі Нямігі і Свіслачы засяваліся касцямі і зарасталі палыном. А ты ўзнімаўся ізноў. Твае сыны валілі лес і ставілі новыя зрубы, да неба ўзнімалі вежы, насыпалі валы і клалі сцены* [С. Грахоўскі]; *Улетку горад апусцеў. Рэдка сустракаліся знаёмыя на вуліцы і ў Саюзе пісьменнікаў, а я быў вымушаны хадзіць на службу: рэдагаваць, кансультаваць, рыхтаваць чарговыя нумары часопіса* [С. Грахоўскі].

Апавяданне можа быць:

1) канкрэтнае (аб храналагічна паслядоўных канкрэтных дзеяннях адной або некалькіх асоб): *Маладым хлопчуком прыпала мне аздабляць гужавую павіннасць — вазіць з лесу ў мястэчка дровы. Зіма была снежная і завірушная: сані па самыя градкі правальваліся ў сумёты, ногі ледзьве выцягваў з сухога снегу, ледзяныя крупы секлі твар. Я паганяў старую наравістую кабылу, памагаў на сумётах і ўсю дарогу думаў пра Цішку і Халімона, уяўляў, як яны замярзаюць у лесе, і па шчоках плылі змешаныя з расталым снегам цёплыя слёзы — шкода было малых дрывасекаў, а з імі і самога сябе.*

Увечары пасярод хаты гула бляшаная печка, у лямпе гайдаўся агенчык, а я чытаў уголас Бядулевы апавяданні “Бондар”, “На Каляды к сыну”, “Пяць лыжак заціркі” і глытаў даўкі камяк жалю: пакутаваў за няшчасную Тэклю, бедаваў разам з непрызнаным майстрам Данілам [С. Грахоўскі];

2) абагуленае (аб тыповых для пэўных абставін канкрэтных дзеяннях, змене розных станаў): *Мова першай матчынай калыханкі і апошняга “бывай”, мова старадаўніх архіваў і новых школ на Палессі, мова пажаўцелых статутаў і мова каханья. Мова плытагонаў, сялян, акадэмікаў і шахцёраў на сяляных*

капальнях. Мова, якая можа ўсё; можа сказаць словы нявыказанай пяшчоты і можа ўдарыць так, што не ўстанеш..

У старадаўнія часы, калі яшчэ не склаліся нацыі, мова магла зрабіцца мёртвай мовай, як латынь. Але і тады мовы былі практычна неўміручыя. Тая ж самая латынь не толькі нарадзіла ўсю сям'ю раманскіх моў,.. <...> будучы ўжо мёртвай, цэлымі стагоддзямі была мовай навукі і паэзіі... <...> Мова неўміручая [Ул. Караткевіч].

Разнавіднасцю апавядальных тэкстаў з'яўляецца інфармацыйнае паведамленне, якое ўжываецца ў сродках масавай інфармацыі: *На педагогаў ускладзена найважнейшая місія навучання і выхавання маладых грамадзян Беларусі. Аб гэтым сказана ў віншаванні Прэзідэнта Беларусі Аляксандра Лукашэнкі педагогам усёй краіны, якое зачытаў напярэдадні Дня настаўніка на ўрачыстым мерапрыемстве ў Мінску намеснік кіраўніка Адміністрацыі Прэзідэнта Ігар Бузоўскі, паведамляе БЕЛТА.*

Адна з самых важных задач педагога — прывіваць дзецям любоў да Радзімы, павагу да традыцый, імкненне да ведаў і творчасці. «Няхай вучні бачаць у вас не толькі прафесіянала, які шчыра любіць свой прадмет, але і старэйшага таварыша, лідара, які ўмее натхніць на добрыя справы, павесці за сабой. А для гэтага неабходны шырокая эрудыцыя, веданне педагагічных методыв, высокія маральныя якасці і добрасумленнае стаўленне да справы», — адзначаецца ў віншаванні. У Палацы прафсаюзаў, дзе сёння праходзіла ўрачыстае мерапрыемства, прысвечанае Дню настаўніка, прысутнічала больш за 500 настаўнікаў і педагогаў, выхавацеляў дашкольных устаноў, кіраўнікоў сістэм дадатковай адукацыі. Каля ста з іх атрымалі ўзнагароды за добрасумленную працу і любоў да дзяцей. Так, Ігар Бузоўскі ўручыў найлепшым педагогам ганаровыя граматы і падзякі Адміністрацыі Прэзідэнта Беларусі. Акрамя таго, за шматгадовую працу ў сістэме адукацыі нагрудным знакам Міністэрства адукацыі «Выдатнік адукацыі» ўзнагароджана 10 чалавек, а ганаровай граматай — 12 чалавек [“Звязда”, 01.10.15].

Апавяданне можа быць аб'ектываваным, нейтральным, у якім паказваецца часавая паслядоўнасць пэўных дзеянняў або станаў і не ўказваюцца адносіны аўтара да апісваемага:

спатканне: ён — калыска маёй чалавечай сталасці, ён — мой вялікі дом, у ім усё знаёмае і сваё [С. Грахоўскі]. Форма першай асобы набывае абагуленае значэнне, калі ўжываецца ў множным ліку: У найўным юначым каханні мы часта прызнаваліся радкамі з вершаў Дубоўкі. Пачуцці паэта супадалі з пачуццямі чыстых закаханых сэрцаў. Вершы гэтыя помняцца вось ужо больш за пяцьдзсят, а многае, што лёгка запаміналася з маладнякоўскай лірыкі тае пары, даўно забылася [С. Грахоўскі].

Эмацыянальную афарбоўку нярэдка набывае тэкст, у якім апавяданне вядзецца не ад першай асобы. Перадаць пачуцці аўтара, яго адносіны да апісваемага дапамагае эмацыянальна-ацэнная лексіка:

Паэзія Уладзіміра Дубоўкі хвалявала юнакоў дваццатых гадоў свежасцю пачуццяў і думак, дасканаласцю формы, багаццем каларытнай і сакавітай мовы. І цяпер здзіўляешся, як паэт не растраціў моўныя скарбы беларускай зямлі; слоўнае хараство нарачанскага краю, дзе нарадзіўся і з якім развітаўся пятнаццацігадовым юнаком... <...> Не раз лёс яго кідаў у самыя розныя куткі краіны, у стыхію розных моўных плыняў, а ён толькі багацеў скарбамі жывых і вобразных гаворак, знаходзячы самыя яскравыя фарбы для сваёй паэтычнай палітры, сюжэты для мудрых і рамантычных казак [С. Грахоўскі].

3.2. Апісанне

Апісанне — тэкст, у якім у статычным аспекце канстатуюцца факты, пералічваюцца ўласцівасці і якасці прадмета, апісваюцца яго склад і структура, выказваюцца адносіны аратара да аб'екта, яго ацэнка:

Праз апісанне даецца характарыстыка прадметаў або з'яў рэчаіснасці, якія існуюць адначасова. Гэта сінхранічны малюнак аб'ектыўнай рэчаіснасці. Апісанне можа быць канкрэтным, строга дакументальным: *Пишу гэтыя радкі ў лясным доме: за вокнамі шуміць лістапад, спывае бронзавае лісце з папаленых восенню дубоў, тужліва ківаюць галовамі вечназялёныя шатровыя елкі і думаецца пра імгненасць і бясконцасць жыцця, пра кароткія сцежкі чалавечага лёсу. А непадалёк — зарунелае*

поле і на ўзгорку вёсачка Сіняло. Там, на пачатку сталасці настаўнічаў Алесь Бачыла, а трошкі далей, за пералескамі і ўзгоркамі, яго родныя мясціны [С. Грахоўскі], а можа быць абагуленым, калі размова ідзе пра тыповыя з'явы і паняцці: Якая яна, мая зямля? Гэта залатыя палі збазыны з сінімі вочкамі васількоў, светлыя ад бяроз гаі, што аглухлі ад птушынага звону, і пушчы, падобныя на гатычныя храмы, пушчы, дзе горда нясуць свае кароны алені. Гэта бясконцыя жылы рэк, у якіх плешчуцца бабры і рыба на захадзе сонца, і гэта амаль адзінаццаць тысяч азёр, чыстых, як усмешка дзіцяці [Ул. Караткевіч].

Вызначаюцца два тыпы апісання: статычнае і дынамічнае. У статычным апісанні адлюстроўваецца шэраг прадметаў, з'яў, іх прымет і ўласцівасцей, якія функцыянуюць у адзінай прасторы і часе і ў сукупнасці складаюць жывапісны малюнак аб'ектыўнай рэчаіснасці:

Міншчына! Яна сустрэла нас узгоркаватымі барамі, грыбным пахам (баравікі, помніца, трапляліся да канца кастрычніка), павевамі смалы-жывіцы, родны водар якой узмацняла бабіна лета. Сустрэла пабурэлымі палямі, нязвыкла парэзанымі, праўда, не межамі, а разорамі на вузкія палоскі, ад чаго было вельмі горка; бярозавымі гаямі і асінавым пералескамі, што наліваліся барвовасцю; ляснымі, яшчэ не асеннімі дарогамі, толькі ў нізінах каляіны якіх поўніла вада; чыстымі-чыстымі лужынамі проста ў мурагу; балотамі і балотцамі, у якіх трохі пабольшала ціхай вады і якія параслі з берагоў лазою, а далей — рэдкімі карлікавымі сасёнкамі [Ул. Карпаў].

Статычнасць моўнай формы апісання ствараецца выключнай перавагай іменных часцін мовы, адсутнасцю або нязначнай колькасцю дзеясловаў, шырокім выкарыстаннем намінатыўных, апавядальных і няпоўных сказаў, прамым парадкам слоў у сказе.

Дынамічнае апісанне характарызуе розныя адначасовыя дзеянні, паказвае іх змену, чаргаванне, рознанакіраванасць. Гэта дазваляе аўтару перадаць дынаміку руху, актыўны, дзейсны характар асоб ці прадметаў, стварыць калейдаскапічны малюнак аб'ектыўнай рэчаіснасці: *Неўзабаве насунуўся вераснёвы змрок. На попельна-шэрым небе марудна гайдаліся карункавыя абрысы старых соснаў. Было тужліва-ціха ў завечарэлым лясным гушчары. Не хацелася нават словам парушыць цішыню.*

Раптам недзе высока-высока ў замглёнай далечы пачуўся трывожна-шчымлівы крык, тужлівы, як развітанне назаўсёды, як жалобны енк.

— Жураўлі! — вырвалася ў нас у адзін голас. Мы доўга глядзелі ў неба, пакуль не адплыла і не растала над лесам жураўліная туга [С. Грахоўскі].

Дынамічнасць моўнай форме апісання надаюць актыўнае выкарыстанне аднатыпных, як правіла, сінанімічных форм дзеяслова, ужыванне аднародных выказнікаў, частая інверсія галоўных членаў сказа, клічная і пытальная інтанацыя.

Дынамічнае апісанне можа паказваць таксама змены разнастайных станаў прыроды, у такім выпадку ў тэксце выкарыстоўваюцца т. зв. экзистэнцыянальныя дзеясловы, якія спалучаюцца з дзеясловамі-актантамі:

Удзень свяціла сонца, а ў лесе на прагалах было суха, свежа і пападаліся дзе-нідзе ля дарогі на ўгрэвах баравікі, жаўтлява-белыя пад нізам і нібы пакалупаныя нечым зверху: было ўжо ім нялёгка з-пад травы і шыгалля расці.

Праз дзень—два нахапіўся марозік. Ён зацягнуў зямлю корачкаю. З падлеску пачало падаць лісце. Праўда, неахвотна, па адным, нечакана. Сарвецца і ляціць чаранком уніз. Колькі яго апала за ноч? — нямнога, але ўкрыла зямлю, заглушаючы крокі. А гукі ў лесе, наадварот, як бы ажылі, сталі званчэйшымі [Ул. Карпаў].

Апісанне можа быць:

а) разгорнутым, у якім падрабязна пералічваюцца разнастайныя прадметы, іх уласцівасці, адзнакі і характарыстыкі:

Жнівень — месяц зарніц, лясной цішыні. Нават удзень і то рэдка можна пачуць хіба што трывожнае цвырканне дразда або дзятла. Уначы ж лес замірае — сам як бы прыслухоўваецца да нечага. І ў гэтай цішы душою адчуваеш, як выпявае, множыцца і набірае сілы жыццё. Паспелі буякі, ажына, парэчкі, брусніцы. Зачырванелі гронкі рабіны. З кустоў і дрэў з парашуцікамі, ветразямі, учэпістымі калючкамі, з пушком і паплаўкамі сеецца насенне. Трэці прыплод прывяла зайчыха. Па расе — на золку і перад захадам сонца — кормяцца вывадкі дзікіх курэй, якія днююць у глухіх хмызняках і, калі гарача, купаюцца ў разагрэтым пяску. Услед за качкаю-гогалем з дулаў на зямлю спусціліся яе дзеці, падраслі на роўнядзі пасвятлелых вод крыжанкі. На

добрых кармах набіраюцца моцы буслы, кнігаўкі. І, як увасабленне жніўня, высока ўзняў галаву залаты сланечнік [Ул. Карпаў];

апісваюцца дзеянні або станы асоб ці прадметаў:

Паехалі на ўзбярэжжа Мінскага мора. Пад снежным пылам чарнелі свежыя барозны, абветраныя кусты і прысады, у цёмна-сіняй смуге да самага небакраю стаялі маўклівыя лясы. З асфальту звярнулі на ўхабістую дарогу... Пад нагамі шапаціць счарнелае яблыневае лісце, на абпаленых марозам вярцінях і астрах растае сняжок ад слабага праменьчыка сонца... Прымаразкі зашклілі тоненькім лядком лужыны, зашэрхлі закрайкі возера, загусцелыя цёмныя хвалі возера з шэргатам біліся ў бераг, адкочваліся і знікалі ў сіняватай смуге [С. Грахоўскі];

б) сціслым, кароткім: Быў цёплы, ціхі май. Адцвіталі сады, ружовымі і белымі воблачкамі курыўся бэз. Над горадам стаяў першы водар вясны і першых навальніц [С. Грахоўскі].

Асабліва актыўна выкарыстоўваюцца апісанні ў пейзажных замалёўках: Адзвінелі, адгаманілі, збягаючы з пагоркаў, шпаркія ручаі, заліліся звонкім срэбрам жаўрукі ў паднябессі, прыгрэла сонца, у нізінах мякка закучаравілася трава, пракінуліся залатыя вочкі кураслепу, зазвінела жоўтымі жоўтымі галоўкамі маці-мачыха. Вербалоз над канавамі і стаўкамі аздобіўся пушыстымі коцікамі, пацямнелі рослыя бярозы каля гасцінца, навіслі на іх голлі жаўтлявыя завушнічкі [Т. Хадкевіч];

пры партрэтнай характарыстыцы: Купала! Так, так. Не памыліўся, ён! Сярэдняга росту, кароткія светлыя вусікі пад пераноссем, узнятыя ад здзіўлення бровы, з-над іх пазіраюць залацістыя вочы, <...> шэрая кепка, добрага крою макінтош, жоўтыя чаравікі, у руцэ загнуты кіёк [С. Грахоўскі];

пры абмалёўцы рэалій акаляючай рэчаіснасці: Гасцінны домік Янкі Купалы з цудоўным палісаднікам, з дзвюма серабрыстымі таполямі на двары, з садочкам ды агародам, як відаць, быў добра вядомы многім прыяцелям паэта [Б. Сачанка].

Апісанне выконвае розныя функцыі ў розных функцыянальна-стылістычных разнавіднасцях маўлення. Так, у навуковым стылі апісанне з'яўляецца дакладным, лаканічным і канкрэтным, яно дазваляе паказаць найбольш істотныя ўласцівасці або функцыі аб'екта, яго родавую прыналежнасць і відавочныя адрозненні, сувязь з іншымі аб'ектамі:

Мэтавае прызначэнне перыядычнага выдання — паведаміць, праінфармаваць і паўздзейнічаць, паўплываць на рэцыпіента. Для выканання названых функцый публіцыстычны тэкст мае комплексны арсенал спосабаў і прыёмаў, накіраваных на дасягненне значнага ўплыву рэпрадуцэнта на рэцыпіента. Такім чынам паступлюецца заканамерная цікаваць да функцыянавання вербальных знакаў у маўленні, што на сёння з’яўляецца прадметам прагматыкі... <...> Паводле тэорыі маўленчых актаў, у якасці асноўных адзінак чалавечай камунікацыі выступаюць не асобныя словы, сказы, а шматпланавыя па сваёй пабудове і вытворчасці пэўныя маўленчыя дзеянні (лакуцыі). Лакуцыі — носбіты вызначаных пэўнымі ўмовамі камунікатыўных заданняў (ілакуцыі), а накіраваны яны на дасягненне камунікатыўна-уплывовага эфекту (перлакуцыі) [В. І. Іўчанкаў].

У публіцыстычным маўленні апісанне, як правіла, з’яўляецца дакументальна дакладным, яно не толькі характарызуе аб’ект, але і выражае яго ацэнку, з’яўляецца сацыяльна накіраваным:

На месцы колішняга ўтульнага доміка — цяпер Купалаўскі музей. Парастак ад старога караня стаў тонкаю галінастаю таполяй, дзе некалі стаялі домікі і парканы, разросся шумлівы парк, бронзавыя русалкі пускаюць вяночкі па вадзе, на зялёны курган узышоў сустракаць сонца вечны і нястомны падарожнік — Янка Купала [С. Грахоўскі];

Слова! <...> Слова жывіла дух. Будзіла сілы. Слова вуснае — у паданнях і легендах, у казках і прыказках, у непаўторных і несмяротных народных песнях. І слова пісанае — у тых тысячах рукапісных фаліянтаў, што ствараліся і захоўваліся ў манастырах і цэрквах! [Н. Гілевіч].

У мастацкім маўленні апісанне выконвае ў асноўным выяўленчую ролю — яно выкарыстоўваецца ў пейзажных замалёўках, пры стварэнні партрэта, для вобразнай характарыстыкі месца, суб’екта і аб’екта дзеяння.

3.3. Разважанне

Разважанне — тэкст, у якім думкі выкладаюцца ў лагічна паслядоўнай форме, указваюцца прычынна-выніковыя адносіны

паміж аб'ектамі: *Жыццё кожнага народа мае свой адметны характар, вызначаецца сваім уласным стылем, які бачым ва ўсім: у асаблівасцях гаспадарання, у абыходжанні з прыродай, у характары народных майстроў, само сабой — у побыце, у звычаях і абрадах, у сям'і і ў адносінах з суседзямі... <...> Такі народ можа сказаць: “Вось — я, і падобны на іншых, і ўсё ж адметны ад іх, маю сваю культуру і мову, сваю галаву на плячах, жыву сваім уласным розумам — хаця і люблю параіцца з суседзямі і запазычыць у іх што-небудзь мудрае...”. Такім народам быў, ёсць і будзе наш беларускі народ [Н. Гілевіч].*

Разважанне прызначана для тлумачэння пэўнага паняцця або з'явы, для доказу ці абвяржэння якога-небудзь тэзісу:

Чалавек адчувае мяжу магчымага, за якой — бяда. Гэта пачуццё абстраеца, калі ходзіш побач з ёю. Калі для ўдачы патрэбны дзесяткі шчаслівых выпадковасцей, то для правалу — усяго адна, нешчаслівая [Ул. Карпаў];

Што ж датычыць сімволікі.., то, на мой погляд, у гэтым пытанні таксама трэба як след разабрацца. Ёсць розная сімволіка — і ў жыцці і, адпаведна, у літаратуры. Ёсць напрыклад, сімвалы, якія ўвасабляюць гонар і славу нацыі, свабоду Радзімы, вернасць народу... <...> Хіба гэтыя сімвалы калі-небудзь перастаюць чалавекам цаніцца? У чалавека заўсёды павінны быць у душы святыні, праз якія ён не можа пераступіць. На вернасці падобным свяшчэнным сімвалам “замешаны” тысячы класічных твораў літаратуры вялікага выхаваўчага значэння [Н. Гілевіч].

Разважанні сустракаюцца часта ў навуковых тэкстах, дзе яны маюць разгорнуты характар, вызначаюцца паслядоўным, лагічным ходам развіцця асноўнай думкі, ідэі аўтара: Сістэму можна вызначыць як сукупнасць узаемазвязаных або пэўным чынам упарадкаваных элементаў, якія ўтвараюць некаторае адзінства. Важнейшай арганічнай і неад'емнай часткай сістэмы служыць структура, якая ўяўляе сабой сукупнасць устойлівых узаемаадносін паміж элементамі сістэмы, або спосаб упарадкавання элементаў у сістэме. Сукупнасць адных і тых жа элементаў, але па-рознаму ўпарадкаваных, прыводзіць да стварэння якасна розных сістэм: са змяненнем структуры мяняюцца ўласцівасці сістэмы. У мове адна і тая ж сукупнасць

слоў можа ўпарадкоўвацца рознымі спосабамі, што, напрыклад, адлюстроўваецца ў шматлікіх слоўніках з несупадаючай структурай (спосабам упарадкавання), але аднолькавымі элементамі-словамі (пар.: арфаграфічны, частотны, словаўтваральны, адваротны, ідэаграфічны, сінанімічны, антанімічны і іншыя слоўнікі) [Б. А. Плотнікаў].

Распаўсюджаны разважанні і ў публіцыстычным дыскурсе, там яны таксама садзейнічаюць

а) узмацненню выражэння аўтарскай думкі: *Каб добра пазнаць чалавека, зразумець, чым ён жыве, трэба пабыць у яго дома. Кожная кватэра, кожны пакой мае сваё непаўторнае аблічча, свае асабістыя рысы, якія раскрываюцца і характарызуюць гаспадара. Яццінскі дом Чэхава ад пачатку і да канца — чэхаўскі дом* [С. Грахоўскі];

б) вызначэнню яго пазіцыі, асабістых адносін да зместу паведамлення: *Усякая нацыянальная літаратура складаецца з талентаў рознай велічыні і значэння, кожны з іх прыносіць свой — большы ці меншы — уклад у агульную духоўную скарбніцу нацыі. Ёсць у літаратуры людзі невялікіх мастацкіх здольнасцей, якія, дзякуючы працавітасці, сумленнасці, грамадзянскай мужнасці, могуць сказаць няхай сабе і сціплае, але сваё слова “пра час і пра сябе”...*

Ёсць у літаратуры таленты і больш значныя, моцныя, яркія, самабытныя, творчасць якіх карыстаецца шырокай вядомасцю і папулярнасцю..

І ёсць, нарэшце, пісьменнікі такога мастацкага дару, такога маштабу і значэння, што іх імёнамі гісторыкі літаратуры пазначаюць пазней цэлыя эпохі ў культурным развіцці нацыі. <...> Творчасць такіх пісьменнікаў — гэта звычайна новы этап у развіцці літаратуры, новая, больш высокая мастацкая ступень у мастацкім асваенні рэчаіснасці...

Да ліку такіх волатаў мастацкага слова належыць, на майму перакананню, пісьменнік Іван Мележ [Н. Гілевіч];

падкрэсліваюць ідэю яго твора:

Вайна, магчыма, як нішто іншае, агаляе вартасць чалавека, наказвае цану яго слоў і шчырасці. Гэта выпрабаванне. Жорскае, ды амаль беспамылковае. Выпрабаванне страхам, нястачамі, болем і мукамі, правам забіваць другога. Гвалтоўна ўварваўшыся

ў жыццё людзей, яна ўсё перайначвае: пераключае падзеі на большую хуткасць, дае страшэнную сілу выпадку, ставіць цябе ў залежнасць ад яго, прымушае па-свойму глядзець на кроў, смерць і заўтрашні дзень. Таму яна гартуе адных і разбэшчвае другіх, узнімае з закарвашак іх душ самае мутнае — такое, што, можа б, ніколі не паднялося на паверхню ў мірных умовах [Ул. Карпаў].

У мастацкім маўленні разважанні звычайна выкарыстоўваюцца ў форме ўнутранага маналогу героя, яны адлюстроўваюць унутраны свет, псіхалагічны стан персанажа, працэс асэнсавання ім аб'ектыўнай рэчаіснасці, разнастайных падзей, фактаў, рэалій і паняццяў, ствараюць характарыстыку дзеючых асоб.

Структура разважанняў вызначаецца спосабамі выкладу матэрыялу:

дэдуктыўным, ад агульнага да прыватнага:

У літаратуры кожнай краіны ёсць вялікія імёны, да якіх асабліва хораша прыкладаецца азначэнне “настаўнік”. Настаўнік народа, духоўны настаўнік нацыі. У Беларусі гэты найвышэйшы, найшаноўны для пісьменніка тытул найбольш натуральна прыкладаецца да несмяротнага імя Коласа. Так, у свядомасці ўжо многіх пакаленняў беларусаў ён не толькі вялікі пясняр народа, але і яго мудры настаўнік, вышэйшы маральны аўтарытэт, мерка чалавечай годнасці і грамадзянскай доблесці [Н. Гілевіч];

Чалавек у сталым веку ўсё часцей і часцей успамінае далёкае маленства і юнацтва. Якімі б цяжкімі і горкімі яны ні былі, з адлегласці гадоў яны заўсёды здаюцца самымі светлымі і дарагімі, бо была маладосць і вялікія спадзяванні. Далёкае мінулае часта любіў успамінаць і Андрэй Александровіч [С. Грахоўскі];

або індуктыўным, ад прыватнага да агульнага:

Наогул, беларусы — дамаседы, любяць тое месца, дзе нарадзіліся. І пакідаюць яго неахвотна, у самым скрутным выпадку. Але ў жыцці кожнага чалавека, а тым больш народа такіх скрутных выпадкаў няма. І — хочаш не хочаш — даводзіцца рабіць тое, чаго і ворагу не пажадаеш [Б. Сачанка];

Вось апошні раз мільгнула праз дрэвы хатка, вось схваўся за ўзгоркам былы фальварак, але доўга яшчэ з цягніка відаць сосны, што акружаюць Вязынку. Бываюць мясіны, да якіх прывыкаеш за кароткія хвіліны так, што не хочацца расставацца, і калі

пакідаеш іх, здаецца, што пакінуў там частку самога сябе
[Ул. Караткевіч].

Разважанні дазваляюць актывізаваць увагу слухачоў, выклікаць цікавасць да тэмы паведамлення.

Літаратура

1. Цікоцкі, М. Я. Сугучнасць слоў жывых: нататкі па стылістыцы мастацкай літаратуры / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : БДУ, 1981. — 191 с.
2. Юрэвіч, А. К. Лінгвістычны аналіз мастацкага тэксту / А. К. Юрэвіч. — Мінск, 1978.
3. Одинцов, В. В. Стилистика текста / В. В. Одинцов; отв. ред. А. И. Горшков. — М. : Изд-во “Наука”, 1980. — 262 с.
4. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : Выш. школа, 1976. — 302 с.
5. Лепешаў, І. Я. Лінгвістычны аналіз тэксту / І. Я. Лепешаў. — Мінск : Выш. школа, 2009. — 262 с.
6. Болотнова, Н. С. Филологический анализ текста : учебное пособие / Н. С. Болотнова. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Флинта: Наука, 2007. — 520 с.
7. Малажай, Г. М. Лінгвістычны аналіз тэксту: заданні, тэксты, парады : вучэбны дапаможнік / Г. М. Малажай. — 2-е выд., дап. — Мінск : Выш. школа, 1992. — 270 с.
8. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — Мінск : Выш. школа, 1979. — 320 с.
9. Горад_Навагрудак [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя — Рэжым доступу: https://be.wikipedia.org/wiki/Горад_Навагрудак. — Дата доступу 15.10.2015. — Загал. з экрана.

4. Функцыянальна-стылістычныя тыпы тэкстаў

Функцыянальным стылем называецца гістарычна сфарміраваная, грамадска ўсвядомленая ўнутрана аб'яднаная спецыфічная сістэма моўных сродкаў, якая абумоўлена мэтай і прынцыпамі адбору гэтых сродкаў у той ці іншай сферы грамадскай дзейнасці (навуковай, дзелавой, публіцыстычнай, мастацкай і інш.) і найлепшым чынам абслугоўвае зносіны ў гэтай сферы. Функцыянальныя стылі мовы выдзяляюцца ў адпаведнасці з асноўнымі функцыямі, якія мова выконвае ў грамадстве — зносіны, паведамленне і ўздзеянне (табліца 2).

Табліца 2 — Функцыянальныя стылі мовы

Функцыі мовы	Функцыянальныя стылі
Зносіны (камунікатыўная функцыя)	Размоўны стыль
Паведамленне (інфармацыйная функцыя)	Навуковы стыль Афіцыйна-дзелавы стыль
Уздзеянне (эстэтычная функцыя)	Публіцыстычны стыль Літаратурна-мастацкі стыль
Адпраўленне рэлігійнага культу	Канфесійны стыль

Гэты падзел у пэўнай ступені з'яўляецца ўмоўным, паколькі адзначаныя функцыі не існуюць у чыстым, ізаляваным выглядзе. Звычайна адна функцыя з'яўляецца дамінуючай, галоўнай, да яе далучаюцца іншыя: навуковы стыль: паведамленне + зносіны; афіцыйна-дзелавы: зносіны + паведамленне; публіцыстычны: паведамленне + уздзеянне + зносіны; літаратурна-мастацкі: уздзеянне + паведамленне; размоўны: зносіны + уздзеянне + паведамленне і г. д.

Кожны з адзначаных стыляў вызначаецца сваімі асаблівасцямі — лексічнымі, марфалагічнымі, словаўтваральнымі і сінтаксічнымі.

4.1. Навуковы тэкст

Навуковы стыль адрозніваецца навуковасцю і аргументаванасцю выкладу, паслядоўнасцю і лагічнасцю разважання. Паколькі ў навуковым стылі перадаецца сістэма паняццяў і іх

сувязі, тут шырока выкарыстоўваецца спецыяльная, тэрміналагічная, абстрактная лексіка, складаныя сінтаксічныя канструкцыі:

1. *Дыялектная лексікаграфія* — асобная галіна дыялекталогіі, якая распрацоўвае тэарэтычныя і практычныя пытанні збірання, сістэматызацыі, апісання дыялектнай лексікі і ўкладання дыялектных слоўнікаў розных тыпаў. У працэсе гістарычнага фарміравання беларуская дыялектная лексікаграфія прайшла тры асноўныя этапы, умоўна названыя этнаграфічным, этналінгвістычным і ўласна дыялектаграфічным. Пачатак этнаграфічнага этапу адносіцца да першых дзесяцігоддзяў XIX ст., калі пачалося разгортванне працы па выяўленні, рэгістрацыі і даследаванні беларускіх вуснапаэтычных твораў, што падштурхнула да фіксацыі лексікі дыялектнай мовы.

Этналінгвістычны этап у гісторыі беларускай дыялектнай лексікаграфіі выступае як частка агульнага апісання беларускай мовы. Першым грунтоўным слоўнікам беларускай нацыянальнай мовы з'яўляецца фундаментальная праца І. Насовіча “Слоўнік беларускай мовы” (Спб, 1870).

Дыялектаграфічны этап у гісторыі беларускай дыялектнай лексікаграфіі ўяўляе асобную галіну беларускай апісальнай дыялекталогіі, галоўная задача якой — складанне дыялектных слоўнікаў розных рэгіёнаў Беларусі [Беларуская мова: Энцыклапедыя].

2. Адною з асаблівасцей развіцця лексіка-семантычнай сістэмы сучаснай беларускай мовы з'яўляецца тэрміналагізацыя яе слоўнікавага складу. Пры гэтым паралельна з колькасным папаўненнем лексікі новымі тэрмінамі адбываецца няспыннае ўдасканаленне існуючых адзінак ў плане лексіка-семантычнай і структурна-марфалагічнай рэгулярнасці, больш выразнай спецыялізацыі слова- і формаўтваральных тэрмінаў. Гэта патрабуе глыбокага і ўсебаковага вывучэння тэрміналагічнай лексікі, у тым ліку і параўнальна-тыпалагічнага яе аналізу. Апошняе асабліва важна, паколькі шляхам параўнання адзінак, што ў розных мовах вызначаюцца поўнай ідэнтычнасцю выражаемых імі паняццяў, выяўляюцца і акрэсліваюцца, акрамя агульных рыс, такія знешне фармальныя, але надзвычай паказальныя спосабы і сродкі стварэння тэрмінаў, якія з'яўляюцца спецыфічнымі для той або іншай мовы сродкамі, спосабамі і тыпамі выражэння адпаведнага прадметна-

лагічнага зместу. Аднак дастаткова надзейнае вызначэнне як агульных, так і тыпалагічна рэлевантных сродкаў і спосабаў тэрмінаўтварэння ці тыпаў тэрмінаў магчыма толькі пры параўнанні тэрміналагічнай лексікі розных моў ва ўсёй яе цэласнасці [В. П. Красней].

Асобная разнавіднасць навуковага стылю — навукова-папулярны падстыль — адрозніваюцца спрошчанасцю падачы матэрыялу, пазбяганнем выкарыстання вузкаспецыяльных тэрмінаў, неўскладненымі сінтаксічнымі канструкцыямі, увядзеннем сродкаў займальнасці выкладу:

Сёння для мовазнаўцаў мясцовая народная мова — як неба для астраномаў. На яе прасторах яны праводзяць розныя назіранні, робяць адкрыцці, ставяць доказы, правяраюць тэорыі і г. д. Аднак амаль да пачатку мінулага стагоддзя граматыкі, як у мінулым называлі мовазнаўцаў, адносіліся да мясцовай народнай мовы з вялікай пагардай.

Прызнанымі адкрывальнікамі жывой беларускай мовы і яе дыялектаў, іх багаццяў і глыбіняў, а тым самым і заснавальнікамі беларускага мовазнаўства былі І. І. Насовіч і Я. Ф. Карскі [А. Крывіцкі].

Родная мова, матчына мова. Гэтак шаноўна і ласкава называе беларускі народ свой духоўны набытак. Шчырыя словы пра беларускую мову, пра яе багацце і прыгажосць казалі вядомыя дзеячы нашай нацыянальнай культуры...

Бадай, няма ніводнага сучаснага беларускага пісьменніка — празаіка ці паэта, які б не выказаў сваёй замілаванасці роднай мовай, не склаў бы ўзнёслых радкоў, напоўненых патрыятычнымі пачуццямі і высокімі думамі пра свой край і народ, пра Радзіму.

Вобразнае мастацкае слова пісьменніка, прасякнутае любоўю да роднай мовы, дае магчымасць далучыць вучняў да вытокаў і першаасновы нашай культуры, да скарбаў народнай мудрасці, абудзіць жаданне глыбей зазірнуць у таямніцы мовы [А. Каўрус].

4.2. Афіцыйна-дзелавы тэкст

Тэксты афіцыйна-дзелавога стылю, як і навуковага, выконваюць інфармацыйную функцыю. Яны прызначаны для выражэння

афіцыйных адносін паміж асобамі, асобай і ўстановамі, паміж установамі і дзяржавай, паміж дзяржавамі:

І. Грамадзяне Рэспублікі Беларусь маюць права на дзяржаўнае пенсіённае забеспячэнне ў старасці, пры інваліднасці, страце карміцеля і ў іншых выпадках, прадугледжаных гэтым Законом.

Пенсіённае забеспячэнне грамадзян Рэспублікі Беларусь, якія пражываюць за яе межамі, праводзіцца на аснове пагадненняў (дагавораў) з іншымі дзяржавамі.

Грамадзяне іншых дзяржаў і асобы без грамадзянства, якія пастаянна пражываюць у Рэспубліцы Беларусь, маюць права на пенсію нараўне з грамадзянамі Рэспублікі Беларусь, калі іншае не прадугледжана заканадаўствам.

У тых выпадках, калі пагадненнямі (дагаворамі) аб сацыяльным забеспячэнні паміж Рэспублікай Беларусь і іншымі дзяржавамі прадугледжаны іншыя правілы, чым тыя, якія змяшчаюцца ў гэтым Законе, адпаведна прымяняюцца правілы, устаноўленыя гэтымі пагадненнямі (дагаворамі) [Закон РБ аб пенсіённым забеспячэнні].

Вызначаюцца дзве разнавіднасці стылю: афіцыйна-дакументальны і абіходна-дзелавы.

У тэкстах гэтага стылю актыўна выкарыстоўваюцца канцылярская лексіка, моўныя штампы, устойлівыя звароты, грамадска-палітычная лексіка:

Гэтыя тэксты пазбаўлены эмацыянальна-ацэначнай афарбоўкі, яны стылістычна нейтральныя:

1. Фінансаванне сацыяльнай сферы застаецца адным з самых важных напрамкаў дзяржаўнага бюджэту ў наступным годзе. У той жа час эканамічны прагноз развіцця краіны бачыць у якасці прыярытэтаў захаванне крэдытнага рэйтынгу дзяржавы, зніжэнне інфляцыі і рост прадукцыйнасці працы. На пашыраным пасяджэнні Пастаяннай камісіі Палаты прадстаўнікоў па бюджэце і фінансах парламентарыі, прадстаўнікі міністэрстваў эканомікі, фінансаў, а таксама Міністэрства па падатках і зборах абмеркавалі законпраект «Аб рэспубліканскім бюджэце на наступны год».

Як адзначыла старшыня Пастаяннай камісіі Палаты прадстаўнікоў па бюджэце і фінансах Людміла Дабрыніна, рэспубліканскі бюджэт на наступны год сфарміраваны з улікам

тых умоў, у якіх працуе эканоміка. Акрамя сацыяльнага вектара, бюджэт будзе прадугледжваць падтрымку рэальнага сектара эканомікі, падтрымку экспарту, пагашэнне і абслугоўванне знешняга дзяржаўнага доўгу.

У падатковай палітыцы прыярытэтамі будуць эфектыўнасць і захаванне стабільнасці. Асноўныя стаўкі на падатках і зборах застаюцца нязменнымі, падатковая нагрузка не павялічыцца, — канстатавала дэпутат.

У цэлым бюджэт на наступны год сфарміраваны на «кансерватыўным варыянце развіцця эканомікі». Плануецца, што зароботная плата супрацоўнікаў бюджэтных арганізацый на працягу наступнага года вырасце на 13 % [“Звязда” 19.11.2015].

4.3. Публіцыстычны тэкст

Публіцыстычны стыль вызначаецца актыўным умяшаннем у грамадскае жыццё, яго асноўнае прызначэнне — фарміраваць думку сучаснікаў, іх светапогляд, выхоўваць актыўную жыццёвую пазіцыю. Адметнай асаблівасцю публіцыстычнага тэксту з’яўляецца арганічнае спалучэнне ў ім логіка-рацыянальнага прынцыпу выкладу зместу і эмацыянальна-ацэнчнай кантатацыі, якая дазваляе выражаць суб’ектыўную ацэнку апісваемага:

Ад усяго сэрца і душы гавару табе шчырае слова, вялікі мой, гераічны і слаўны, беларускі народзе. У гадзіну вялікага нашага выпрабавання і вялікага нашага гора, калі нямецкія зграі, як чорная хмара, найшлі на нашу родную зямлю і топчуцца на ёй, у гэту гадзіну нашага смутку ўсе мы з захапленнем і надзеяй глядзім на лепшых тваіх сыноў і дачок... Ніколі, мой народзе, ты не схіляў галавы перад тым, хто калі-небудзь імкнуўся заняволіць цябе. Бацькі, дзяды і прадзеды нашы заўсёды былі слаўнымі змагарамі супраць няволі... Беларусы, браты і сёстры мае!.. Пачалася вялікая і бязлітасная расплата з подлымі захопнікамі. Банды гітлераўскіх ваяк ужо коцяцца з савецкіх земляў... Смерць ім і поўнае знішчэнне! Жыві ў сваёй сіле і славе, беларускі народ. Жыві, родная беларуская зямля. Час вызвалення блізак! [Я. Купала].

Мова Скарыны і Буднага, мова Багдановіча і Купалы, Багушэвіча і Коласа, мова соцень геніяў, што яшчэ прыйдуць.

<...> Мова, якая можа ўсё: сказаць словы нявыказанай пяшчоты і можа ўдарыць так, што не ўстанеш.

Гнуткі, спявучы, адвечна новы інструмент, без якога нельга ўявіць сабе сваё жыццё, як без хлеба, без якога радасць не ў радасць, каханне не ў каханне, бяседа не ў бяседу, сяброўства не ў сяброўства, нянавісць не ў нянавісць.

Няма цябе — і вось няма суцяшэння ў горы. Няма цябе — і вось няма язык, і нельга сказаць слоў радасці. А калі... <...> ў нейкім далёкім будучым цябе не будзе, то... на што нам тады такая будучыня?

Таму што ўсе мы — ад настаўніка да паэта — любім цябе, таму што ты — самы важлівы наш здабытак, і мы ў меру сіл нашых не дазваляем і не будзем дазваляць, каб нехта выказваў да цябе пагарду...

І ў тым, што жывая ты, што неўміручая ты, павінны ўсе мы. Сялянка, што спявае, варушачы сена, — і чалавек, які складае слоўнік, дзеці, што гуляюць у “піва”, і дзяды, што баюць аб даўнім, паэты і вучоныя. Але яшчэ... <...> шмат паслугі першай настаўніцы школьнай і выкладача літаратуры ў выпускным класе.

Іхняму таленту, няўрымслівасці, працавітасці і любові мы павінны дзякаваць за тое, што ты моцна, уладна і назаўсёды пасяляешся ў душах дзяцей, якія потым стануць дарослымі і самі будуць мець дзяцей і ўнукаў. А ў гэтых дзяцей і ўнукаў таксама будуць настаўнікі — праваднікі вялікіх ідэй чалавецтва ў дзіцячыя душы.

Праваднікі вялікіх ідэй на вялікай роднай мове і таму самі вялікія людзі [Ул. Караткевіч].

Літаратура — не медыцына, і ўсякія рэцэпты, акрамя шкоды, нічога іншага не прыносілі і прынесці не могуць. Што ж да нацыянальнага ў літаратуры, дык яно ствараецца, як справядліва заўважыў А. Хадасевіч, “яе моваю і духам”. Трэба быць сынам свайго народа, жыць тым, чым жыве народ, верыць у яго, жадаць добра. Ведаць сённяўняе і мінулае, пісаць шчыра, сумленна, праўдзiва пра ўсё, што любім і ненавідзім. Бачыць лепшае і горшае ў сваім народзе, параўноўваць з суседзямі, прадстаўнікамі іншых краін, рэальна глядзець на месца свайго народа ў гісторыі чалавецтва і ў свеце. Трэба засвоіць і яшчэ адно: літаратура — не забаўка, не рамяство, а вельмі сур’ёзная справа, чалавеказнаўства. Каб стварыць сапраўднае мастацкае

палатно, інышы раз жыцця мала, не ратуе і майстэрства, хоць ведаць яго сакрэты неабходна. Патрэбна нешта большае — адны называюць гэта апантанасцю, талентам, другія — лёсам, трэція — крывёю... Кожны ж мастацкі твор — гэта народжаны пісьменнікам жывы арганізм, ён не паддаецца ніякаму, хай сабе і самаму найноўшаму, камп'ютарнаму раскладанню на розныя ферменты і кампаненты. Вялікае значэнне ў літаратуры мае падсвядомасць — растлумачыць не можаш, чаму так, а адчуваеш, нават упэўнены — так, менавіта так, а не інакш трэба [Б. Сачанка].

4.4. Літаратурна-мастацкі тэкст

Літаратурна-мастацкі стыль займае асаблівае месца ў сістэме функцыянальных стыляў дзякуючы вобразнай форме адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці і выкарыстанню развітай сістэмы выяўлення-выразных моўных сродкаў:

Снег, сыпучы, жорсткі, як жвір, сячэ ў твар; яго гоніць і гоніць з загумення ад фермы праз вёску — праз гароды, вуліцы, двары на лог да ракі, намятаючы на беразе гурбы ўровень чалавека. Мяце трэція суткі запар; вецер зайшоў з поўначы, паціснуў мароз — ноччу быў да трыццаці градусаў; неба цёмнае, шэрае навісла нізка, над самай зямлёй і цярусіць, цярусіць на вецер густыя калючыя крупы. Раніцай, усходам сонца, неба над далёкім бярэзнікам чырвонае, як жар... <...> І ўвесь свет чырванее, ў вачах, стаўшы крывава-белым ад зары і снегу [І. Пташнікаў].

Пайшла гуляць мяцеліца

Пад ветру шум глухі.

І падаюць, і сцелюцца

Сняжынкі на шляхі.

Усё марозам скована,

Стаў Нёман ледзяны,

На ім і мост збудованы,

Празрысты, бы шкляны [А. Астрэйка].

Стаяў той асабліва прыгожы дзень, якія бываюць звычайна ў канцы жніўня месяца, калі даўно скончана жніво, звезена жыта ў гумны і над апусцелым полем дружна ўзлятаюць стайкі

шпакоў — прадвеснікаў блізкай восені. Зямля здаецца лёгкай, бязважнай, яна ўся дыхае цішай, спакоем. Усё відаць як на далоні: і кожнае дрэва на шляху, і калодзежны жураў у дальняй вёсцы, і зубчасты край лесу, і бялявы дымок далёка, дзе праходзіць чыгунка. Нават бачыш, як трапечацца зжаўцелы ліст на бліжняй бярозе, як высока ў небе ляціць невядома куды самотная павуцінка. Над купчастай імшарынай пацешна ўзнімаецца бусел, наважна ляціць над полем, выцягнуўшы ўперад сваю задуменную дзюбу [М. Лынькоў].

Тыдні са два ішлі няспынныя дажджы. Дарогі раскіслі, па іх цяжка было праехаць. Нават пешаходу нельга было выбірацца ў дарогу — усюду бясконца вада, ад яе нідзе не было паратунку. Палі, наплавы панабракалі вільгаццю. Вада чвякала пад нагамі, зацякала за каўнер, зябкімі поцекамі прабіралася па спіне і змочвала да апошняй ніткі — стылая, зольная — так што зуб на зуб не трапляў ад пранізлівага холаду...

Пасля надышлі замаразкі. Яны ўсё мацнелі і мацнелі, і ўжо раніцамі зямля адзывалася пад нагамі лёгкім звонам, і кожны крок быў чуваць за колькі кіламетраў па ўсім наваколлі. Сыпануў снег, і па ўсім відаць было, што намерыўся легчы ён ужо зусім сур'ёзна, аж да самай вясны. Снег сыпаў спачатку спакваля, нібы з нейкім роздумам. Потым пачаў ісці так густа, што адразу на пеньчуках, на валунах з'явіліся пухнатыя белыя шапкі, а над маладзенькімі елкамі, над малымі бярозкамі хутка з'явіліся снежныя шатры. Некаторыя маладыя дрэўцы пагнуліся пад цяжарам, прыпалі вяршынкамі да самае зямлі, утварыўшы сотні і сотні беласнежных арак, якія так і стаяць у лесе да самай вясны, пакуль цёплае сонца не распрастае іх прымерзлых да зямлі ствалін. Лес адразу напоўніўся новымі, зімовымі галасамі, упрыгожыўся новымі фарбамі [М. Лынькоў].

Літаратура

1. Цікоцкі, М. Я. Сугучнасць слоў жывых: нататкі па стылістыцы мастацкай літаратуры / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : Выд-ва БДУ, 1981. — 191 с.

2. Юрэвіч, А. К. Лінгвістычны аналіз мастацкага тэксту / А. К. Юрэвіч. — Мінск, 1978.

3. Одинцов, В. В. Стилистика текста / В. В. Одинцов; отв. ред. А. И. Горшков. — М. : Изд-во “Наука”, 1980. — 262 с.
4. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : Выш. школа, 1976. — 302 с.
5. Лепешаў, І. Я. Лінгвістычны аналіз тэксту / І. Я. Лепешаў. — Мінск : Выш. школа, 2009. — 262 с.
6. Болотнова, Н. С. Филологический анализ текста : учебное пособие / Н. С. Болотнова. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Флинта: Наука, 2007. — 520 с.
7. Малажай, Г. М. Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэбны дапаможнік / Г. М. Малажай. — Мінск, 1992.
8. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — Мінск : Выш. школа, 1979. — 320 с.

5. Тыпы тэкстаў паводле маўленчага намеру аўтара

У залежнасці ад маўленчага намеру вызначаюцца розныя тыпы тэксту (табліца 1).

Табліца 1

Маўленчы намер	Тып тэксту	Жанр тэксту
імкненне перадаць інфармацыю	інфармууючы	лекцыя, даклад
пераканаць	аргументуючы	судовая прамова
заклікаць да дзеяння	агітуючы	перадвыбарныя дэбаты, рэклама
выказаць заветныя думкі, падзяліцца сваімі пачуццямі	давяральны	ліст, прызнанне, споведзь
выхаваць, даць ацэнку	эпідэйктычны	выхаваўчая прамова, пропаведзь
знайсці ісціну, адказаць на пытанне	эўрыстычны	дыскусія, спрэчка, дэбаты
прынесці задавальненне, пазабавіць прысутных	геданістычны (забаўляльны)	анекдоты, тосты, выступленне на эстрадзе

У адпаведнасці з тыпамі дыскурсу вызначаюцца наступныя віды тэкстаў: інфармацыйны, пераконваючая, заклікаючы да дзеяння, натхняльны, забаўляльны, давяральны.

5.1. Інфармацыйны тэкст

Інфармацыйны тэкст — тэкст, асноўная мэта якога — перадача пэўнай інфармацыі.

У гэтым тыпе маўлення да ведама грамадскасці даводзіцца пэўная інфармацыя:

1. У адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь Дзяржаўны сцяг, Дзяржаўны герб і Дзяржаўны гімн з'яўляюцца сімваламі суверэнітэту краіны.

Дзяржаўны сцяг Рэспублікі Беларусь уяўляе сабой прамавугольнае палотнішча, якое складаецца з дзвюх гарызантальна размешчаных

каляровых палос: верхняй — чырвонага колеру шырынёй у $2/3$ і ніжняй — зялёнага колеру ў $1/3$ шырыні сцяга. Каля дрэўка вертыкальна размешчаны беларускі нацыянальны арнамент чырвонага колеру на белым полі, якое складае $1/9$ даўжыні сцяга.

Дзяржаўны герб Рэспублікі Беларусь уяўляе сабой зялёны контур Рэспублікі Беларусь у залатых прамянях сонца над зямным шарам. Зверху контуру знаходзіцца пяціканцовая чырвоная зорка. Герб абрамляе вянок з залатых каласоў, пераплеценых справа кветкамі канюшыны, злева — лёну. Каласы абвіты чырвона-зялёнай стужкай, на якой знізу зроблены надпіс золатам: “Рэспубліка Беларусь”.

Дзяржаўным гімнам Рэспублікі Беларусь з’яўляецца твор на музыку Нестара Сакалоўскага і словы Міхаіла Клімковіча і Уладзіміра Карызны [13].

2. Нясвіжскі палацава-паркавы комплекс — помнік архітэктуры XVI—XVIII стагоддзяў. Закладзены князем М. К. Радзівілам Сіроткам у 1583 г. на паўднёвым захадзе ад Нясвіжа, на месцы драўлянага замка. У XVI—XX стагоддзях — рэзідэнцыя князёў Радзівілаў. Уключае ў сябе ўласна замак, замкавыя ўмацаванні, а таксама вялікі ландшафна-пейзажны парк.

Нясвіжскі замак з’яўляецца родапачынальнікам новага тыпу бастыённых умацаванняў у Беларусі — так званай новаітальянскай сістэмы. На момант пабудовы замак лічыўся адным з самых магутных і дасканалых збудаванняў падобнага тыпу. У замку не было недахопу ў артылерыі, ручной агнястрэльнай зброі і вайскавай амуніцыі. Замак меў важнае ваеннае значэнне на працягу некалькіх стагоддзяў, быў месцам сканцэнтравання атрадаў прыватнай арміі Радзівілаў.

У агульнай планіроўцы і пабудове Нясвіжскага замка прыкметная тэндэнцыя да сіметрычнасці. Цэнтральны корпус, значна перабудаваны ў XVIII стагоддзі, вылучаецца сваім архітэктурна-мастацкім рашэннем. Пілястры, рэльефныя дэкарацыі, скульптурныя застаўкі надаюць фасаду пластычнасць, багатая ляпніна высокага франтона з гербам — шыкоўнасць і ўрачыстасць.

З тыльнага боку цэнтральнага корпуса знаходзіцца двухпавярховая прыбудова з тэрасай і дзвюма вуглавымі вежамі, а ва ўсходняй васьміграннай вежы на другім паверсе — каплічка князя, перакрытая купалком з ляпнінай.

Вежа з аркай уезду ў замак вынесена наперад да моста і выканана ў выглядзе параднай брамы, характэрнай для беларускага дойлідства. Арка пераходзіць у тунэль са скляпеннямі, які праразае насыпны вал і выводзіць у двор насупраць цэнтральнага корпуса. Такі прыём стварае цікавую глыбінную перспектыву.

Сярэднявечны феадальны замак пасля некалькіх перабудоў ператварыўся ў палацава-замкавы ансамбль з вялікім адкрытым дваром, акружаным манументальнымі будынкамі. У ім пераплялося мноства розных стыляў, што сведчыць аб выкарыстанні мастацкіх дасягненняў розных гістарычных эпох. Упрыгожаны стройнымі вежамі і вежкамі, комплекс набыў рамантычную прывабнасць, а вада ў сажалках і яркая зеляніна ландшафтнага парку завяршылі фарміраванне палацава-замкавага комплексу, аднаго з лепшых ва Усходняй Еўропе.

Увесь комплекс занесены ў Сусветную спадчыну ЮНЕСКА з 2005 года [14].

У інфармацыйным паведамленні прадмет апісваецца — паказваюцца яго істотныя ўласцівасці, будова, састаўныя часткі і дэталі:

Зубр — самае цяжкае і буйное з наземных млекакормячых у Еўропе... Вага сучасных дарослых самцоў белавежскага падвіду дасягае 850 кілаграмаў, каўказскага — 700. Даўжыня тулава да 330 см ці нават большая, вышыня ў плячах ад 1,6 да амаль 2 метраў. Самкі драбнейшыя за самцоў... <...> Пярэдня частка цела ў зубра значна лепш развіта. Жывот падабраны і не правісае.

Галава жывёлы масіўная, укарочаная з шырокім выпуклым ілбом, нахіленая ўніз. Рогі ў зубра невялікія і чорныя, круглявыя, выпуклыя, накіраваныя выгібам вонкі (у бакі), а кончыкамі ўверх... <...> Даўжыня іх па вонкавым выгібе да 65 см, развал — да 78 см. Вушы кароткія і шырокія, густа парослыя поўсцю ўнутры і звонку. Вочы маленькія і шырока расстаўленыя, цёмна-карычневага, амаль чорнага колеру, вочны яблык выпуклы і рухлівы. Зрэнка вертыкальна даўгаватая, у сярэдзіне звужаная. Вейкі доўгія і густыя.

Ногі у зубра моцныя, тоўстыя, прычым пярэдня нашмат карацейшыя за заднія. Капыты вялікія, выпуклыя, ёсць таксама маленькія бакавыя капыткі, якія не дасягаюць зямлі. Хвост у зуброў пакрыты доўгімі валасамі амаль па ўсёй даўжыні, на канцы густы валасяны пучок, падобны на пэндзаль [Прырода Беларусі];

Пераход на аселае жыллё прывёў да стварэння пастаянных тыпаў жылля. У земляробаў трапічных і субтрапічных абласцей... <...> пашыраны драўляныя дамы з каркасам., на забалочаных ці заліўных участках будуюцца дамы на палях., у бязлесных раўнінах і горных раёнах (з неаліту) будуюць розныя тыпы глінабітных, гліна-саманавых, цагляных і каменных жылых дамоў з плоскім ці слаба нахіленым дахам. Зруб з гарызантальных радоў бяровення пашыраны ў славян [БелСЭ].

Інфармацыйны тэкст можа мець справаздачны характар:

Таварышы! Адчуваючы на сабе дабратворны ўплыў,.. беларуская літаратура ўзнімаецца на новыя ступені свайго развіцця. Аб гэтым гаворыць і тое, што... лепшыя яе творы тыражом у 200 мільёнаў экзemplяраў, перакладзеныя на рускую мову, выйшлі далёка за межы рэспублікі, за свае этнаграфічныя рубяжы. Цяжка пераацаніць велізарную ролю перакладаў ва ўмацаванні дружбы нашых літаратур, без чаго сёння ні адна з іх не можа абысціся ў развіцці свайго ідэйна-тэматычнага дыяпазону і стылеўтвараючых напрамкаў. І невыпадкова пераклады з брацкіх літаратур сёння займаюць значнае месца ў творчасці многіх нашых паэтаў і празаікаў. Яны дапаўняюць кожную з літаратур тым новым, што яшчэ не знайшло ў ёй свайго адлюстравання, і даюць магчымасць лепш бачыць і свае дасягненні і свае недахопы [М. Танк].

У інфармацыйным тэксце прысутнічаюць такія элементы, як азначэнне паняццяў, апісанне, тлумачэнне, супастаўленне, дэманстрацыя, прыклады, статыстычныя звесткі.

Акрамя таго, інфармацыйнае паведамленне павінна быць актуальным, выклікаць цікавасць слухачоў і задаволіць іх інтэлектуальныя запатрабаванні.

5.2. Пераконваючы тэкст

Пераконваючы тэкст — тэкст, мэта якога — пераканаць слухачоў, схіліць іх на свой бок. Пераконваючы дыскурс звязаны з грамадскай дзейнасцю, сацыяльнымі праблемамі. Паказальны ў гэтых адносінах публіцыстычны стыль:

Пажаданні для маладых у мяне ёсць. Уласна, адно пажаданне: жывейма і працуйма, таварышы, так, каб стаць

вартымі прадаўжальнікамі таго, што здзейснілі вялікія сыны народа, такія волаты мастацкага слова, як Багушэвіч, Цётка, Багдановіч, Купала, Колас, Гарэцікі, Чорны, Куляшоў, Мележ... Што трэба, каб займець права на такое званне? Вельмі многа! Талент — гэта само сабой. Вельмі многа — апрача таленту. А што менавіта? Ну, напрыклад, самаадданаць ці нават самаахвярнасьць у працы. Палымяная грамадзянская турботнасьць. Вялікая мужнасьць. А перш за ўсё — разуменне, што паэзія — гэта не фабрыкацыя метафар, не гульня ў сінтаксічныя фігуры і не практыкаванні ў славесных вывертах. Паэзія — гэта лёс: лёс твайго народа, тваёй Радзімы, тваёй планеты, а таму — і твой асабісты; паэзія — гэта тваё грамадзянскае, чалавечае “не магу маўчаць!”. Пачынайма, дарагія сябры, з гэтага!.. [Н. Гілевіч].

Асноўнае адрозненне пераконваючага дыскурсу ад інфармацыйнага ў тым, што ў ім спалучаецца функцыя паведамлення з функцыяй уздзеяння. Паколькі асноўная мэта тэксту — пераканаць, у ім вялікая ўвага надаецца аргументацыі, логіка-моўнаму доказу: *Лёс народа і мовы — непадзельны, незалежны ад таго, гэта вялікі ці малы народ. Нават мова самага малага народа — з’ява непаўторная. <...> На мове эскімосаў існуе 18 назваў снегу, якія маюць семантычную афарбоўку і не паддаюцца перакладу на самыя багатыя мовы, <...> у эвенкаў 37 станаў снегу, 30 адценняў поўсці аленья. Ёсць незлічоная колькасць непаўторных слоў, адценняў, колераў, пахаў у мове кожнага народа, якімі народ-словатворца няспынна папаўняе сваю зачараваную скарбніцу мовы* [М. Танк].

Тэма пераконваючага дыскурсу вызначаецца сваёй змястоўнасцю, канкрэтнасцю і актуальнасцю, яна павінна быць цікавай для адрасата: *Гаворачы аб выхаванні моладзі, мы часта забываем, што гэта звязана і з перавыхаваннем нас саміх, не ўлічваем патрабаванняў часу, які адрозніваецца ад таго, калі мы былі маладымі. А нам неабходна, каб не перарывалася сувязь з пакаленнямі, каб даражылі нашай нялёгкай, але слаўнай спадчынай* [М. Танк].

Істотныя рысы такога тэксту — аб’ектыўнасць, непрадузятасць, адсутнасць тэндэнцыйнага падыходу: *Падумаем... пра тое, што яшчэ ў нашым народзе жыве, што яшчэ ў яго духоўным побыце і ў памяці захоўваецца — хоць прызабытае,*

прымёрлае, прызасыпанае пылам-трухою часу, смеццем модных этыкетак наноснай — танцавальнай, і песеннай, і бытавой — псеўдакультуры. Пра тое, што яшчэ можна... <...> адшукаць, знайсці і творча выкарыстаць, даць новае... <...> жыццё, і такім чынам вярнуць народу ягоныя ж скарбы, узбагачаныя талентам новых, маладых пакаленняў [Н. Гілевіч].

У пераконваючым дыскурсе спалучаюцца рацыянальна-лагічная і эмацыянальна-рытарычная аргументацыя.

5.3. Заклікаючы да дзеяння дыкурс

Заклікаючы да дзеяння дыкурс — паведамленне, мэта якога — не толькі пераканаць слухачоў, схіліць на свой бок, але і актывізаваць іх, заклікаць да дзеяння. Пры гэтым можна заклікаць працягваць старое дзеянне (не спыняцца на дасягнутым), заклікаць да новага дзеяння або да спынення старога.

Галоўныя жанры такога маўлення — мітынгавае, агітацыйнае выступленні, сацыяльна-палітычныя і асобасныя заклікі, публіцыстычныя звароты да чытача, адозвы, лозунгі, камерцыйныя паведамленні, рэкламы. Асаблівасць зместу гэтага дыскурсу ў прысутнасці неабходных фактычных дадзеных, іх пераканальнасці і доказнасці: *Трэба нам кожны дзень адчуваць прысутнасць сяброў, не спазняцца са шчырай спагадай да іх — памятаючы тых, з кім так добра было працаваць, сумаваць, смяцца [Я. Брыль].*

Аўтару неабходна ўменне пераканаць слухачоў у неабходнасці выконваць пэўнае дзеянне “*Дык працуйма ж і далей! Сейма на роднай зямельцы здаровыя зярняты праўды, брацтва і свабоды, будзіма жывога народнага духа з магутным клікам: к сонцу і праўдзе! Будзем мець буйны ўраджай і багатае жніво!*”

Даўно гэта было сказана, а гучыць так, як бы вырвалася з душы паэта толькі што, сёння, і адрасавана нам з вамі. Прымем жа гэты купалаўскі заповіт да сэрца і — у добры час, за работу! [Н. Гілевіч].

Эфектыўнасць паведамлення, якое заклікае да дзеяння, залежыць ад ступені цікавасці і важнасці яго тэмы і зместу для адрасата, а таксама ад іх настрою і намеру, патэнцыяльных магчымасцей, адносін да аўтара.

Заклік да дзеяння можа быць прамым, выказаным літаральна: *Думаючы пра шчыры энтузіязм гэтых маладых людзей і іх настаўнікаў,.. <...> хочацца ад душы прывітаць іх першыя крокі і выказаць пажаданне-упэўненасць: “Працуйма, сябры! Плён будзе, ды яшчэ які плён!..”* [Н. Гілевіч]

або ўскосным, падразумяваемым: *Захаваць прыродную спадчыну — абавязак кожнага сумленнага чалавека. З такім заклікам да ўсіх свядомых людзей звяртаецца Міністэрства прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя Рэспублікі Беларусь. Давайце шанаваць і захоўваць нашу Бацькаўшчыну!* [ТБ].

5.4. Натхняльны дыскурс

Натхняльны дыскурс — паведамленне, мэта якога — натхніць на пэўнае дзеянне, узняць настрой, павіншаваць з пэўнай падзеяй або ўшанаваць памяць: *Дарагія таварышы! Сёння мы сабраліся на хвалюючай урачыстасці ў гонар 60-годдзя аднаго з віднейшых прадстаўнікоў сучаснай беларускай і ўсёй нашай савецкай літаратуры, выдатнага майстра прыгожага пісьменства, народнага паэта Беларусі — Аркадзя Куляшова. Імя Куляшова даўно стала вядомым і на яго радзіме, і ва ўсёй нашай краіне. Яго высокамастацкія і высокаідэйныя творы... <...> заслужана карыстаюцца прызнаннем і любоўю сярод шырокіх кругоў чытачоў* [М. Танк].

Натхняльны дыскурс вызначаецца зваротам да слухачоў, эмацыянальнасцю выкладу, выказваннем суб’ектыўна-ацэначных адносін да прадмета выступлення, экспрэсіўнасцю выражэння: *Дарагія таварышы, землякі, сябры! Перадусім, я хачу ад усяго сэрца падзякаваць за сённяшнюю незабыўную сустрэчу... Я бясконца рад, што не зважаючы на розныя перашкоды... <...> мне выпала шчасце яшчэ раз пабываць на сваёй роднай Мядзельшчыне на сённяшняй літаратурна-музычнай вечарыне, ды яшчэ разам са сваімі сябрамі: літаратурным даследчыкам, доктарам філалагічных навук Вячаславам Пятровічам Рагойшам, нашай чароўнай зямлячкай Марыяй Георгіеўнай Захарэвіч, увасобіўшай на сцэне непаўторныя жаночыя вобразы, а таксама з нашым мядзельшчанінам літаратуразнаўцам, крытыкам і перакладчыкам Генадзіем Серафімовічам Шупенькам* [М. Танк].

Натхняльны тэкст вызначаецца выразным выхаваўчым характарам і маральна-этычнай накіраванасцю. Асноўныя жанры — ваенна-патрыятычныя выступленні, віншавальныя і прывітальныя прамовы, хрысціянская пропаведзь.

5.5. Давяральны дыскурс

Давяральны дыскурс мае на мэце выказванне патаемных думак, надзей, спадзяванняў, выражэнне асабістых адносін і пачуццяў:

Маладыя і старыя, старыя і маладыя... Вечная, як свет, тэма! Маладыя крыўдзяцца на старых, старыя на маладых... Хтосьці вельмі трапна сказаў — спрэчкі між маладымі і старымі часта нагадваюць спрэчкі між тымі, хто не нажыў розуму і хто з яго выжыў. Моладзь — гэта будучыня, і я не думаю, каб у нас яе выхаванню аддавалася менш увагі, чым у той жа Японіі або якой-небудзь іншай краіне ці рэспубліцы. Крыўдаваць маладым, мне здаецца, няма падстаў. Дзе-дзе, а ў літаратуры дэвіз — “Настаўнік, выхавай вучня!” — выконваецца і перавыконваецца. Я не ведаю ні аднаго старэйшага пісьменніка, які адмовіўся б пачытаць твор маладога, даць кансультацыю. Не ведаю я і ні аднаго маладога, якому хоць у чым хтосьці не памог са старэйшых. Вядома, у ідэале хацелася б бачыць іншае, але ж... Сяброўства, дружба — справа ўзаемная, тут жаданне павінна быць з абодвух бакоў. А моладзь — на тое ж яна і моладзь... Ёй здаецца, што яна пераверне горы, зробіць тое, што ніхто не зробіў. Сёй-той жа з маладых літаратараў ужо цяпер лічыць, што ён “узяў бога за бараду”, яму няма чаму вучыцца ў старэйшых, што ён і так геній... Што ж, як на Палессі кажуць, прыйдзе коза да воза. Мне здаецца, трэба менш увагі аддаваць высвятленню “ўзаемапаразуменняў”, а працаваць, пісаць [Б. Сачанка].

Дарагія Любачка, Нюрачка, Міцюша!

Вялікае сардэчнае вам дзякуй за памяць, за ласку. Усё, што датычыць вас, вашы перажыванні, настрой — усё гэта блізка мне. Скажу больш: хацеў бы на закаце свайго жыцця дапамагчы ўсім вам жыць, часам падказаць, параіць, парадавацца вашымі радасцямі. Я так палюбіў вас усіх, вашу студыю, вы мне ўсе

такія блізкія пасля “Чайкі”, і я ўжо не ўяўляю “Чайкі” без вашых галасоў, без мільгацення ў садзе вашых сукенак. Вы запалі мяне маладосцю. Пуста без вас... Як хочацца быць з вамі... У гадзіну ночы сяджу ля каміна, плача мяцеліца, і думаю пра вас усіх, бачу вас, чую вашы галасы, і так хочацца паклікаць вас, насцярожыць, прыгрэць [Ліст В. Бялыніцкага-Бірулі].

Асноўныя разнавіднасці — споведзь, любоўнае прызнанне, асабісты ліст, дзённікавы запіс, успаміны.

5.6. Забаўляльны дыскурс

Забаўляльны дыскурс — публічнае выступленне, асноўная мэта якога — весяліць прысутных. Гэта можа быць звязнае апавяданне з адзіным сюжэтам развіцця або серыя невялікіх гісторый ці анекдотаў.

У забаўляльным дыскурсе актыўна выкарыстоўваюцца прыёмы стварэння гумарыстычнага і камічнага эфектаў. Забаўляльная прамова можа быць цалкам гумарыстычнай, і тады ў ёй прысутнічаюць гумар, іронія, жарт. Калі забаўляльная прамова не гумарыстычная, то займаўнасць у ёй ствараецца дзякуючы драматычнаму сюжэту, навізне, апісанню канфліктнай сітуацыі, напружанаму дзеянню, канкрэтнаму выкладу.

Галоўныя жанры — застольная прамова [тост], вуснае апавяданне, анекдот:

Леанід Уцёсаў любіў расказваць пра старую Адэсу. Вось ён садзіцца ў перапоўнены трамвай. І раптам — жахлівы крык маладой адэсіткі. Пачынаюцца спагадлівыя пытанні: “Што здарылася? Вам дрэнна?”. Дзяўчына заліваецца горкімі слязьмі. У трамвайнай мітусні ў яе ўкралі з сумачкі кашалёк. — А колькі ў ім было грошай? Высвятляецца, што 20 капеек.

Уцёсаў галантна вымае 20 капеек і дае дзяўчыне: — Толькі не плачце. Дзяўчына супакоілася, але пры выхадзе з трамвая даганяе Уцёсава і нясмела пытае яго: — Можна быць, вы аддасце мне і кашалёк? [І. Арцямчук].

Паколькі ўсе разгледжаныя вышэй тыпы дыскурсу адносяцца да маналагічнага маўлення, вялікае значэнне у іх маюць прыёмы актывізацыі увагі слухачоў, стварэння займаўнасці выкладу і эмацыянальнай танальнасці.

Літаратура

1. Цікоцкі, М. Я. Сугучнасць слоў жывых: нататкі па стылістыцы мастацкай літаратуры / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : Выд-ва БДУ, 1981. — 191 с.
2. Юрэвіч, А. К. Лінгвістычны аналіз мастацкага тэксту / А. К. Юрэвіч. — Мінск, 1978.
3. Одинцов, В. В. Стилистика текста / В. В. Одинцов; отв. ред. А. И. Горшков. — М. : Изд-во “Наука”, 1980. — 262 с.
4. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : Выш. школа, 1976. — 302 с.
5. Лепешаў, І. Я. Лінгвістычны аналіз тэксту / І. Я. Лепешаў. — Мінск : Выш. школа, 2009. — 262 с.
6. Болотнова, Н. С. Филологический анализ текста : учебное пособие / Н. С. Болотнова. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Флинта: Наука, 2007. — 520 с.
7. Малажай, Г. М. Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэбны дапаможнік / Г. М. Малажай. — Мінск, 1992.
8. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — Мінск: Выш. школа, 1979. — 320 с.
9. Хазагеров, Т. Г. Экспрессивная стилистика и методика анализа художественных текстов / Т. Г. Хазагеров // Проблемы экспрессивной стилистики : сборник / под ред. Т. Г. Хазагерова. — Вып. 2. — Ростов н/Д. : Изд-во Ростовского университета, 1992. — С. 19–26.
10. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка тэксту / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : Выш. школа, 2002. — 302 с.
11. Вальтер, Х. Антипословицы русского народа / Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. — СПб. : Изд. дом “Нева”, 2005. — 576 с.
12. Норман, Б. Ю. Язык: знакомый незнакомец / Б. Ю. Норман. — Минск : Выш. школа, 1987 — 222 с.
13. Дзяржаўныя сімвалы [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://www.belarus.by/by/government/symbols-and-anthem-of-the-republic-of-belarus>. — Загал. з экрана.
14. Нясвіжскі палацава-паркавы комплекс [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: https://be.wikipedia.org/wiki/Нясвіжскі_палацава-паркавы_комплекс. — Загал. з экрана.
15. Навальніца [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <https://be.wikipedia.org/wiki>. — Загал. з экрана.

Прадметны паказальнік

Адгерэнтная эмацыянальная афарбоўка 44
Аказіяналізмы 32, 38, 39, 40, 41, 42, 43
Аксюмаран 87, 88
Алегорыя 55, 60, 61, 62, 63
Алітэрацыя 18, 19, 20, 21, 22, 107
Алюзія 80, 82, 83
Ампліфікацыя 108, 109, 110, 111
Анадыплезіс 113, 114
Анаматапея 23
Анафара 21, 22, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 136
Антрапацэнтрычнасць 10
Антрапацэнтрычны падыход да тэксту 5
Антытэза 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 110, 144
Апавяданне 152, 153, 154, 155, 156
Апісанне 156, 157, 158, 159, 160
Апасіяпеза 144, 145
Апастрофа 150
Архаізмы 47, 49
Асананс 18, 19, 21, 22, 23, 24
Асіндэтон 145, 146, 147
Афіцыйна-дзелавы тэкст 167, 168, 169
Вобразнасць 9, 16, 38, 60
Выказанасць тэксту 11
Выяўленчая выразнасць 18, 19, 72, 73, 95, 114
Гемінацыя 115
Гіпербала 54, 62, 63, 64, 65
Гістарызмы 32, 49
Градацыя 108, 111, 112, 113
Гукаперайманне 18, 19, 23
Гукапіс 16, 19, 78, 101, 107, 191, 195, 198
Давяральны дыкурс 182, 183, 198
Дубітацыя 151
Дынамічнасць тэксту 12, 135, 158
Дыялагічнасць тэксту 12, 13
Дыяфара 114, 115
Дэрывацыйны паўтор 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126

Забяўляльны дыкурс 183
Завершанасць тэксту 12
Заклікаючы да дзеяння дыкурс 180, 181
Звязнасць тэксту 13, 14
Зеўгма 21, 136
Змястоўная інфармацыя тэксту 8, 9
Інверсія 77, 111, 130, 135, 136, 158
Інгерэнтная эмацыянальная афарбоўка 44
Інтэртэкстуальнасць 13
Інфармацыйнасць тэксту 8, 10
Імпліцытнае выражэнне значэння 43
Інфармацыйны тэкст 174, 175, 176, 177, 178
Ітэратыўнасць тэксту 14, 15, 196
Каламбур 52, 79, 80, 81, 83, 120, 147, 194, 197
Кальцо 21, 116, 117
Лагічная інфармацыя тэксту 9
Лінгвацэнтрычны падыход да тэксту 5
Літаратурна-мастацкі тэкст 171, 172
Літота 54, 62, 63, 64, 65
Мадальнасць 11
Меліяратыўная лексіка 43
Метадычная інфармацыя тэксту 10
Метанімія 54, 65, 84, 85
Метафара 54, 55, 56, 57, 65, 78, 94, 110, 136, 149
Навуковы тэкст 165, 166, 167
Напружанасць 13, 23, 135, 145, 147
Натхняльны дыкурс 181, 182
Падваенне 117, 118
Паліптатон 118, 119, 120, 126
Парадокс 79, 81, 82, 89, 194
Параўнанне 54, 55, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 94
Парцэляцыя 111, 128, 137, 138, 139
Парэнтэза 141, 142, 143
Паслядоўнасць зместу тэксту 11
Пераконваючы тэкст 178, 179, 180
Персаніфікаванасць тэксту 10
Персаніфікацыя 54, 57, 58, 59
Перыфраза 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 111

Пеяратыўная лексіка 44
Плеаназм 100
Полісіндэтон 126, 127, 128
Праспекцыя 12
Публіцыстычны тэкст 169, 170, 171
Прэсупазіцыя 9
Пэўнасць тэксту 10
Разважанне 152, 160, 161, 162, 163, 164
Разгорнутасць тэксту 11
Рытарычнае пытанне 13, 148, 150, 151
Рытарычны вокліч 13, 149
Рытарычны зварот 148, 149, 150
Рытарычныя фігуры 148, 151
Рыфма 18, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 78, 101, 133, 191
Рэтраспекцыя 12, 144
Сегментацыя 139, 140, 141
Сімвал 54, 59, 60
Сімплака 133, 134
Сінекдаха 65, 85, 86
Сінонімы 18, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 94, 96, 97
Статычнасць тэксту 12
Структурнасць тэксту 13
Суфіксы суб'ектыўнай ацэнкі 45, 46, 47
Таўталогія 100
Тропы 16, 18, 54, 62, 63, 65, 78, 84, 87, 95, 194, 195, 198
Тэкст 4, 5
Тэкставы ўзровень 7, 8
Тэкстацэнтрычны падыход да тэксту 5
Упарадкаванасць 13
Устарэлая лексіка 47, 48, 49
Фігуры 102
Фігуры паўтору 102, 103, 144, 195
Фігуры размяшчэння і перастаноўкі 102, 134, 144, 195
Фігуры пропуску 144
Формы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі 16, 45, 46, 47
Хіязм 143, 144
Хранатоп 12
Цэласнасць тэксту 13, 14

Шматпрыназоўнікавасць 128, 129
Эгацэнтрычнасць тэксту 10
Экспліцытнае выражэнне значэння 45
Экспрэсіўнасць 18, 19, 39, 60, 82, 93, 111, 138
Элакуцыйнасць тэксту 15, 16
Эліпсіс 147, 148
Эмацыянальна-ацэначная лексіка 42, 43
Эмацыянальная афарбоўка 43, 44
Эпаналепсіс 129, 130
Эпанодас 131, 132
Эпітэт 54, 62, 64, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 110, 114, 130, 149, 195
Эпіфара 21, 22, 132, 133
Эпіфраз 144
Эстэтычная інфармацыя тэксту 9, 10
Эўфанічныя сродкі выяўленчай выразнасці 19, 23, 24, 32, 195, 197, 198
Эўфемізм 100, 101

Умоўныя скарачэнні

В — Вечнае: Фальклорна-этнаграфічная спадчына Веткаўскага раёна / аўт. уклад.: І. Ф. Штэйнер, В. С. Новак. — Гомель : “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2003. — 362 с.

ВТГ — Вясельная традыцыя Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік / Укладанне В. С. Новак. — Мінск : Права і эканоміка. 2011. — 485 с.

ПП-2 — Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 2. / рэд. А. С. Фядосік. — Мінск : “Навука і тэхніка”, 1976. — 616 с.

Янк. — Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склаў Ф. Янкоўскі. — 3-е выд., дапрац. дап. — Мінск : “Навука і тэхніка”, 1992. — 491 с.

Літаратура

1. Абабурка, М. В. Стылістычна абмежаваныя словы ў мове беларускай мастацкай літаратуры / М. В. Абабурка. — Мінск : Выш. школа, 1981. — 160 с.
2. Аникина, А. Б. Стилистика частей речи. Изобразительная роль имени существительного, имени прилагательного и глагола на материале произведений публицистики : учеб. пособие / А. Б. Аникина. — Москва, 1974. — 88 с.
3. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. — М. : Изд-во “Наука”, 1974. — 367 с.
4. Арутюнова, Н. Д. Языковая метафора / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. — М. : Наука, 1979. — С. 147–173.
5. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1969. — 606 с.
6. Бабенко, Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л. Г. Бабенко. — Свердловск : Уральский гос. ун-т, 1989. — 184 с.
7. Бабенко, Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : учебник; практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. — 4-е изд., испр. — М. : Флинта: Наука, 2006. — 496 с.
8. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа: учебник для вузов / Л. Г. Бабенко. — М. : Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. — 464 с.
9. Басава, Г. І. Аказіяналізм у сучаснай беларускай паэзіі / Г. І. Басава // Веснік БДУ. — 1981. — № 1. Серыя 4.
10. Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск : БелЭн, 1994. — 657 с.
11. Бережан, С. Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц / С. Г. Бережан. — Кишинёв : Изд-во “Штиница”, 1972. —
12. Болотнова, Н. С. Филологический анализ текста : учебное пособие / Н. С. Болотнова. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Флинта: Наука, 2007. — 520 с.

13. Будагов, Р. А. Метафора и сравнение в контексте художественного целого / Р. А. Будагов // Русская речь. — 1973. — № 1. — С. 26–31.
14. Валгина, Н. С. Теория текста : учебное пособие / Н. С. Валгина. — М. : Логос, 2004. — 280 с.
15. Вальтер, Х. Антипословицы русского народа / Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. — СПб. : Изд. дом “Нева”, 2005. — 576 с.
16. Введенская, Л. А. Ассоциативный параллелизм — средство создания экспрессии / Л. А. Введенская // Проблемы экспрессивной стилистики / отв. ред. Т. Г. Хазаперов. — Ростов-на-Дону, 1987. — С. 106–111.
17. Веселовский, А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. — М. : Высш. школа, 1989. — 404 с.
18. Виноградов, В. В. Проблемы русской стилистики / В. В. Виноградов. — Москва : Высш. школа, 1981. — 320 с.
19. Виноградов, В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. — М. : АН СССР, 1963. — 255 с.
20. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин; отв. ред. Г. В. Степанов. — М. : Изд-во “Наука”, 1981. — 138 с.
21. Гілевіч, Н. С. Паэтыка беларускай народнай лірыкі: Слова і вобраз. Паэтычны сінтаксіс: Гукапіс і рыфма / Н. С. Гілевіч. — Мінск : Выш. школа, 1975. — 288 с.
22. Гинзбург, Е. Л. Конструкции полисемии в русском языке: таксономия и метонимия / Е. Л. Гинзбург. — М. : Наука, 1985. — 223 с.
23. Голуб, И. Б. Стилистика русского языка: учебное пособие для студ. вузов / И. Б. Голуб. — Москва, 2001. — 448 с.
24. Григорьев, В. П. Поэтика слова / В. П. Григорьев. — М. : Наука, 1979. — 343 с.
25. Данільчык, З. П. Кантэкстуальныя антонімы і іх стылістычнае выкарыстанне ў мове твораў А. Куляшова / З. П. Данільчык // Беларуская мова. Вып. 17. — 1989. — С. 117–121.
26. Дземідзенка, Л. П. Паэзія маладнякоўцаў: словатворчасць і норма / Л. П. Дземідзенка // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. — 2007. — № 4 (43). — С. 34–38.
27. Жирмунский, В. М. Теория литературы: поэтика, стилистика: избранные труды / В. М. Жирмунский. — Ленинград, 1977. — 407 с.

28. Иванова, В. А. Антонимия в системе языка / В. А. Иванова; под ред. В. И. Кодухова. — Кишинёв : Штиинца, 1982. — 163 с.
29. Казейка, I. П. Паняцце неалагізма ў сучасным мовазнаўстве / I. П. Казейка // Беларуская лінгвістыка. — 1988. — Вып. 34.
30. Капацкая, Е. В. Определение выразительности и способы ее усиления / Е. В. Капацкая // Проблемы экспрессивной лингвистики / отв. ред. Т. Г. Хазагероу. — Ростов н/Д : Изд-во Ростовского университета, 1987. — С. 24–29.
31. Квятковский, А. П. Поэтический словарь / А. П. Квятковский; науч. ред. И. Роднянская. — М. : Сов. Энцикл., 1966. — 376 с.
32. Кожина, Н. М. О языковой и речевой экспрессии и её экстралингвистическом обосновании / Н. М. Кожина // Проблемы экспрессивной лингвистики / отв. ред. Т. Г. Хазагероу. — Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1987. — С. 8–17.
33. Кожина, М. Н. Стилистика русского языка : учебник / М. П. Кожина. — Москва, 1983. — 223 с.
34. Кожинов, В. В. Слово как форма образа / В. В. Кожинов // Слово и образ. — М., 1964.
35. Красней, В. П. Грані слова / В. П. Красней. — Мінск : Нар. асвета, 1986. — 173 с.
36. Красней, В. П. Стылістычныя рэсурсы лексікі / В. П. Красней // Слова беларускае. — Мінск, 1994. — 24 с.
37. Кузнецова, Н. Н. Оживление метафоры как способ создания экспрессивности / Н. Н. Кузнецова // Филологические науки. — 2009. — № 1. — С. 101–108.
38. Леммерман, Хайнц. Уроки риторики и дебатов: пер. с нем. / Хайнц Леммерман. — М. : ООО «Изд-во «Уникум Пресс», 2002. — 336 с.
39. Лепешаў, I. Я. Лінгвістычны аналіз тэксту / I. Я. Лепешаў. — Мінск : Выш. школа, 2009. — 262 с.
40. Лінгвістычны аналіз тэксту: зб. артыкулаў / пад рэд. Ф. Янкоўскага. — Мінск, 1978.
41. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
42. Макарова, С. Я. Перифраза в современной поэзии / С. Я. Макарова // Исследование языка художественных произведений. — Куйбышев, 1975. — С. 128–132.

43. Максимов, Л. Ю. Литературный язык и язык художественной литературы / Л. Ю. Максимов; под. ред. Н. М. Шанского // Анализ художественного текста. — М., 1975.

44. Малажай, Г. М. Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэбны дапаможнік / Г. М. Малажай. — Мінск, 1992. — 126 с.

45. Малажай, Г. М. Сучасная беларуская мова: Перыфраза / Г. М. Малажай. — Мінск : Выш. школа, 1989. — 96 с.

46. Метафора в языке и тексте. — Москва, 1988.

47. Миллер, Е. Н. Межчастеречная антонимия / Е. Н. Миллер // Научные доклады высшей школы. Филол. науки. — 1981. — № 1. — С. 78–82.

48. Москвин, В. Русская метафора: параметры классификации / В. Москвин // Филологические науки. — 2000. — № 2. — С. 66.

49. Некрасова, Е. А. Метафора и ее окружение в контексте художественной речи / Е. А. Некрасова // Слово в русской советской поэзии. — Москва, 1975. — С. 76–111.

50. Некрасова, Е. А. Сравнения / Е. А. Некрасова // Языковые процессы современной русской художественной литературы. Поэзия / отв. ред. А. Д. Григорьев. — М. : Наука, 1977. — 392 с.

51. Новиков, Л. А. Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике) / Л. А. Новиков. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. — 290 с.

52. Новиков, Л. А. Лингвистическое толкование художественного текста / Л. А. Новиков. — М. : Русский язык, 1979. — 248 с.

53. Новиков, Л. А. Семантика русского языка : учеб. пособие / Л. А. Новиков. — М. : Выш. школа, 1982. — 272 с.

54. Норман, Б. Ю. Язык: знакомый незнакомец / Б. Ю. Норман. — Минск : Выш. школа, 1987 — 222 с.

55. Одинцов, В. В. Стилистика текста / В. В. Одинцов; отв. ред. А. И. Горшков. — М. : Изд-во “Наука”, 1980. — 262 с.

56. Папина, А. З. Текст: его единицы и глобальные категории : учебник для студентов-журналистов и филологов / А. З. Папина. — М. : Эдиториад, 2002. — 368 с.

57. Пісарэнка, А. М. Лінгвастылістычны аналіз мастацкага тэксту : вучэбна-метадычны дапаможнік / А. М. Пісарэнка, В. А. Гуліцкая. — Мінск : БДУКМ, 2014. — 161 с.

58. Прыгодзіч, М. Р. Сэнс у іх хаваецца яшчэ большы, чым паэзія. Аўтарскія неалагізмы як факт мовы / М. Р. Прыгодзіч // Роднае слова. — 1995. — № 8.

59. Рагаўцоў, В. І. Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі / В. І. Рагаўцоў. — Магілёў : МДУ, 2002.

60. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. — Мінск : Вышэйшая школа, 1979. — 320 с.

61. Ревуцкый, О. И. Анализ художественного текста на дискурсивной основе / О. И. Ревуцкый. — Мозырь : МГПУ, 2004. — 210 с.

62. Сетраков, И. Л. Итеративность в рекламе: прагматический аспект (на материале рекламных плакатов) : автореф. на соиск. дис. канд. филол. наук по спец. 10.02.01. — Ростов-на-Дону, 2010. — 19 с.

63. Смирнова, Л. Г. Лексика русского языка с оценочным компонентом значения : автореф. на соиск. дис. ... докт. фил. наук по спец. 10.02.01. — Смоленск, 2013. — 50 с.

64. Солганик, Г. Я. Синтаксическая стилистика (сложное синтаксическое целое) : учебное пособие / Г. Я. Солганик. — Москва : Высш. школа, 1991. — 181 с.

65. Солганик, Г. Я. Стилистика современного русского языка и культуры речи : учебное пособие для студ. вузов / Г. Я. Солганик, Т. С. Дроняева. — Москва, 2002. — 256 с.

66. Солганик, Г. Я. Стилистика текста : учебное пособие для студентов, абитуриентов / Г. Я. Солганик. — Москва, 2002. — 256 с.

67. Станкевич, А. А. Моўныя сродкі мастацка-вобразнай канткрэтызацыі і выяўленчай выразнасці паэтычнага слова Я. Янішчыц / А. А. Станкевіч // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. — 2009. — № 1 (52). — С. 64–70.

68. Станкевич, А. А. Моўныя спосабы стварэння цэласнасці і звязнасці як важнейшых тэкстаўтваральных катэгорый у паэтычных творах / А. А. Станкевіч // Текст. Язык. Человек: сборник научных трудов: в 2 ч. — Мозырь : УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2009. Ч. 1. — С. 145–147.

69. Станкевич, А. А. Тропы, заснаваныя на выкарыстанні мнагазначнасці слова: каламбур і парадокс / А. А. Станкевіч // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння ў пост-чарнобыльскі час : зборнік навук. прац. — Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. — С. 177–181.

70. Станкевич, А. А. Тэкстаўзроўневы аналіз паэтычных твораў: лексічная парадыгматыка ў вершах Янкі Купалы /

А. А. Станкевіч // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні: зб. навук. арт. / рэдкал.: У. І. Каяла (адк. рэд.) [і інш.]. — Гродна : ГрДУ, 2009. — С. 171–176, 387.

71. Станкевіч, А. А. Лексіка-семантычныя прыёмы ўзмацнення выяўленчай выразнасці мастацкага тэксту: тропы метафарычнага тыпу / А. А. Станкевіч // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. — 2009. — № 6 (56).

72. Станкевіч, А. А. Эўфанічныя сродкі выяўленчай выразнасці: гукапіс у паэзіі Яўгеніі Янішчыц / А. А. Станкевіч // УП Калеснікаўскія чытанні: матэрыялы Рэспубл. навук. канф. 15 снежня 2009 г. : у 2 ч.: рэдкал.: З. П. Мельнікава [і інш.]. — Ч. 2. — Брэст : Альтернатива, 2010. — С. 353–358.

73. Станкевіч, А. А. Сінтаксічныя сродкі выяўленчай выразнасці: фігуры паўтору ў паэзіі Яўгеніі Янішчыц / А. А. Станкевіч // Грані роднага слова : зб. мовазнаўч. навук. арт. (да 80-год. праф. П. У. Сцяцко) / рэдкал.: Даніловіч (адк. рэд.) [і інш.]. — Гродна : ГрДУ, 2010. — С. 273–280.

74. Станкевіч, А. А. Моўны механізм эмацыянальна-ацэначнай канатацыі паэтычнага маўлення Янкі Купалы / А. А. Станкевіч // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні: зборнік навуковых артыкулаў. — Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 2010. — С. 76–81.

75. Станкевіч, А. А. Фігуры размяшчэння і перастаноўкі як сінтаксічны сродак выяўленчай выразнасці ў мастацкіх і публіцыстычных тэкстах / А. А. Станкевіч // Христианский гуманизм и его традиции в славянской культуре : сборник научных статей. Вып. 2. / редкол. Т. Н. Усольцева (гл. ред.) [и др.]. — Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2010. — С. 128–132.

76. Станкевіч, А. А. Слоўнае афармленне тэксту: спецыяльныя моўныя сродкі выяўленчай выразнасці / А. А. Станкевіч // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. — № 4 (61). — 2010. — С. 129–135.

77. Станкевіч, А. А. Эпітэт як спосаб наглядна-вобразнай канкрэтызацыі паэтычнага маўлення ў вясельна-песеннай традыцыі Гомельшчыны / А. А. Станкевіч // Беларуская мова ў супольнасці моў : зб. навук. арт. (да 85-годдзя прафесара П. У. Сцяцко). — Гродна : ЮрСаПрынт, 2015. — С. 315–321.

78. Станкевич, А. А. Вобразнае азначэнне ў вясельных песнях Гомельшчыны: семантыка, структура, стылістычная роля / А. А. Станкевич // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 18 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. — Мінск : Права і эканоміка, 2015. — С. 298–305.

79. Станкевич, А. А. Антанімічныя карэляцыі і іх экспрэсіўная роля ў публіцыстычным дыскурсе / А. А. Станкевич // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. — № 1 (94). Гуманитарные науки. — 2016. — С. 81–85.

80. Станкевич, А. А. Элакуцыйнасць як тэкставая катэгорыя публіцыстычнага дыскурсу / “Мова мая, я з табою ў жыцці шчасце маю...” : зборнік навук. арт., прысвеч. 70-годдзю з дня нарадж. праф. В. А. Ляшчынскай. — Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. — С. 89–95.

81. Станкевич, А. А. Ітэратыўнасць як тэкставая катэгорыя вясельна-песеннага дыскурсу / А. А. Станкевич // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 21. — Мінск : “Права і эканоміка”. — 2016.

82. Станкевіч, А. А. Асацыятыўна-вобразная роля параўнанняў у беларускім парэміялагічным дыскурсе / А. А. Станкевіч // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 22; навук. рэд. А. І. Лакотка. — Мінск : Права і эканоміка, 2017. — С. 383–388.

83. Стернин, И. А. Семантическая основа экспрессивного словоупотребления / И. А. Стернин; отв. ред. Т. Г. Хазагерев // Проблемы экспрессивной лингвистики. — Ростов н/Д : Изд-во Ростовского университета, 1987. — С. 133–137.

84. Струкава, С. М. Лексіка беларускай мовы: гісторыя і сучаснасць / С. М. Струкава. — Мінск : “Права і эканоміка”, 2008. — 775 с.

85. Тарасов, Л. Ф. Поэтическая речь: Типологический аспект / Л. Ф. Тарасов. — Харьков : Вища школа, 1976. — 140 с.

86. Телия, В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация : Виды наименований / отв. ред. Б. А. Серебрянников, А. А. Уфимцева. — М. : Наука, 1977. — С. 129–221.

87. Телия, В. Н. Коннотация / В. Н. Телия // Лингвистический энциклопедический словарь; гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Советская энциклопедия, 1990. — 683 с.

88. Торра, В. А. Эўфаничныя сродкі выяўленчай выразнасці ў паэзіі Рыгора Барадуліна: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук па спец. 10.02.01. — Гомель, 2006. — 20 с.

89. Хазагеров, Т. Г. Экспрессивная стилистика и методика анализа художественных текстов / Т. Г. Хазагеров // Проблемы экспрессивной стилистики : сборник / под ред. Т. Г. Хазагерова. Вып. 2. — Ростов н/Д. : Изд.-во Ростовского университета, 1992. — С. 19–26.

90. Харченко, В. К. Разграничение оценочности, образности, экспрессивности и эмоциональности в семантике слова / В. К. Харченко // Русский язык в школе, 1976. — № 3.

91. Цікоцкі, М. Я. Сугучнасць слоў жывых: нататкі па стылістыцы мастацкай літаратуры / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : Выд-ва БДУ, 1981. — 191 с.

92. Шанский, Н. М. Лингвистический анализ художественного текста : учебное пособие / Н. М. Шанский. — Л., 1984.

93. Шаховский, В. И. Ономаσιологический и семасиологический аспекты экспрессивности / В. И. Шаховский // Проблемы экспрессивной лингвистики; отв. ред. Т. Г. Хазагеров. — Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 1987. — С. 40–47.

94. Шур, В. В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце : манаграфія / В. В. Шур ; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Мазырскі дзярж. педагаг. ўн-т імя І. П. Шамякіна. — Мазыр, 2010. — 206 с.

95. Щербина, А. Сущность и искусство словесной остроты (каламбура). К вопросу о специфике языкового мастерства в русской советской комедии / А. Щербина. — Киев : Изд-во АН УССР, 1968. — 67 с.

96. Юрэвіч, А. К. Лінгвістычны аналіз мастацкага тэксту / А. К. Юрэвіч. — Мінск, 1978.

97. Юрэвіч, У. Слова і вобраз / У. Юрэвіч. — Мінск : Выд-ва “Нар. асвета”, 1961. — 152 с.

98. Яўневіч, М. С. Сінтаксічная сінаніміка ў сучаснай беларускай літаратурнай мове / М. С. Яўневіч. — Мінск : Выд-ва БДУ, 1977 — 280 с.

Змест

Прадмова	3
1. Тэкст як аб'ект лінгвістычнага аналізу	4
1.1. Розныя падыходы да вывучэння тэксту	5
1.2. Тэкст у сістэме ўзроўняў	7
1.3. Асноўныя катэгорыі і характарыстыкі тэксту	8
2. Выяўленчая выразнасць і моўныя сродкі яе стварэння	18
2.1. Эўфанічныя сродкі выяўленчай выразнасці. Гукапіс	19
2.2. Лексічныя сродкі выяўленчай выразнасці	32
2.3. Лексіка-семантычныя сродкі выяўленчай выразнасці. Тропы	54
2.4. Сінтаксічныя сродкі выяўленчай выразнасці. Фігуры маўлення	102
3. Функцыянальна-сэнсавыя тыпы тэкстаў	152
3.1. Апавяданне	152
3.2. Апісанне	156
3.3. Разважанне	160
4. Функцыянальна-стылістычныя тыпы тэкстаў	165
4.1. Навуковы тэкст	165
4.2. Афіцыйна-дзелавы тэкст	167
4.3. Публіцыстычны тэкст	169
4.4. Літаратурна-мастацкі тэкст	171
5. Тыпы тэкстаў паводле маўленчага намеру аўтара	174
5.1. Інфармацыйны тэкст	174
5.2. Пераконваючы тэкст	178
5.3. Заклікаючы да дзеяння дыскурс	180
5.4. Натхняльны дыскурс	181
5.5. Давяральны дыскурс	182
5.6. Забаўляльны дыскурс	183
Прадметны паказальнік	185
Умоўныя скарачэнні	189
Літаратура	190

Вучэбнае выданне

Станкевіч Аляксандра Аляксандраўна

ЛІНГВІСТЫЧНЫ АНАЛІЗ ТЭКСТУ

Вучэбны дапаможнік

Рэдактар *В. І. Шкрэдава*

Карэктар *В. У. Калугіна*

Падпісана да друку 14.02.2018. Фармат 60×84 1/16.
Папера афсетная. Рызаграфія. Умоўн. др. арк. 11,63.
Улік.-выд. арк. 12,71. Тыраж 25 экз. Заказ 83.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:

установа адукацыі

“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вырабніка,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 3/1452 от 17.04.2017.

Спецыяльны дазвол (ліцэнзія) № 02330 / 450 ад 18.12.2013.

Вул. Савецкая, 104, 246019, Гомель.

